

En reise i sinn og tanke

*Historia og epistemiske sjangre for
naturhistorieskriving i Olaus Magnus' Historia de
gentibus septentrionalibus (1555)*

Oliver Reiersen

Masteroppgave i europeisk kultur (KULH4890)

Studiepoeng: 30

Veileder: Professor Anne Eriksen

Institutt for kulturstudier og orientalske språk

Universitetet i Oslo

Vår 2021

Sammendrag

Hvordan kan vi forstå Olaus Magnus' naturhistorieskriving i *Historia de gentibus septentrionalibus* fra 1555 i lys av kunnskapsoppfatningen i hans samtid? Jeg tar utgangspunkt i definisjonen av *historia* som empirisk og partikulær kunnskap og undersøker hvordan Olaus Magnus formidler naturhistorisk kunnskap for sitt politiske formål med verket. Han skrev *Historia de gentibus septentrionalibus* for å formidle kunnskap om sitt hjemland Sverige og landene i Nord-Europa som på den tiden var ukjente landområder for mange som bodde lengre sør i Europa. Utgivelsen var en del av et overordnet prosjekt om å forsøke å stanse den pågående reformasjon i nord, vinne de nordlige landområdene tilbake til den katolske kirken og vise at naturen her også inngår i Guds skaperverk. Naturhistorieskrivingen hans er en del av dette prosjektet.

Det tvetydige begrepet *historia* betegnet også en samling av empirisk og partikulær kunnskap som kunne tilegnes fra enten førstehånds- eller andrehåndserfaringer. Det førte til en form for lærd empirisme som kunnskapspraksis på 1500-tallet, hvor blant annet kunnskapen i bøker kunne oversettes til empiriske erfaringer. Jeg retter oppmerksomheten mot Olaus Magnus' kunnskapspraksiser i formidling av naturhistorisk kunnskap, og undersøker de underliggende sjangrene i verket. Undersøkelsen tar utgangspunkt i et epistemisk sjangerbegrep, hvor sjangre og kunnskapsobjekter påvirker hverandre i relasjon til leseren. I tillegg legger jeg til grunn Carolyn Millers definisjon av sjanger som en sosial handling og et svar på en retorisk situasjon.

Først analyser jeg forordet til *Historia de gentibus septentrionalibus* og viser hvordan verket kan leses både som et vitnesbyrd fra Olaus Magnus' reiser i nord og som en labyrintisk samling av empirisk og partikulær kunnskap fra andre bøker. Sjangertrekkene i verket er preget av formålet om å gi leserne en opplevelse av en mental reise i nord samtidig som de blir ført gjennom en labyrint av empirisk kunnskap fra bøker som forbindes i et narrativt flettverk. Det skaper grunnlaget for en epistemisk sjangeranalyse av tekstutdrag i bok 20 om fiskene og bok 21 om sjømonstre. Her viser jeg hvordan kunnskapsobjektet *salpa* fra Plinius' *Historia naturalis* forandrer seg fra ett til flere fiskeslag gjennom vekslingene i sjangre som dermed fremstår som epistemiske. I siste instans bidrar dette til å understreke fiskemangfoldet i nord, og dermed også de nordiske landenes rikdom og plass i skaperverket. Det muliggjøres blant annet av det uklare skillet mellom natur og kultur som preget 1500-tallets naturhistorie, og av tanken om at beundringsfølelsen i møte med fenomenene som behandles i verket, gagnar studier.

Forord

Aller først vil jeg rette en ekstra stor takk til veilederen min, Anne Eriksen. Uten all den motivasjonen og de gode rådene hun ga meg under de mange veiledningstimene våren 2021, hadde det vært vanskelig å komme i mål med dette prosjektet. Støtten hennes har vært veldig verdifull.

Jeg vil også takke professorene på masterprogrammet i europeisk kultur, John Ødemark, Ellen Krefting, Line Cecilie Engh og Helge Jordheim, som har gitt gode faglige perspektiver til oss studenter og forberedt oss godt til arbeidet med masterprosjektene våre. Takk til alle medstudentene som har bidratt til et inspirerende studieløp, særlig Joakim, Mats og Jørgen som jeg har sparret med under skriveprosessen.

I tillegg vil jeg rekke en stor takk Forum for vitenskapsteori for tiltroen til dette prosjektet og det generøse masterstipendiet de bevilget meg. Det var til god hjelp i anskaffelsen av relevant forskningslitteratur.

Jeg er også veldig takknemlig for all støtten fra familien min, spesielt hjelpen de ga meg med å løfte blikket en gang iblant og å se arbeidet i et større perspektiv.

Og ikke minst en kjempestor takk til Carla som hjalp meg med å holde motet oppe.

Innholdsfortegnelse

1. Innledning	1
1.1 Tema og materiale.....	1
1.2 Tidligere forskning	2
1.3 Presentasjon av problemstillingen og hvordan oppgaven er skrevet.....	4
2. Historia-begrepet og metode	5
2.1 Historia og sjanger som et aspekt ved sosial handling.....	6
2.2 Historia som empirisk og partikulær kunnskap	7
2.3 Naturhistorie og historia-praksisen	9
2.4 Historia-verket og epistemiske sjangre.....	11
3. Forordet til <i>Historia de gentibus septentrionalibus</i>	13
3.1 Historia-verket som et vitnesbyrd fra egne reiser.....	13
3.2 Beundringens rolle i studier av partikulær kunnskap om naturen	17
3.3 Billedlige og tekstlige beskrivelser på samme nivå.....	22
3.4 Historia-verket som en labyrint	26
3.5 Epistemiske sjangre.....	33
4. Zoologien i <i>Historia de gentibus septentrionalibus</i>	35
4.1 Naturhistorisk kunnskap om fisker	37
4.2 Partikulær kunnskap fra et homogent kunnskapsfelt.....	40
4.3 Havets skue og gjenspeiling av jorden som et tolkningsrammeverk.....	44
4.4 Paradoksografi og sjangerveksling	46
4.5 Epistemiske sjangre og kunnskapsobjektets forandring	50
5. Konklusjon	54
6. Litteraturliste	56
7. Appendiks	60

1. Innledning

1.1 Tema og materiale

I Roma i 1555 utga den svenske erkebiskopen Olaus Magnus sitt store litterære livsverk, *Historia de gentibus septentrionalibus*,¹ en kunnskapssamling om landene og folkene i Nord-Europa. Verket er en del av et større prosjekt og kan leses som en utfyllende kommentar til *Carta marina*,² kartet over nord som Olaus Magnus utga i 1539 for å vise frem disse landene. Det bygger også videre på broren Johannes Magnus' historieverker om goter- og sveakongene i *Historia de omnibus Gothorum Sveonumque regibus* (1554), og om Uppsala erkestift i *Historia metropolitanae ecclesiae Upsalensis* (1557). Olaus Magnus utga disse verkene fra sitt eget trykkeri i Birgittahuset i Roma etter brorens død i 1554, og sammen med *Carta marina* skulle de tilskynde den svenske motreformasjonen, avkrefte rykter om barbariet i nord og vise frem områdets kulturelle og naturlige rikdom.³ *Historia de gentibus septentrionalibus* skiller seg fra brorens verker ved sin tematiske bredde og rike skildringer av naturen og folkelivet i nord. Johannes hadde allerede lagt det historiske grunnlaget med fortellingen om svenskenes gotiske forfedre og deres bibelske opphav, og forankret Sverige i kirken gjennom beretningen om de svenske biskopenes suksesjon i Uppsala erkestift. Med de lange linjene opptegnet kunne Olaus rette blikket mot detaljene og skildre svenskene og de nordiske folkenes naturomgivelser, samfunn og livsførsel, ofte i forlengelse av deres rike og ærverdige historie slik Johannes hadde beskrevet den.

Denne masteroppgaven handler om naturhistorieskrivingen i *Historia de gentibus septentrionalibus*, som gjennom flere oversettelser og nyutgivelser forble et autoritativt verk på 1500- og 1600-tallet om Nord-Europas natur og kultur.⁴ Verket viser hvordan 1500-tallets naturhistorieskriving ble brukt i et større politisk prosjekt om å motarbeide den pågående reformasjonen i nord og skrive disse landene inn i den kristne, katolske verden. Formålet er å rette oppmerksomheten mot Olaus Magnus' kunnskapspraksiser for naturhistorieskriving og undersøke hvordan han metodisk formidler naturhistorisk kunnskap til leserne sine som en del av dette prosjektet.

Historia de gentibus septentrionalibus er et stort verk på over 800 sider, inndelt i 22 bøker som omhandler alt fra folkeslag, samfunn og natur til krigskunst og mirakuløse

---

¹ Olaus Magnus, *Historia de gentibus septentrionalibus* (Roma: Apud Ioannem Mariam de Viottis Parmensem, 1555).

² Foote, «Introduction», xxxvi– xxxix.

³ Ibid.

⁴ Ibid., lxx–lxxii.

fenomener i landene i nord. Ofte glir temaområdene inn i hverandre, og vi skal se at beskrivelsene av naturens skapninger er preget av det innviklede forholdet mellom natur og kultur som kjennetegnet tidens naturhistorieskriving. Nøkkelen til å forstå dette er kjennskap til den tidligmoderne naturhistoriens egenart, som på sin side er nært knyttet til betydningen av det flertydige begrepet *historia*, som Olaus Magnus kaller verket. Oppgaven er derfor også en undersøkelse av *historia*-begrepet som både en måte å forstå empirisk kunnskap om verden på, og en måte å formidle og nedskrive denne kunnskapen.

I lesningen av *Historia de gentibus septentrionalibus* tar jeg utgangspunkt i det innledende forordet til hele verket og kapittel 32 i slutten av bok 20 om fiskene samt forordet og de to første kapitlene i bok 21 om sjømonstrene. Disse tekstutdragene skal danne grunnlaget for identifisering av generelle trekk ved Olaus Magnus' kunnskapsformidling, og vise hvordan disse kommer til uttrykk i beskrivelsene av skapninger i naturen. Verket er skrevet på latin, og i analysen baserer jeg meg på den latinske originalteksten. Tekstutdragene har jeg oversatt til norsk med støtte i Michaelisgillets svenske⁵ og Peter Fisher og Humphrey Higgens engelske oversettelse.⁶ Jeg henviser fortløpende til *Historia de gentibus septentrionalibus* i analysen, ofte lange tekstutdrag, og originalteksten er derfor lagt i appendiks. I henvisningene til originalteksten bruker jeg forkortelsen OM HGS og oppgir sidetallet i verket og appendiksnummer i fotnotene.

1.2 Tidligere forskning

Det er stadig stor interesse for Olaus Magnus innen forskningen på tidligmoderne kunnskapskultur og nordiske forhold på 1500-tallet. I nyere tid kan mye av interessen spores tilbake til den første moderne oversettelsen av *Historia de gentibus septentrionalibus*, den svenske *Historia om de nordiska folken*, oversatt av Michaelisgillet og utgitt i 1909–1925 i fire bind. I 1951 kom et femte kommentarbind med John Granlunds utfyllende kartlegging av de litterære henvisningene og lånene i verket. Senere ble verket tilgjengeliggjort for den engelskspråklige verden ved Fisher og Higgens oversettelse, utgitt i perioden 1996–1998. Peter Footes introduksjon til denne oversettelsen er en god innføring til Olaus Magnus' liv og idéer, og gir et nyttig overblikk over den politiske og religiøse bakgrunnen til verket.⁷

---

⁵ Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken*, overs. Michaelisgillet (Hedemora: Michaelisgillet og Gidlunds förlag, 2010).

⁶ Olaus Magnus, *A Description of the Northern Peoples, Vol. 1–3*, overs. Fisher og Higgens (London: Hakluyt Society, 1996–1998).

⁷ Foote, «Introduction», xiii–lxxii.

Forskningen på *Historia de gentibus septentrionalibus* er preget av verkets tematiske bredde og det komplekse møtet mellom politiske, religiøse og vitenskapshistoriske forhold. Når det gjelder de politiske og ideologiske tankene til Olaus Magnus, støtter jeg meg til Kurt Johannessons autoritative bok *Gotisk renässans*, hvor han knytter brødrenes intellektuelle arbeider opp mot tidens humanistiske og religiøse tendenser.⁸ Forskningen på monstre og fantastiske fenomener og skapninger har også blitt viet mye oppmerksomhet. Her kan nevnes Erling Sandmos artikkel «Dwellers of the waves: Sea monsters, classical history, and religion in Olaus Magnus's *Carta Marina*», hvor han undersøker de symbolske betydningene av sjømonstre både på kartet og i *historia*-verket.⁹ Riccardo Scarcia har også bidratt med en analyse av den klassiske paradoksografitradisjonen i Olaus Magnus' *historia*-verk, og knytter dette til hans overordnede prosjekt om å skrive de nordiske folkene inn i den europeiske religiøse og kulturelle tradisjon.¹⁰

Undersøkelser av aspekter ved *Historia de gentibus septentrionalibus* som er relatert til Olaus Magnus' metodiske kunnskapsformidling har vært særlig nyttig for mitt prosjekt. I artikkelsamlingen *I fratelli Giovanni e Olao Magno. Opera e cultura tra due mondi* fra 1999 gjør for eksempel Giuseppe Flammini en retorisk lesning av verkets forord og forbinder den til en bredere *praefatio*-tradisjon.¹¹ Her analyserer også Carlo Santini det han betegner som Olaus Magnus' kommunikasjonsstrategier for sine ideologiske og politiske idéer, i lys av arven fra antikken og tidens religiøse forhold.¹² Fabio Stok konsentrerer seg imidlertid om Olaus Magnus' encyklopediske inspirasjoner fra antikken, middelalderen og egen samtid, og argumenterer for at de tekstlige lånene ga både litterær kontekst til kunnskapen og påvirket strukturen i verket.¹³ I nær tilknytning til dette argumenterer Teresa Pàroli for at lesningen av verket bør hvile på en narratologisk analyse av strukturen på verk-, bok- og kapitteinivå,¹⁴ mens Peter Gillgren understreker det nære forholdet mellom bilder og tekst i Olaus Magnus' verk.¹⁵

Historia de gentibus septentrionalibus var lenge en autoritativ kilde til kunnskap om landene i nord, men verkets virkningshistorie endret seg i takt med endringer i kunnskapssyn, noe Sandmo viser i artikkelen «Historien om en *Historia*. Olaus Magnus i et bokhistorisk

---

⁸ Johannesson, *Gotisk renässans* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1982).

⁹ Sandmo, «Dwellers of the waves», 237–249.

¹⁰ Scarcia, «La tradition de la paradoxographie classique dans l'oeuvre d'Olaus Magnus», 55–66.

¹¹ Flammini, «La Praefatio all' *Historia de gentibus septentrionalibus* nella tradizione del genere promiale», 117–138.

¹² Santini, «Strategie della comunicazione nella *Historia* di Olao Magno», 309–331.

¹³ Stok, «Enciclopedia e fonti enciclopediche nella *Historia de gentibus septentrionalibus*», 387–410.

¹⁴ Pàroli, «The Book Structure of Olaus Magnus's *Historia*», 137–156.

¹⁵ Gillgren, «The artist Olaus Magnus», 147–156.

perspektiv». ¹⁶ Jeg retter oppmerksomheten mot Olaus Magnus' kunnskapspraksiser og leser verket hans med et tydelig blikk mot kunnskapssynet på 1500-tallet og perioden da verket ble utgitt. Her støtter jeg meg innledningsvis til Gianna Pomata og Nancy G. Siraisis *Historia. Empiricism and Erudition in Early Modern Europe*, blant annet Pomatas fremstilling av *historia*-begrepets semantiske bredde. ¹⁷ Relevante betraktninger omkring *historia* og 1500-tallets naturhistorieskriving fra denne boken blir presentert i det påfølgende kapitlet, hvor jeg skaper det metodiske grunnlaget for analysen av Olaus Magnus' kunnskapspraksiser. Om 1500-tallets kunnskapskulturer henter jeg også stoff fra blant annet Paula Findlens *Possessing Nature. Museums, Collecting, and Scientific Culture in Early Modern Italy* ¹⁸ og Lorraine Daston og Katharine Parks *Wonders and the Order of Nature 1150–1750*. ¹⁹ For mer konkrete forklaringer av beskrivelser av naturhistorisk kunnskap støtter jeg meg særlig til Philippe Glardon's studier i boken *L'histoire naturelle au XVIe siècle*. ²⁰ Her analyserer han Pierre Belons *La nature et diversité des poissons* (1555), men knytter også verket til overordnede tendenser i naturhistorieskriving til forfattere som Guillaume Rondelet og Konrad Gesner, med vekt på læren om fiskene. Glardon bidrar derfor med gode begreper for å sette ord på både overordnede og konkrete trekk i Olaus Magnus' naturhistorieskriving.

1.3 Presentasjon av problemstillingen og hvordan oppgaven er skrevet

I denne oppgaven tar jeg utgangspunkt i Olaus Magnus' kunnskapspraksiser og knytter dem til hans politiske tanker i formidlingen av naturhistorisk kunnskap. Oppgaven er derfor en analyse av forbindelsen mellom de ulike kunnskapsformene og -konvensjonene han tar i bruk, og den strategiske formidlingen av kunnskap for et politisk formål.

Hovedproblemstillingen min er derfor: Hvordan formidler Olaus Magnus naturhistorisk kunnskap for sitt politiske formål med verket?

For å besvare denne problemstillingen deler jeg oppgaven inn i tre deler: Først redegjør jeg for begrepet *historia* på 1500-tallet og hvordan det kan relateres til et sjangerbegrep for kunnskapsformidling. Her utvikler jeg min metodiske fremgangsmåte og mine analytiske verktøy for oppgaven. Deretter leser jeg forordet til *Historia de gentibus septentrionalibus* med formål om å sette ord på forbindelsen mellom Olaus Magnus' kunnskapspraksiser og hans politiske prosjekt. Til slutt gjør jeg en analyse av det siste kapitlet

---

¹⁶ Sandmo, «Historien om en *Historia*», 56–80.

¹⁷ Pomata, «*Praxis Historialis*», 105–146.

¹⁸ Findlen, *Possessing Nature* (Berkeley og London: University of California Press, 1994).

¹⁹ Daston og Park, *Wonders and the Order of Nature, 1150–1750* (New York: Zone Books, 1998).

²⁰ Glardon, *L'histoire naturelle au XVIe siècle* (Genève: Librairie Droz, 2011).

i bok 20 samt forordet og de to første kapitlene av bok 21, hvor jeg bruker funn fra den foregående analysen til å undersøke konkrete eksempler i Olaus Magnus' naturhistorieskriving.

2. *Historia*-begrepet og metode

For en leser med en moderne forståelse av ord som kunnskap, vitenskap, kilder og etterrettelighet vil kanskje 1500-tallets naturhistorie slik den kommer til uttrykk i *Historia de gentibus septentrionalibus*, virke usystematisk, upresis og usannsynlig. Naturhistorien på 1500-tallet var et resultat av en lang tradisjon som begynte i antikken hos Aristoteles og Plinius og ble videreført av lærde i middelalderen før den inspirerte 1500-tallets lærde humanister. Utviklingen var preget av blant annet endringer i filosofiske og filologiske tendenser og arbeidsmetoder samt en stadig økning i kunnskap og nye oppdagelser som påvirket hvordan naturhistorie ble forstått, strukturert og formidlet. I *Historia de gentibus septentrionalibus* utgjør den en del av det Olaus Magnus overordnet sett kaller *historia*, som ikke lar seg oversette direkte til «historie» i dagens betydning. For å forstå hvordan Olaus Magnus skriver naturhistorie for sitt politiske formål med verket, må vi derfor først ha kjennskap til hva *historia*-begrepet innebar på 1500-tallet, på hvilken måte det kan betegnes som en form for viten og hvorvidt den kan betraktes som en sjanger for kunnskapsformidling.

De mange bøkene innenfor ulike kunnskapsfelt som ble utgitt på 1500-tallet med betegnelsen *historia* i titlene sine, viser at ordet hadde et vidt semantisk nedslagsfelt. Nevnes kan for eksempel Alessandro Benedettis anatomiske *Historia corporis humani sive Anatomice* (1502), Konrad Gesners zoologiske *Historiae animalium* (1551–1558) eller Lilio Gregorio Giraldis mytografiske *De deis gentium varia et multiplex historia* (1548) – men også den fullstendige tittelen på Olaus Magnus' *Historia de gentibus septentrionalibus* er et godt eksempel:

Historia om de nordiske folkene og deres ulike forhold, vilkår, sedvaner, religiøse skikker, overtro, oppdragelse, idretter, styresett, levemåter, kriger, bygninger, redskaper, gruver og metaller samt underlige ting, og dessuten nesten alle dyrene som lever i nord og deres beskaffenhet.²¹

Tittelen viser at verket ikke bare er en *historia* om de nordiske folkenes kultur og levemåter, men også om underlige ting og «nesten alle» dyrene som lever i nord. Erling Sandmo skriver

---

²¹ OM HGS tittelblad: «Historia de gentibus septentrionalibus, earumque diversis statibus, conditionibus, moribus, ritibus, superstitionibus, disciplinis, exercitiis, regimine, victu, bellis, structuris, instrumentis, ac mineris metallicis, et rebus mirabilibus, necnon uniuersis penè animalibus in Septentrione degentibus, eorumque natura.»

at *Historia de gentibus septentrionalibus* kan leses som et verk om historie, statsvitenskap, etnografi og naturhistorie, og at verket nettopp er «[...] en *historia* i klassisk forstand og dermed også i en forstand som er distinkt for renessansen: *Historia* er empirisk kunnskap, utvunnet gjennom undersøkelse og studier». ²² For Sandmo er *historia* også flertydig og ustabil, noe som ofte innebærer at et *historia*-verk er «en samling av beretninger, av eksisterende fortellinger». ²³ Flertydigheten som ligger i *historia*-begrepets mulighet til å betegne både empirisk kunnskap og beretninger, har betydning for hvordan Olaus Magnus skriver naturhistorie. Derfor er det nødvendig å forstå hvorfor begrepet i dag kan fremstå som flertydig og ustabil før vi går i dybden på relasjonen mellom *historia* og Olaus Magnus' naturhistorieskriving.

2.1 *Historia* og sjanger som et aspekt ved sosial handling

I sin undersøkelse av tidligmoderne medisinstudier sammenligner Gianna Pomata renessansens begeistring for *historia* med 1800-tallets entusiasme for romansjangeren:

One senses, in the Renaissance excitement over *historia*'s endless versatility and variability, mirroring the infinite complexity of nature and life, something like the Victorians' enthusiasm for another genre, the novel, that also started from humble origins to reach dazzling heights. I am thinking of George Eliot's loving words about the novel: 'There is no species of art which is so free from rigid requirements. Like crystalline masses, it may take any form, and yet be beautiful.' ²⁴

For Pomata er *historia* såpass allsidig og vekslende at det speiler kompleksiteten i naturen og i livet, og impliserer at *historia* er en sjanger på en måte som ligner 1800-tallsromanen. Derfor bør det være mulig å fastslå hvorvidt, og i så fall hvordan, *historia* kan anses som en sjanger og definere det på en måte som skiller det fra andre sjangre. Slik kan vi få en forståelse for hva som kjennetegner *historia* som en samling empirisk kunnskap, og hvordan det gir seg til kjenne i Olaus Magnus' naturhistorieskriving.

Forutsetningen er et bredt nok sjangerbegrep som tar hensyn til allsidigheten i *historia*-skrivningen, men som også er anvendelige i en analyse av spesifikke sjangertrekk i *Historia de gentibus septentrionalibus*. Jeg baserer meg derfor på Carolyn R. Millers sjangerdefinisjon, hvor sjanger representerer tilbakevendende og typiserte retoriske handlinger med utspring i forfatterens bestemte situasjon og motiver, ²⁵ og dermed et aspekt

---

²² Sandmo, «Historien om en *Historia*. Olaus Magnus i et bokhistorisk perspektiv», 61.

²³ Ibid.

²⁴ Pomata, «*Praxis Historialis*. The Uses of *Historia* in Early Modern Medicine», 114.

²⁵ Miller, «Genre as Social Action», 163.

ved sosial handling.²⁶ Den grunnleggende tanken i denne nyretoriske sjangerforståelsen er at «[t]ekster blir til når mennesker reagerer på eller handler innenfor bestemte retoriske situasjoner».²⁷ Det tillater meg å holde et øye med hvordan Olaus Magnus utnyttet sin tids *historia*-skrivingskonvensjoner til å formidle naturhistorie for sitt politiske prosjekt med verket. Det er imidlertid vanskelig å forstå hvordan *historia* kan betraktes som en sjanger uten kjennskap til metodene og kunnskapspraksisene til forfatterne som brukte begrepet om sine arbeider. I det følgende redegjør jeg derfor kort for *historia* som en betegnelse for både empirisk partikulær kunnskap og en kunnskapssamling, og hvordan dette knyttes til naturhistoriske kunnskapspraksiser. Deretter introduserer jeg et epistemisk sjangerbegrep som fungerer som et analytisk verktøy for å undersøke hva *historia* innebærer for Olaus Magnus.

2.2 *Historia* som empirisk og partikulær kunnskap

Begrepet *historia* oppstod i antikken og ble tildelt ulik betydninger før det etter hvert ble forbundet en tidsdimensjon og forandret seg til vårt moderne historiebegrep. Slik Sandmo og Pomata gjør oss oppmerksomme på, er begrepet særlig flertydig i perioden 1450–1650, men sistnevnte identifiserer allikevel, med utgangspunkt i Arno Seiferts begrepshistoriske arbeid, fire bestemte og til tider overlappende forståelser av *historia* på 1500-tallet: den skolastiske forståelsen som kunnskap uten årsakssammenhenger, den humanistiske forståelsen som kunnskap generelt, kunnskap basert på sanseinntrykk og observasjon samt som medisinske *casus* eller sykdomsforløp.²⁸ Arno Seifert identifiserte en betydningsfull endring fra den skolastiske til den humanistiske forståelsen av begrepet med utgangspunkt i en nyfortolkning av Aristoteles' verker.²⁹ I den skolastiske filosofien ble *historia* regnet som ufullstendig kunnskap, det vil si *demonstratio quia* eller kunnskap om hvordan en ting er, ikke *demonstratio propter quid* eller kunnskap om hvorfor tingen er som den er.³⁰ I møte med Aristoteles' verker *De anima* og *Historia animalium* ble imidlertid skolastikerne klar over at den greske filosofen brukte *historia* til å betegne begge kunnskapsformene.³¹ Renessansehumanister som Giorgio Valla og Francesco Patrizi løste fortolkningsproblemet da de gjenoppdaget den antikkgreske og før-aristoteliske betydningen av *historia* som kunnskap

---

²⁶ Ibid., 153.

²⁷ Asdal mfl., *Tekst og historie* (Oslo: Universitetsforlaget, 2008), 194.

²⁸ Pomata, «*Praxis Historialis*. The Uses of *Historia* in Early Modern Medicine», 106–114. Seifert utga sin begrepshistoriske undersøkelse av *historia* i: Arno Seifert, *Cognitio historica: die Geschichte als Namengeberin der frühneuzeitlichen Empirie*. Berlin: Duncker & Humblot, 1976.

²⁹ Pomata og Siraisi, «Introduction», 4–5.

³⁰ Pomata, «*Praxis Historialis*. The Uses of *Historia* in Early Modern Medicine», 107.

³¹ Ibid., 108.

generelt.³² Gjennom den nye resepsjonen av antikke verker utvidet renessansehumanistene *historia* fra den snevrere skolastiske forståelsen av det som ufullstendig kunnskap. Her var inspirasjonen hentet fra Plinius' *Naturalis historia* en viktig årsak til *historia*-begrepet utvidelse, et verk som viste at *historia* kunne betegne så å si hva som helst – alt fra *res gestae*, det vil si beretninger om mennesker i tid, til for eksempel geografi og naturhistorie om planter og dyr.³³ Med bakgrunn i Plinius' *historia*-modell i *Naturalis historia* kunne dermed begrepet brukes om et bredt spekter av kunnskap, slik som i Olaus Magnus' *Historia de gentibus septentrionalibus*.

Samtidig bidro nyfortolkningene av Aristoteles' *Historia animalium* til en forståelse av *historia* som var mer i tråd med den skolastiske filosofien, hvor *historia* betegnet den tilegnede deskriptive kunnskapen om en ting som forberedte den filosofiske undersøkelsen av tingens årsaker.³⁴ Per Landgren har undersøkt utbredelsen av det aristoteliske synet på *historia* som deskriptiv og partikulær kunnskap i senrenessansen. Her må ikke *historia* forstås med utgangspunkt i det sekvensielle historiebegrepet, det vil si historie i form av hendelser som utfolder seg i tid.³⁵ *Historia* tilsvarte snarere den ene av to veier til sannhet i den aristoteliske filosofien, nemlig partikulær kunnskap som oppnås gjennom sanser og erfaringer, og som gjennom induksjon danner grunnlaget for allmenngyldige sannheter.³⁶ *Historia* er dermed motparten til og forutsetningen for *scientia*, eller vitenskapelig og universell kunnskap, som oppnås gjennom deduksjon av etablerte aksiomer eller allmenngyldige sannheter.³⁷

Den aristoteliske forståelsen av *historia* som partikulær kunnskap tilegnet gjennom sansene, utfordrer derfor vår moderne forståelse av hva som kjennetegner en erfaring. Landgren skriver at de sansebaserte erfaringene som førte til partikulær kunnskap eller *historia*, kunne være basert enten på førstehåndsobservasjoner eller andrehånds kunnskapsoverlevering fra bøker.³⁸ Også Pomata og Siraisi understreker at et av særpregene til tidligmoderne «deskriptiv vitenskap» (*sciences*) var den tette forbindelsen mellom empirisme og lærdom, eller mellom observasjon og lesning, som utgjorde det de kaller en «lærd empirisme» i *historia*-praksisen.³⁹ I dette tilfelle kunne *historia* bli forstått som *cognitio*

---

³² Ibid.

³³ Ibid., 109.

³⁴ Ibid., 110–111.

³⁵ Landgren, *Det aristoteliska historiebegreppet*, 54–55.

³⁶ Ibid., 46.

³⁷ Ibid.

³⁸ Ibid.

³⁹ Pomata og Siraisi, «Introduction», 7–8.

aliorum sensibus, eller erkjennelse gjennom andres sanser,⁴⁰ det vil si partikulær kunnskap som er empirisk hentet fra tekster.

2.3 Naturhistorie og *historia*-praksisen

Landgren relaterer det aristoteliske historiebegrepet til den encyklopediske kunnskapstradisjonen i renessansen, hvis encyklopediske og gjerne naturhistoriske verker var samlinger av partikulær og empirisk kunnskap, eller forråd av *historia*.⁴¹ *Historia* kunne dermed bli brukt om både partikulær kunnskap og som tittel på bøkene hvor denne kunnskapen ble samlet. Brian W. Ogilvie bemerker imidlertid at *historia* begynte å bli forbundet med naturhistorie først på 1540-tallet, selv om nytgivelsene av Plinius' *Naturalis historia* allerede fra slutten av 1400-tallet hadde vist hvordan *historia* også kunne brukes om studier av planter og dyr.⁴² Her viser Ogilvie til botanikeren Leonhart Fuchs, som vekslet mellom entallsformen *historia* og flertallsformen *historiae*, altså om en enkel beskrivelse av en plante og om verket som inneholder slike beskrivelser – en dobbelthet som, ifølge Ogilvie, kjennetegnet senrenessansens naturhistorie generelt.⁴³ Når det gjelder zoologiske verker, har Laurent Pinon identifisert 14 forfattere på 1500-tallet som brukte *historia*, eller ordet «historie» på folkespråket, i tittelen på sine verk om dyr.⁴⁴ Ifølge Pinon representerer arbeidene til Konrad Gesner generelle trekk ved naturundersøkelser i renessansen.⁴⁵ Han bruker begrepet *historia* om en samling av partikulær kunnskap, først om planter i sin *Historia plantarum et vires* og deretter om dyr i sin *Historia animalium*.⁴⁶ Gesners mål med sistnevnte var å nedskrive alt som hadde blitt sagt eller skrevet om dyr med hensyn til praktisk nytte for mennesket, og for ham var *historia* følgelig en betegnelse for både den samlede diskursen om dyr generelt og for kunnskapen om et spesifikt dyr eller en kategori av dyr.⁴⁷

Naturhistorien i 1500-tallets *historia*-verk ble formet av renessansehumanistene og var preget av noen av de samme metodene som kjennetegnet tidens sekvensielle historieskriving, for eksempel når det gjaldt bevisføring.⁴⁸ Mye av den partikulære kunnskapen som ble brukt til å klassifisere og beskrive naturen, ble hentet fra antikke tekster og bøker, og Pinon skriver

---

⁴⁰ Ibid., 17.

⁴¹ Landgren, *Det aristoteliska historiebegreppet*, 56–59.

⁴² Ogilvie, «Natural History, Ethics, and Physico-Theology», 76–81.

⁴³ Ibid., 80–81.

⁴⁴ Pinon, «Gessner and the Historical Depth of Renaissance Natural History», 259–260.

⁴⁵ Ibid., 241–242.

⁴⁶ Ogilvie, «Natural History, Ethics, and Physico-Theology», 80–81.

⁴⁷ Pinon, «Conrad Gessner and the Historical Depth of Renaissance Natural History», 244–245.

⁴⁸ Ibid., 241–242.

at «[e]very Renaissance naturalist has to master the ancient knowledge and somehow act as a historian». ⁴⁹ Han kaller dette den historiske dybden i renessansens naturhistorie, det vil si referanser til kunnskapen om dyr i tidligere og gjerne antikke tekster som ble brukt blant annet til å støtte egne observasjoner eller å gi utfyllende kunnskap om et dyr. ⁵⁰ Hos Gesner kunne denne kunnskapen bestå av alt fra dyrs livsførsel, vilkår og symbolikk til praktisk nytte for mennesker og spørsmål om blant annet navn og metaforer. ⁵¹ Renaissancehumanistene som brukte *historia*-begrepet om sine naturhistoriske arbeider, var påvirket av metodene som lå til grunn for den sekvensielle historieskrivingen, og dermed også av maksimen om *historia magistra vitae* eller historien som livets læremester. ⁵² Mens naturen og dyr fungerte som moralske forbilder og narrative *exempla* til etterfølgelse i middelalderens bestiarius, vektla renessansehumanistene snarere de moralske fordelene som partikulær og boklig kunnskap om naturen som sådan medførte for dannelsen. ⁵³ I tillegg fungerte partikulær kunnskap om naturen som bevis for en allmektig og allestedsnærværende Gud. ⁵⁴

Vi skal se at dette er viktig for Olaus Magnus når han rettferdiggjør naturhistorieskrivingen sin, og at denne i stor grad er basert på partikulær kunnskap fra tidligere tekster og bøker. Et viktig spørsmål er imidlertid hva som kjennetegnet tidligmoderne naturhistorikers kunnskapspraksis når de, slik som Pinon skriver, betraktet naturen gjennom et slikt historisk filter. ⁵⁵ Ifølge Pomata og Siraisi medførte samspillet mellom observasjon og lesning i 1500-tallets lærde empirisme et uklart konseptuelt skille i beskrivelsen av fenomener eller ting som i senere tid er blitt klassifisert som enten natur eller kultur. Derfor skriver de at «[t]he early modern *historia* was a fundamental *trait-d'union* not just between conceptual domains but also between different scholarly activities.» ⁵⁶ Anthony Grafton argumenterer imidlertid for at det kan være en forenkling å betrakte kunnskapspraksisene i tidligmoderne naturhistorie som en fullstendig *trait-d'union* eller forening mellom observasjon og boklig lærdom. Han nyanserer forståelsen av kunnskapspraksisene i 1500-tallets naturhistorie ved å argumentere for at naturhistorikere som John Caius og Konrad Gesner var bevisst forskjellene mellom filologisk kunnskap og observasjonsbasert kunnskap, men at de utnyttet begge formene for kunnskapspraksis i sine

---

⁴⁹ Ibid., 263.

⁵⁰ Ibid., 259–264.

⁵¹ Ibid., 249.

⁵² Ogilvie, «Natural History, Ethics, and Physico-Theology», 75, 82.

⁵³ Ibid., 82–89.

⁵⁴ Ibid., 89–93.

⁵⁵ Pinon, «Conrad Gessner and the Historical Depth of Renaissance Natural History», 253.

⁵⁶ Pomata og Siraisi, «Introduction», 6.

naturhistoriske arbeider.⁵⁷ Med utgangspunkt i sin lesning av Caius og Gesner skriver

Grafton:

In the end, all these forms of natural knowledge became organic parts of the same learned Latin books. Textual and empirical, traditional and innovative approaches to natural history were not the programs of opposed parties, but, rather, available combinations of practice and habitus, method and attitude. Caius and Gessner toggled back and forth among them, choosing terms and practices as projects drove or inspiration took him.⁵⁸

Grafton argumenterer for at den naturhistoriske kunnskapspraksisen innebar et metodisk skille mellom empirisme og boklig lærdom, og at kunnskapen som ble innhentet gjennom enten observasjon eller lesning, til slutt utgjorde et organisk hele i boken hvor den ble samlet. I så fall kan et *historia*-verk betraktes som et resultat av samspillet mellom ulike arbeidsmetoder som naturhistorikerne grep til ved ønske eller behov.

2.4 *Historia*-verket og epistemiske sjangre

Hvordan har de ulike arbeidsmetodene som til slutt utgjorde et *historia*-verks organisk hele, betydning for forståelsen av *historia* som sjanger? I sine undersøkelser av sjangeren *Observationes* i renessansens legevitenenskap, brukt om samlinger av medisinske *casus*, argumenterer Pomata for denne og andre sjangre, som *historia*, var egne former for epistemiske sjangre.⁵⁹ Ifølge henne er epistemiske sjangre «kulturelle verktøy» eller strukturerte tekstkonvensjoner på samme måte som litterære sjangre generelt,⁶⁰ men som formidler et kognitivt innhold, det vil si gir den intellektuelle praksisen en litterær form og leder den kognitive oppmerksomheten:

They [genres] are highly structured and clearly recognizable textual conventions—textual tools, we may call them—handed down by tradition for the expression and communication of a particular content—in the case of epistemic genres, a content that is seen as primarily cognitive in character. Epistemic genres give a literary form to intellectual endeavour, and in so doing they shape and channel the cognitive practice of attention. Some may provide, for instance, a framework for gathering, describing and organizing the raw materials of experience (as was the case of the early modern *observationes* [...]) or an avenue for thinking along unconventional lines (as in the case of the early modern *paradoxa*).⁶¹

Når den epistemiske sjangeren gir litterær form til den intellektuelle praksisen, skaper den et rammeverk for innsamlingen, beskrivelsen og organiseringen av kunnskap. Violaine Giacomotto-Charra gir en god forklaring på det kognitive innholdet i Pomatas epistemiske

---

⁵⁷ Grafton, «Philological and Artisanal Knowledge Making in Renaissance Natural History», 52–53.

⁵⁸ *Ibid.*, 53.

⁵⁹ Pomata, «Sharing Cases: The *Observationes in Early Modern Medicine*», 196–197.

⁶⁰ *Ibid.*, 196–197.

⁶¹ *Ibid.*, 197.

sjangerbegrep, og hun viser hvordan det også kan brukes om verk med et større encyklopedisk omfang. Her handler det ikke om en overfladisk retorisk tilpasning av innholdet i etterkant av tankeprosessen, for eksempel for å imøtekomme retoriske krav, eller foreningen av kunnskap og litteratur forstått som to klart distinkte områder, for eksempel ved å tilføre den vitenskapelige undersøkelsen litterære virkemidler.⁶² Kunnskapsinnholdet i den epistemiske sjangeren er kognitivt fordi det blir formet av sjangeren selv, på samme måte som det vitenskapelige budskapet antar en ny form for å gi en fullstendig beskrivelse av innholdet sitt som det ikke hadde kunnet beskrive uten denne formen.⁶³ Nøkkelen til å forstå hvorfor *historia* fremstår som flertydig og ustabil er dermed å forstå at renessansens lærde ikke tenkte med utgangspunkt i disipliner, men i sjangre som strategisk former den formidlede kunnskapen i relasjon til leserne.⁶⁴ Forståelsen av renessansens intellektuelle og tekstuelle verden ved hjelp av et epistemisk sjangerbegrep krever derfor en dobbel tilnærming: Et disiplinært felt kan være strukturert ut fra flere interne epistemiske sjangre, samtidig som de epistemiske sjangrene kan overskride de disiplinære skillelinjene.⁶⁵ En forfatters verk kan også bestå av ulike epistemiske sjangre, og Ciacomotto-Charra argumenterer for at «[d]et epistemiske sjangerbegrepet er altså en essensiell nøkkel til å forstå skrivelogikkene som er virksomme innenfor et gitt tekstkorpus».⁶⁶ Til tross for at de ikke er utelukkende litterære, må 1500-tallstekster derfor gjøres til gjenstand for litterær analyse, liksom romanen, når de leses med hjelp av et epistemisk sjangerbegrep, hvor skrivingen skaper og omskaper kunnskapsinnholdet.⁶⁷

Fordi en analyse av epistemiske sjangre handler om å undersøke hvordan sjangre strategisk former den formidlede kunnskapen i relasjon til leserne, øker dette oppmerksomheten mot selve kunnskapen i seg selv, uten å gå på bekostning av Millers definisjon av sjanger som sosial handling. Millers sjangerdefinisjonen hviler på forestillingen om en retorisk situasjon som et «kompleks av personer, hendelser, objekter og relasjoner som utgjør et påtrengende problem [*exigence*] som kan avhjelpes gjennom formidling i en diskurs».⁶⁸ Den partikulære kunnskapen som utgjør en *historia*, deltar også i denne retoriske

---

⁶² Ciacomotto-Charra, «Quelques réflexions sur la notion de genre épistémique à la Renaissance», 187–188:

⁶³ Ibid., 188: «[...] un genre épistémique est un genre précisément parce qu'il modèle progressivement son contenu, tout comme le message scientifique lui-même appelle une nouvelle forme pour le signifier pleinement et ne saurait s'exprimer en dehors d'elle.» Min oversettelse.

⁶⁴ Ibid., 189.

⁶⁵ Ibid.

⁶⁶ Ibid.: «La notion de genre épistémique est alors une clef essentielle pour comprendre les logiques d'écriture à l'œuvre au sein d'un corpus auctorial donné.»

⁶⁷ Ibid., 197.

⁶⁸ Asdal mfl., *Tekst og historie* (Oslo: Universitetsforlaget, 2008), 194. Se også: Miller, «Genre as Social Action», 152.

situasjonen som en epistemisk sjanger potensielt svarer på og former i relasjon til leserne. Til sammen skaper dermed Pomatas og Millers sjangerbegreper et analyseverktøy som egner seg til å sette ord på forholdet mellom Olaus Magnus' kunnskapspraksis, hvordan empirisk kunnskap gir seg til kjenne i verket hans og hva som kjennetegner formidlingen av den i lys av hans politiske prosjekt.

Dermed er det kanskje problematisk å insistere på å kalle *historia* en sjanger i seg selv, til tross for at ordet ble brukt om hele samlinger av empirisk kunnskap og som en overordnet verkttittel på 1500-tallet. Vi må følgelig anta et *historia*-verk kan bestå av flere epistemiske sjangre som veksler i forhold til kunnskapsobjektet. I forsøket på å besvare problemstillingen og finne ut av hvordan Olaus Magnus formidler naturhistorisk kunnskap for sitt politiske formål med verket, støtter jeg meg derfor til følgende forskningsspørsmål:

Hvordan er ulike sjangre i spill i *Historia de gentibus septentrionalibus*, og hvordan gir disse seg til kjenne som epistemiske sjangre i Olaus Magnus' naturhistoriske kunnskapsformidling?

Ved å svare på disse to forskningsspørsmålene vil jeg også kunne vise en relasjon mellom Olaus Magnus' kunnskapsformidling og den retoriske situasjonen han svarer på, og dermed etablere en forbindelse mellom kunnskapspraksisene hans og det politiske formålet med verket.

3. Forordet til *Historia de gentibus septentrionalibus*

I forordet til sin *historia* forklarer Olaus Magnus hvorfor og på hvilken måte han har valgt å skrive sin *historia*, noe som gir oss en forståelse for hans tanker om blant annet sannhet, kildebruk og kunnskapsformidling samt forholdet mellom egne observasjoner og kunnskap hentet fra andre. Her gir han oss en innsikt i sine kunnskapspraksiser, som på sin side hjelper oss med å forstå hvorvidt *historia*-verket består av flere epistemiske sjangre som påvirker kunnskapsformidlingen i relasjon til leserne. Vi skal også se at oppfatningene om kunnskap om naturen er en viktig del av forordet. Ved å undersøke disse oppfatningene nærmere kan vi finne ut av hvordan denne kunnskapen relaterer seg til Olaus Magnus' politiske formål og verkets sjangertrekk slik han selv beskriver dem i begynnelsen av verket.

3.1 *Historia*-verket som et vitnesbyrd fra egne reiser

I slutten av den korte kommentarboken Olaus Magnus skrev til sitt *Carta marina* i 1539, forteller han at han allerede ved kartets utgivelse hadde begynt å skrive *Historia de gentibus septentrionalibus*: «Men for å fullstendig tilfredsstille alle som ønsker å vite og forstå nye,

fantastiske og sannferdige ting (som vi selv gjennom erfaring på hvert sted har prøvd og sett, har jeg allerede påbegynt et mye mer rettferdig verk [...]).»⁶⁹ Han begynte nok å forberede stoff til sin *historia* allerede under reisene sine i Sverige og Norge og under eksiloppholdet i utlandet.⁷⁰ Det antyder han i dette forordet etter å ha advart om farene en reise i de nordlige landene medfører, og som han selv har gjennomlevd og kan formidle til leserne sine med ord og bilder:

Derfor må alle som ønsker å erfare forholdene i den nordlige delen av kloden, for sin egen sikkerhet anerkjenne alle de prøvelsene, og andre mye hardere, som jeg blant tusenvis av farer allerede har gjennomlevd; og ha tiltro til og rette sin oppmerksomhet mot de påfølgende ord og bilder, som liksom mer oppriktige tolkere opplyser og gjør klarere det tvilsomme og det dunkle.⁷¹

Selv om verktittelen antyder at han hadde encyklopediske ambisjoner med verket, er det forbindelsen mellom oppdagelsesreiser og kunnskap han legger vekt på i begynnelsen av forordet. De første to sidene er nemlig en lovprisning av filosofer og geografer som reiste i fremmede land og samlet kunnskap for å øke både sin egen og andres lærdom. Først skriver han om Demokrit som vandret åtti år i Assyria, Egypt, Persia, India og Etiopia for å lære om ting til gagn for menneskets forståelse av verden.⁷² Deretter nevner han blant andre Aristoteles og Homer samt den greske historikeren Hekataios av Miletos som, ifølge Olaus Magnus, også fortjener å bli takket til tross for at han bare skrev et kort kompendium om kjente emner fra sine reiser: «[...] han gjorde det han kunne, og med sitt korte kompendium [*compendio*] egget han sine etterkommeres sinn [*ingenia*] og vekket deres lyst til utførligere undersøkelser.»⁷³

Johannesson påpeker at Olaus Magnus vil fremstille seg selv her som en sann humanist og deltager i en lang og allmenn vitenskapelig tradisjon for sannhetssøking og derfor sammenligner seg selv med antikkens naturhistorikere.⁷⁴ Dette gjør han ved å skrive seg inn i rekkene til de historiske filosofene og oppdagelsesreisende. Etter å ha takket Hekataios for å ha overlevert et kort kompendium fra sine reiser forteller han at innholdet i dette har senere blitt utvidet av andre. Deretter viser han til Strabo og påpeker at «[...] trofast

---

⁶⁹ Olaus Magnus, *Opera brevis* (Venezia Giovanni Tomaso, 1539), 14: «Ma per sodisfare in tutto al desiderio di chi brama sapere & intendere cose nove, mirabilissime & verissime (come noi stessi per esperimento habiamo in ogni luogo provato e visto) gia ho cominciato uno assai piu giusto volume [...].» Min oversettelse.

⁷⁰ Flammini, «La praefatio all'*Historia de Gentibus Septentrionalibus* nella tradizione del genere proemiale», 120.

⁷¹ OM HGS, 2: Appendiks 1.

⁷² Ibid., 1: Appendiks 2.

⁷³ Ibid., 2: Appendiks 3.

⁷⁴ Johannesson, *Gotisk renässans* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1982), 232.

integritet må knyttes til troverdige forfattere som fra andres opplysninger skriver om steder og skikker, og særlig til dem som vitenskapelig skildrer byers lokale forhold, og som i form og omfang begrenser seg til en enkel og kortfattet fremstilling.»⁷⁵ Det er dette Olaus Magnus hevder han satt seg fore å gjøre med de ukjente forholdene og fenomener i nord. Han skriver:

[...] jeg tenkte å fremstille i en mer lettfattelig anordning, ikke bare med ord, men også i bilder, deres seder og skikker og deres striders skue [*spectaculum*], og beskaffenheten [*rationes*] (som lenge har vært ettertraktet) til de ulike dyrene på land og i luften så vel som i vannet samt insektene; og særlig retter dette kompendiet [*compendio*] seg til dem som, etter de nevnte filosofenes eksempel, stadig trakter etter å gi seg selv anledningen til å ferdes i disse aller kaldeste landene og utsette seg for en erfaring, på egen risiko, av deres underlige ting [*mirabilium*] som skal være vårt emne, ved øynenes nærværende iakttagelse.⁷⁶

Han anser det som umulig, eller iallfall vanskelig, for fremmede å besøke disse landene, blant annet på grunn av de fremmede språkene, matretter med uvante smaker, interne kriger, harde værforhold, farlige villdyr og dessuten tap av egen frihet og ro.⁷⁷ Derfor presenterer han verket som en mulighet for leserne til å oppleve landene og dyrene i nord gjennom bilder og tekst som troverdige vitnesbyrd fra sine reiser, med andre ord som partikulær kunnskap som leserne kan tilegne seg empirisk fra *historia*-verket. Samtidig nevner han en viktig kilde til autoritet som han utdyper senere i forordet: forfattere som skriver troverdig om steder og skikker ut fra andres opplysninger. Helt i begynnelsen av verket bruker dermed Olaus Magnus hyllesten av omreisende filosofer som et springbrett til å etablere to ulike former for autoritet som garanterer for kunnskapen i sin *historia*. På den ene siden antyder han tilknytningen til de omreisende filosofene som skapes eksplisitt gjennom bruken av betegnelsen kompendium (*compendio*) for både Hekataios og sitt eget verk. På den andre siden antyder han gjennom Strabo at *Historia de gentibus septentrionalibus* er en utvidelse av tidligere verk, i likhet med verkene som bygget videre på Hekataios kompendium og ble skrevet av troverdige forfatterne som begrenset seg til en enkel og kortfattet fremstilling. Dette fordi han hevder å følge Strabos råd når det gjelder å holde det enkelt når han skriver: «[...] jeg tenkte å fremstille i en mer lettfattelig anordning [...]» Dobbeltheten kommer til uttrykk i Olaus Magnus' bruk av selve betegnelsen *compendium*, som han først omtaler som en kort kommentar (*commentarium*) i forbindelse med Hekataios,⁷⁸ men også som en lettfattelig anordning basert på andres opplysninger når det gjelder *Historia de gentibus septentrionalibus*. Betegnelsen *compendium* er imidlertid uklar. Justin Stagl definerer *compendium* som en systematisk

---

⁷⁵ OM HGS, 2: Appendiks 4.

⁷⁶ Ibid., 2: Appendiks 5.

⁷⁷ Ibid., 2: Appendiks 6.

⁷⁸ Ibid., 2: Appendiks 7.

ordnet samling av nedskrevet informasjon, eller innhenting av empirisk kunnskap om verden.⁷⁹ Eksempelene han gir på *compendia* er omfattende verk med samlet og ordnet kunnskap av forfattere som Plinius', Vincent av Beauvais og Sebastian Münster.⁸⁰ Men på 1500-tallet ble *compendium* også brukt om mindre bøker slik som en *libellus* eller en *epitomen*, særlig i forbindelse med teknisk kunnskap om medisin og hvis innhold var redusert og strukturert med hensyn til nytte.⁸¹

Måten Olaus Magnus retorisk utnytter ordet *compendium* til å befeste autoritet og troverdighet på, antyder at det er flere sjangre i spill i hans *historia*. Han fremstiller verket både som en trofast samling av opplysninger fra andre og en forkortelse av eget arbeid som vitner om sine reiser i nord, liksom Hekataios' «kommentar», og dermed at det beror på to ulike former for kunnskapspraksiser, det vil si boklig lærdom og egne observasjoner. *Compendium* er imidlertid ikke det eneste ordet han bruker om verket sitt. Senere kaller han det også en labyrint når han rettferdiggjør bruken av autoritative tekster. Dessuten opptar ikke eksplisitte referanser til egne levde reiseobservasjoner noen stor del av verket. Olaus Magnus henviser til det han selv har sett eller hørt i kun 54 av de 778 kapitlene i verket, hvorav 25 tilhører de seks bøkene om dyrene.⁸² Men presentasjonen av verket som et resultat av egne reiser og erfaringer har betydning for kunnskapsformidlingen, innbefattet den naturhistoriske. Reiser og oppdagelser av ukjente områder, dyr, planter og naturens undre var en viktig del av den naturhistoriske praksisen på 1500-tallet.⁸³ Naturhistorikere omtalte seg gjerne som både nysgjerrige reisende og pilegrimer hvis arbeid bidro til forbedring av menneskeheten,⁸⁴ og de ble påvirket av den nye humanistiske oppfatningen av reisen som et mål for sinnet eller en *peregrinatio animi causa*.⁸⁵ I løpet av renessansen ble reisen etter hvert ansett som en nødvendig del av utdannelsen, og *curiositas* eller nysgjerrighet overfor fysiske reiser og oppdagelsen av nye steder i verden fikk et positivt fortegn.⁸⁶ Den nye oppfatningen om reisens nytte satte også sine spor i bøkene, blant annet i form av reiserapporter som, ifølge Stagl, nettopp ble klassifisert som *historia*, inneholdt empirisk kunnskap eller observasjoner og kunne være strukturert i et spatio-temporalt system slik som en dagbok.⁸⁷

---

⁷⁹ Stagl, *A History of Curiosity* (Chur: Harwood Academic, 1995), 115.

⁸⁰ *Ibid.*, 115–121.

⁸¹ Glardon, *L'histoire naturelle au XVIe siècle* (Genève: Librairie Droz, 2011), 57–58.

⁸² Olaus Magnus, *A Description of the Northern Peoples, Vol. 3*, overs. Fisher og Higgens (London: Hakluyt Society, 1996–1998). 2000.

⁸³ Findlen, *Possessing Nature* (Berkeley og London: University of California Press, 1994), 155–193.

⁸⁴ *Ibid.*, 160.

⁸⁵ Ogilvie, *The Science of Describing* (Chicago: University of Chicago Press, 2006), 75–76.

⁸⁶ Stagl, *A History of Curiosity* (Chur: Harwood Academic, 1995), 47–49.

⁸⁷ *Ibid.*, 50.

Så vidt jeg vet er det ennå ikke blitt funnet noen spor etter konsekvente spatio-temporale ordninger av kunnskapen i *Historia de gentibus septentrionalibus*, strukturert etter forfatterens egne reiser. Det er mulig å gi flere tolkninger av verkets overordnede struktur, for eksempel en symbolsk tolkning ved å vise til antallet bøker i verket som tilsvarer Augustins 22 bøker i *Gudsstaten*,⁸⁸ eller lese kapitlene og den springende behandlingen av ulike temaer som rene digresjoner.⁸⁹ Pàroli velger imidlertid å lese verket som et *narrative piece of work*, et verk med en narrativ handlingsgang, og argumenterer for at Olaus Magnus bruker en fortellerteknikk som hun kaller *interlace*, eller flettverk, for å skape relasjoner mellom tilsynelatende ubeslektede emner.⁹⁰ Hun nevner også at Olaus Magnus skriver som om han leder leseren sin på en reise: «[...] the author's starting point are exact scientific, astronomical and climatological data, but little by little, as if leading his reader through a journey, he switches to extremely heterogeneous aspects of nature, habits and customs [...]»⁹¹

Ifølge Pàroli er denne narrative flettverksteknikken gjennomgående i hele verket, selv om den er tydeligere til stede i enkelte bøker.⁹² Viktig for forståelsen av Olaus Magnus' kunnskapsformidling er imidlertid den nære relasjonen til leseren, som Pàroli mener kjennetegner den narrative flettverksteknikken. Dette har betydning for hvordan de epistemiske sjangrene i verket gir seg til kjenne, men i så fall må vi vite om en reise i de nordlige landene ligger som et underliggende motiv. Olaus Magnus har allerede antydnet at ordene og bildene i verket er liksom troverdige vitnesbyrd fra egne reiser, noe vi skal se i sammenheng med funksjonen til verkets mange tresnitt. Først er det imidlertid nødvendig å sette ord på forbindelsen mellom reisebeskrivelser og funksjonen til paradoksografien, det vil si beskrivelser av uforklarlige fenomener eller undre, i 1500-tallets kunnskapsformidling.

3.2 Beundringens rolle i studier av partikulær kunnskap om naturen

En vanlig oppfatning i antikken og middelalderen var at undre forekom hyppigere i verdens utkant⁹³ – en oppfatning som levde videre også på Olaus Magnus' tid når det gjaldt de nordlige områdene av Europa.⁹⁴ Ifølge Johanneson kan Olaus Magnus' oppmerksomhet mot de nordlige landenes undre blant annet forstås med utgangspunkt i hans formål om å vise at

---

⁸⁸ Johanneson, *Gotisk renässans* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1982), 267–268.

⁸⁹ Foote, «Introduction», xli.

⁹⁰ Pàroli, «The Book Structure of Olaus Magnus's *Historia*», 138.

⁹¹ *Ibid.*, 139.

⁹² *Ibid.*, 140–141.

⁹³ Daston og Park, *Wonders and the Order of Nature, 1150–1750* (New York: Zone Books, 1998), 15.

⁹⁴ Johanneson, *Gotisk renässans* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1982), 230.

også denne verdensdelen er en del av Guds skaperverk:⁹⁵ Selv om naturen i nord er villere og farligere, er den tross alt skapt av Gud, og dermed må de fantastiske og beundringsverdige fenomenene leses som guddommelige tegn som nordboerne, ifølge Olaus Magnus, er spesielt flinke til å tolke.⁹⁶

I den forbindelse må fremhevingen av underlige eller fantastiske fenomener ses i forlengelse av Olaus Magnus' götisme og den antikke paradoksografien. Riccardo Scarcia argumenterer for at Olaus Magnus ville lage en slags *guide illustré du Nord*, en illustrert veiledning, og forbinder de mange *mirabilia* eller undrene i verket med paradoksografitradisjonen i gresk-antikke reiseberetninger.⁹⁷ Scarcia skriver at paradoksografien utgjorde på en og samme tid «dekoren og substansen» i de hellenistiske fortellingene og reiseberetningene,⁹⁸ og at de nye oppdagelsesferdene og handelen bortenfor middelhavsområde utvidet grekernes «psykiske horisont» og dermed også tidens «universalkultur».⁹⁹ Hos grekerne fant paradoksografien sin plass i de oppløste skillene mellom fantasi og virkelighet som de oppdagelsene av fremmede regioner gradvis medførte, og Scarcia skriver at

[...] det er ubestridelig at grensene mellom fantastiske beskrivelser og sannferdige fortellinger, mellom fabler og vitenskapelige rapporter, mellom legender (om så vel ukjente dyr som merkelige planter) og virkelige naturhistoriske oppdagelser [...] svekket seg gradvis.¹⁰⁰

Han argumenterer for at Olaus Magnus forsøker å nå sitt politiske formål ved hjelp av de samme «paradoksografiske redskapene» til å skrive de nordlige landene inn i både den gresk-romerske kulturen og det kristne Europa. Dette gjør han ved å bruke paradoksografien til å trekke paralleller mellom folkene i nord og den gresk-romerske verden, men også ved å fremheve båndene til kirken i forlengelse av en historisk rehabilitering av goterne.¹⁰¹ I den apologetiske götismen som lå til grunn for brødrene Magnus' arbeider, ble goterne forsøkt rensket for italienske humanisters beskyldninger om at dette folkeslaget forårsaket en nedgangstid i Italia etter sin barbariske fremtreden under plyndringen av Roma i år 410.¹⁰² Olaus Magnus vier en del av forordet sitt til å minne om at goterne kom til Italia fra nord og at

---

⁹⁵ Ibid., 224–238.

⁹⁶ Ibid., 233–234.

⁹⁷ Scarcia, «La tradition de la paradoxographie classique dans l'oeuvre d'Olaus Magnus», 58–59.

⁹⁸ Ibid., 59.

⁹⁹ Ibid.

¹⁰⁰ Ibid.: «[...] il est incontestable que les bornes entre descriptions fantastiques et narrations véridiques, entre fables et compte-rendus scientifiques, entre légendes (aussi bien d'animaux inconnus que de plantes bizarres) et véritables découvertes d'histoire naturelle [...] s'étaient progressivement affaiblies.» Min oversettelse.

¹⁰¹ Ibid., 65.

¹⁰² Foote, «Introduction», lx–lxi.

Augustin og andre forfattere skriver at «[...] blant alle barbariske folkeslag som krenket Italia eller trengte seg inn i det romerske imperiet, ble det ikke funnet et mer barmhjertig folk som kunne tilgi mer menneskekjærlig enn goterne [...]»¹⁰³ Scarcia baserer seg på de lange historiske linjene som forbinder Olaus Magnus til antikkens beskrivelser av ukjente verdensdeler og folkeslag, blant annet Tacitus' fremstilling av germanerne som uskyldige og i pakt med naturen i sin *Germania*. Denne tanken ble videreført i *Gudsstaten*, hvor Augustin ser for seg at verdens fremtid beror på den religiøse omvendelsen av moralsk rene barbarer etter det fordervede Romerrikets forfall, idéer som kanaliseres inn i götismen gjennom Cassiodorus' og Jordanes' skrifter, hvor goterne blir fremholdt som sivilisasjons forkjempere og opphavsmenn snarere enn barbarer.¹⁰⁴

Mot denne bakgrunnen fungerer de paradoksografiske parallellene mellom antikken og 1500-tallets Nord-Europa i *Historia de gentibus septentrionalibus* som en virkelighetsgarantist for både de antikke undrene og de samtidige undrene i nord, og skaper slik en historisk forbindelse mellom de germanske stammene i antikk tid, middelalderens goterne og samtidens nordboere. Scarcia skriver:

Olaus liker å gjenkjenne i Nord det antikken i ulike henseender beskrev som fantastisk i verden i sin helhet; og nettopp fordi mange av tingene han beretter om er virkelige, lar de seg enkelt tilpasse og blandes sammen med lignende informasjon i latinske kilder som han ikke har muligheten til å verifisere.¹⁰⁵

Scarcia tenker seg at bruken av paradoksografien som middel til å skrive de nordlige landene i tidens «universalkultur» hviler på ambisjonen om en beretningsform som relaterer *Historia de gentibus septentrionalibus* i større grad til Tacitus' *Germania* enn til Plinius *Naturalis historiae*.¹⁰⁶ Dette hovedsakelig fordi verkets innhold ikke alltid følger en logisk struktur,¹⁰⁷ eller rettere sagt, det er strukturert ut fra det Pàroli kaller en narrativ flettverksteknikk. Scarcia setter ord på det selv når han skriver at Olaus Magnus «[...] sveiser på en eksemplarisk måte antikken med det moderne».¹⁰⁸ I så fall kan Olaus Magnus' *historia*-verk ses som en «veiledning» til det ukjente for leserne på samme måte som *Germania*, men i dette tilfelle en

---

¹⁰³ OM HGS, 5. Appendiks 8.

¹⁰⁴ Scarcia, «La tradition de la paradoxographie classique dans l'oeuvre d'Olaus Magnus», 55–57.

¹⁰⁵ Ibid., 60: «Olaus se plaît à reconnaître dans le Nord ce que l'antiquité a décrit comme à différents égards prodigieux dans le monde entier; et c'est justement parce que bien des choses relatées par lui sont réelle, qu'elles peuvent aisément s'adapter et s'entremêler avec des informations analogues des sources latines qu'il n'est pas en mesure de vérifier.» Min oversettelse.

¹⁰⁶ Ibid., 59.

¹⁰⁷ Ibid., 57.

¹⁰⁸ Ibid.: «[...] soude de façon exemplaire l'antiquité avec le moderne.» Min oversettelse.

guide illustré du Nord, hvor paradoksografien som metodisk formidlingsverktøy garanterer for en virkelighet slik som i de hellenske reiseberetningene.

Scarcia viser hvordan Olaus Magnus bruker *mirabilia* for sitt politiske og ideologiske formål, men undre var like fullt en beveggrunn for grundigere undersøkelser av naturen og det ukjente. De var ikke viktige bare i de hellenistiske reiseberetningene – også Plinius fremhevet *mirabilia* fra fremmede verdensdeler i sin encyklopediske *Naturalis historia*.¹⁰⁹ Carlo Santini viser til Plinius' fremstilling av det mytiske øyområdet *Scatinavia* i nord, og argumenterer for at Olaus Magnus rettferdiggjør den vitenskapelige undersøkelsens «plinianske ideal» med utgangspunkt i prinsippene om *ignotum* og *mirum* som retoriske forutsetninger.¹¹⁰ Plinius forble en hovedkilde til naturhistorisk kunnskap gjennom middelalderen, men holdningene til naturens undre og følelsen av beundring i møte med dem, var ikke entydige i denne perioden. For eksempel skrev forfattere som Thomas av Cantimpré og Vincent av Beauvais sine naturhistoriske verker inspirert av den augustinske tanken om at undre viser det fantastiske og uutgrunnelige ved Guds skaperverk.¹¹¹ Beundring i møte med naturens undre ble også misbilliget, særlig av skolastiske tenkere som Adelard fra Bath og Albertus Magnus, som forbandt denne følelsen med uvitenhet om årsaker og virkninger.¹¹² Vi skal se at Olaus Magnus knytter følelsen av beundring til overveielse over Guds skaperverk, men han gir også uttrykk for holdninger som er typiske for sin tid: Renessansens revurdering av undring som en legitim følelse i seg selv, motivert av nylesninger av Aristoteles' *De partibus animalium*, hvor undring blir fremstilt som en følelse som foster oppmerksomhet i studiene.¹¹³ Ifølge Daston og Park gjaldt dette særlig tenkere som beskjeftiget seg med overnaturlig filosofi, men også leger og lærde innen medisin som «[...] shifted the marvels of nature from the periphery to the center. In the process, they reclaimed for natural philosophy not only wonderful phenomena but also the emotion of wonder itself».¹¹⁴

Mot slutten av forordet lister Olaus Magnus opp et utvalg temaer i sin *historia*, hvorav mesteparten for ham er beundringsverdig (*pro magna parte mirabiles*).¹¹⁵ Deretter understreker han først fornøyelsen (*voluptas*) som disse frembringer, men også beundringens (*admiratio*) rolle i naturundersøkelser:

---

¹⁰⁹ Daston og Park, *Wonders and the Order of Nature, 1150–1750* (New York: Zone Books, 1998), 34.

¹¹⁰ Santini, «Strategie della comunicazione nella *Historia* di Olao Magno», 312: «Il principio dell'*ignotum* e quello correlato del *mirum* sono i presupposti retorici in nome dei quali si convalida l'idealità pliniana della ricerca scientifica [...]»

¹¹¹ Daston og Park, *Wonders and the Order of Nature, 1150–1750* (New York: Zone Books, 1998), 44.

¹¹² *Ibid.*, 110–120.

¹¹³ *Ibid.*, 144.

¹¹⁴ *Ibid.*, 160.

¹¹⁵ OM HGS 6. Appendiks 9.

Men også annet finnes her i utdrag, kanskje mye nyttigere enn det ovennevnte, som kan gi sine granskere [*scrutatoribus*] en noe behageligere fornøyelse [*voluptatis*], fordi jeg besluttet å ikke etterlate noe tvetydig eller skjult som kan være til gagn for mennesket, og jeg vil heller ikke anses som villig til å gjemme eller fortie det jeg enten har fått greie på gjennom min lange praktiske omgang med ting [*rerum usu*] eller har samlet fra andre gjennom studier: Selv om disse ved første inntrykk synes å mangle troverdighet, opplyser de allikevel naturens hemmeligheter når de undersøkes, og ikke bare vinner de troverdighet, men de vekker også beundring [*admirationem*] (til gagn for studier): og det vil gjøre min følelse av velvilje allment kjent, siden jeg med dette ville erklære meg selv som klar og ivrig til å gagne alle [...].¹¹⁶

Troverdigheten til beskrivelsene i verket baserer seg både på autoriteten fra andre tekster og forfattere og hans *usus* eller praktiske omgang med ting. Viktigst for vår forståelse av hvordan reisebeskrivelsen kan relateres til et epistemisk sjangerbegrep, er imidlertid fremhevingen av leserens opplevelse i møte med fenomenene i nord slik de fremtrer i verket. Ifølge Olaus Magnus blir studier stimulert av beundringen som utrolige ting og naturens hemmeligheter vekker, og som garanterer for en virkelighet ved å parallellføre undrene i nord med undrene i den antikke litteraturen som underbygger forfatterens götisme og ideologiske tanker.

Det handler altså om å beundre og gi leserne sine en fornøyelse i lesningen av verket – men ikke bare en slik fornøyelse og beundringsfølelse som oppstår ved overfladisk kjennskap til fenomenene som skildres med ord og i bilder. Tatt i betraktning den bredere forståelsen av erfaringer som ligger til grunn for begrepet om 1500-tallets lærde empirisme, kan det argumenteres for at han mener å kunne gi leserne en opplevelse som grenser til eller erstatter en levd erfaring i de nordlige landene. Leserene tilegner seg empirisk og partikulær kunnskap gjennom lesningen av verket, det vil si andrehåndserfaringer i møte med Olaus Magnus' deskriptive beskrivelser. Findlen påpeker at sansbare erfaringer fikk en mer fremtredende rolle i 1500-tallets hovedsakelig tekstbaserte kunnskapspraksiser.¹¹⁷ Viktig her var rene fysiske opplevelser av undere og naturens hemmeligheter og skuer (*spectaculum*),¹¹⁸ men også bøker bidro med sensorisk informasjon som kunne gi opphav til erfaringer. Om Ulisse Aldroandi skriver Findlen for eksempel at «[n]ature, as he and his contemporaries learned, could be read as easily through sensory data as through the pages of a book. This was the experience that naturalists most coveted, as they translated textual images into experiential practices».¹¹⁹

Dermed er det kanskje ikke tilfeldig at Olaus Magnus omtaler leserne sine som granskere (*scrutatores*), slik vi ser i tekstutdraget ovenfor. I kraft av å være granskere er

---

¹¹⁶ Ibid., 7. Appendiks 10.

¹¹⁷ Findlen, *Possessing Nature* (Berkeley og London: University of California Press, 1994), 205.

¹¹⁸ Ibid., 222–223.

¹¹⁹ Ibid., 206.

leserne stilt overfor beskrivelser av fenomener i nord i form av ord og bilder som evner å vekke fornøyelse og beundring gjennom undersøkelsene av dem, og som gagnar studiene. Det er derfor Olaus Magnus skriver at hans «kompendium» er særlig rettet til dem som «[...] stadig trakter etter å gi seg selv anledningen til å ferdes i disse aller kaldeste landene og utsette seg for en erfaring, på egen risiko, av deres underlige ting som skal være vårt emne, ved øynenes nærværende iakttagelse». Fordi en slik reise, ifølge Olaus Magnus, er nærmest umulig, må leserne «[...] ha tiltro til og rette sin oppmerksomhet mot de påfølgende ord og bilder, som liksom mer oppriktige tolkere opplyser og gjør klarere det tvilsomme og det dunkle». Olaus Magnus ønsker å ta leserne sine med på en reise til landene i nord ved å synliggjøre den naturhistoriske kunnskapen, slik at den erstatter en faktisk levd erfaring, og hvor paradoksografien og parallellene til antikken garanterer for kunnskapens virkelighet.

3.3 Billedlige og tekstlige beskrivelser på samme nivå

Studier av tresnittenes rolle i *Historia de gentibus septentrionalibus* forteller oss noe om Olaus Magnus' syn på kunst og natur, og de gir et innblikk i både arbeidspraksisen hans og i formidlingen av naturhistorisk kunnskap. Bortsett fra enkelte lån er de aller fleste av Olaus Magnus' tresnitt, ifølge Balzamo, nyskapende kunstverk.¹²⁰ Hun bemerker at flere av dem ble tegnet før de tekstlige beskrivelsene i verket og relaterer seg til *Carta marina* (omtrent 124 av til sammen 472, ifølge Gillgren¹²¹). I tillegg kan de ofte ses som et utgangspunkt for de tekstlige beskrivelsene i *Historia de gentibus septentrionalibus*.¹²² Gillgren setter ord på det samme og skriver:

Like captions they [tresnittene] are often used as a point of departure for verbal discourses, as kick-offs in a writing-process that does not seem very unlike the Jesuit practice of spiritual meditations from biblical fragments or, indeed, suitable images—but that may also be inspired by more conventional rhetorical principles.¹²³

Olaus Magnus er klar over illustrasjoners retoriske virkninger. I hyllesten av omreisende filosofer i begynnelsen av forordet baserer han seg på renessansehumanisten Franciscus Patricius Senensis' *De regno et regis institutione*, som sammen med *De institutione Reipublicae* danner grunnlaget for hans lovprisning av bilder.¹²⁴ Denne følger direkte etter relasjonen Olaus Magnus bygger mellom reiseopplevelsene sine og bildene som mer

---

¹²⁰ Balzamo, *Den osynlige ärkebiskopen* (Stockholm: Atlantis, 2015), 60–61.

¹²¹ Gillgren, «The artist Olaus Magnus. Vision and illustration», 148.

¹²² Balzamo, *Den osynlige ärkebiskopen* (Stockholm: Atlantis, 2015), 70.

¹²³ Gillgren, «The artist Olaus Magnus. Vision and illustration», 152.

¹²⁴ Flammini, «La praefatio all'*Historia de Gentibus Septentrionalibus*», 131–132.

oppriktige tolkere. Han nevner illustrasjoners moralske rolle og den «usedvanlige fornøyelsen» den forårsaker, men også at den regnes som en «stilltiende poesi» og «livets læremester»:

Bilder er ikke bare yndige og forårsaker en usedvanlig fornøyelse [*mirificam delectationem*], men de bevarer også minnet av fortidige hendelser og holder historiske bedrifter stadig frem for øynene. Dessuten, ved å se bilder der utmerkede handlinger fremstilles, anspores vi til å etterstrebe berømmelse og utføre store virksomheter. [...] Platon og Cicero og mange andre som beskjeftiget seg med denne kunsten, berettes det, anså den som en stilltiende poesi, siden den, ved å sammenstille linjer, farger, proporsjoner og en meget nøyaktig etterligning av ting i naturen, regnes for å være liksom en veltalende livets læremester og er derfor i høy anseelse.¹²⁵

Johannesson skriver at Olaus Magnus her gir en ren retorisk tolkning av bilders formål og «[...] anlegger samma strikt moraliska syn på bildkonsten som Erasmus i denne skrift om den kristne furstens fostran».¹²⁶ Han knytter dette til både Olaus Magnus' inspirasjon fra en humanistisk retorikktradisjon og hans deltagelse i Trientkonsilet og den motreformatoriske striden om bilders moralske og religiøse bruk.¹²⁷ Det er derfor Carlo Santini påpeker at den retoriske funksjonen til Olaus Magnus' tresnitt kan bidra med en forklaring på bruken av ordet *historia* i verkets tittel, og retter oppmerksomheten mot forbindelsen til figurer eller bilder som *historia* hadde i middelalderlatin.¹²⁸ I så fall kan det hende Olaus Magnus for verkets tittel hadde in mente verbet *historiare*, det vil si «å fremstille historier med bilder» (*historias picturis repraesentare*), eller *historiatus* som i «flettet med figurer» (*intextus figuris*)¹²⁹ liksom et billedvev. I den forbindelse knytter Santini det motreformatoriske synet på bilder fra Trientkonsilet med Olaus Magnus' kulturelle og politiske formål om å vise frem det ukjente i nord og vekke den romerske kirkens interesse for disse landene. Det gjør han på den samme strategiske måten som bildene i en *biblia pauperum* forkynner evangeliet til analfabeter eller folk med språk og kulturer som var forskjellige fra de europeiske.¹³⁰ Det er dessuten Olaus Magnus klar på i forordet når han understreker at bilder hjelper prinser og fornemme menn som ønsker å vinne erfaringer i ukjente land med å fatte i sinn og tanke det som er avbildet:

Denne kunstens nytte er imidlertid særlig beregnet for prinser og fornemme menn, for at de – siden de ikke trygt kan dra fra fedrelandet (som allerede er nevnt), på grunn av endeløse farer og drøye kostnader, til ukjente land for å gjøre erfaringer og iaktta alt med øynene – iallfall med bilders hjelp skal fatte i sinn og tanke den ønskede tingen.¹³¹

¹²⁵ OM HGS, 2–3. Appendiks 11.

¹²⁶ Johannesson, *Gotisk renässans* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1982), 222.

¹²⁷ *Ibid.*, 223.

¹²⁸ Santini, «Strategie della comunicazione nella *Historia* di Oloa Magno», 323.

¹²⁹ *Ibid.*

¹³⁰ *Ibid.*, 325.

¹³¹ OM HGS, 3: Appendiks 12.

Histoira de gentibus septentrionalibus kan også dels ses som et fyrstespeil i lys av den politiske situasjonen i Svergie som drev brødrene Magnus i landflyktighet.¹³² I *De regno et regis institutione*, som Olaus Magnus' støtter seg til i lovprisningen av billedkunsten, understreker Patricius viktigheten av geografisk kunnskap for en konge som skal føre krig i fremmede land.¹³³ Ved å vise frem krigsmakten, de utfordrende klimaforholdene og naturens *mirabilia* som de nordiske folkene drar fordeler av i krig, kan verket leses som både en advarsel til Sveriges fiender og – i forlengelse av hans politiske og motreformatoriske program – som en tillitserklæring og krigslærebok til dem som kjempet for hans sak.¹³⁴ Det er den retoriske situasjonen som Olaus Magnus svarer på, og tresnittenes funksjon og parallellføringen av antikke og nordlige *mirabilia* må dermed knyttes til den sosiale handlingen som ligger til grunn for sjangerforståelsen av verket. Men med tanke på det lærde sør-europeiske publikummet som verket også er skrevet for, er det forståelig at Olaus Magnus velger å nevne bilders nytte for prinser og fornemme menn. Smith og Findlen forteller oss at samlinger av ting fra naturen, og billedlige representasjoner av den, var mote og statussymbol blant 1500-tallets prinser og lærde: «[...] objects and images claiming to portray and describe nature became a desired fashion, hard to obtain, and sought by princes and scholars for their cabinets of curiosities.»¹³⁵ Dette kan ses i sammenheng med Olaus Magnus' tanke om at bilder er «yndig og forårsaker en usedvanlig fornøyelse», og at de hjelper en å «fatte i sinn og tanke den ønskede tingen». For ham er det snakk om en kunstbevissthet som ifølge Grape «[...] går förbi eller vid sidan om antiken och renässansen och hämtar sine förebilder direkt ur naturen».¹³⁶ Med støtte fra Patricius løfter Olaus Magnus frem kunsten som *naturæ perfectæ imitatrix*, eller den perfekte naturens etterligner, og skriver: «Kunsten [*ars*], som nemlig er den perfekte naturens etterligner, skaper et bilde slik at vi gleder oss ved avbildningens skjønnhet uten utrett og med hederlighet, og slik at vi betrakter og husker gjennom bildets likhet det vi ikke alltid kan ha foran øynene.»¹³⁷ Eksemplene han gir er antikke statuer og avbildninger av anselige menn til etterfølgelse, men han uttrykker også tiltro til at illustrasjoner gir en nøyaktig fremstilling av en ting i naturen, for eksempel av en hundevalp, når han fra Patricius også låner noen linjer fra et dikt av Valerius Martialis: «Sett den ved tavlen, så vil du enten anse begge som ekte eller begge som malt.»¹³⁸ Selv forteller Olaus

¹³² Johannesson, *Gotisk renässans* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1982), 254.

¹³³ Flammini, «La praefatio all'*Historia de Gentibus Septentrionalibus*», 131–132.

¹³⁴ Johannesson, *Gotisk renässans* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1982), 246–251.

¹³⁵ Smith og Findlen, *Merchants & Marvels* (New York: Routledge, 2002), 9.

¹³⁶ Grape, *Olaus Magnus* (Stockholm: Proprius förlag, 1970), 219.

¹³⁷ OM HGS, 3: Appendix 13.

¹³⁸ Ibid.: Appendix 14.

Magnus om hvordan billedkunsten kan fremstille kuer og fugler, som til tross for menneskelig interaksjon med dyrene kan betraktes som naturhistorisk kunnskap i lys av 1500-tallets *historia*-begrep: «Andre har imidlertid malt [*depinxere*] dystre skygger, andre glade skikkelser, atter andre i falske former kuer som kalles med rauting eller fugler som lokkes til nettet med sang og blir lurt.»¹³⁹

Etter en grundigere undersøkelse av illustrasjoner konkluderer imidlertid Gillgren med at det for Olaus Magnus ikke handler om å gi en realistisk, og dermed illusjonistisk, fremstilling av naturen, men heller billedlige beskrivelser som nettopp på grunn av deres enkelthet, klarhet og effektivitet evner å gi leseren en «vivid vision of the Nordic countries».¹⁴⁰ Viktig her er den doble funksjonen til billedlig synliggjøring av kunnskap i verket, altså både som et retorisk virkemiddel i forlengelse av tanken om at de fremstiller handlinger i tid, og som formidling av partikulær kunnskap om naturen. I den siste setningen i forordet, rett før en enklere gjengivelse av *Carta marina* på neste side, forteller Olaus Magnus hvor viktig det er for kunnskapsformidlingen: «For en mer fyllestgjørende tilkjennegivelse av vår plan [*instituti*] ville vi her stille frem for leserens øyne den følgende beskrivelsen [*descriptionem*] av den skandinaviske øya.»¹⁴¹ Han anser synliggjøringen av kunnskapen om de ukjente landene i nord som en iboende del av planen, formålet og metoden sin,¹⁴² det vil si hvordan *Historia de gentibus septentrionalibus* er utformet og dermed et av dets fundamentale sjangertrekk: Verkets *institutum*, selve måten han metodisk presenterer og ordner stoffet sitt, gir seg bedre til kjenne for leserne gjennom en billedlig beskrivelse, stilt foran øynene deres, av det geografiske området hvor dette stoffet er hentet fra. Verdt å merke seg er bruken av ordet *descriptio*, eller beskrivelse, med en etymologisk forbindelse til verbet *scribere*, altså «å skrive», som Olaus Magnus også bruker om tekstbeskrivelser av dyr.¹⁴³ Ifølge Glardon vekslet ofte 1500-tallsnaturhistorikere som Leonhart Fuchs og Guillaume Rondelet mellom ord som *describere*, *delineare* og *pinguere*, og tilsvarende på folkespråkene, og han skriver: «Om det enten er på latin eller på folkespråket, vitner naturhistorikerne

---

¹³⁹ Ibid.: Appendiks 15.

¹⁴⁰ Gillgren, «The artist Olaus Magnus. Vision and illustration», 152–153.

¹⁴¹ OM HGS, 7: Appendiks 16.

¹⁴² Både den svenske og den engelske oversettelsen støtter denne tolkningen: Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken*, overs. Michaelisgillet (Hedmora: Gidlunds förlag, 2010), 10: «För att lämna en mera uttömmande förklaring rörande vår afsikt och metod vilja vi här framlägga för vår läsares ögon följande teckning öfer den skandinaviska ön.» Olaus Magnus, *A Description of the Northern Peoples, Vol 1*, overs. Fisher og Higgins (London: Hakluyt Society, 1996), 12: «And now for the better disclosure of my design, I should like to lay the following depiction of the island of Scandinavia before the eyes of my reader.»

¹⁴³ For eksempel i kapittel 14 «De Xiphia, Morocerote, et Serra» i bok 21, hvor det i margen står skrevet «Xiphia piscis descriptio», som viser til beskrivelsen av denne fisken hentet fra bok 24 i Albertus Magnus' *De animalibus*. OM HGS, 743.

[*médecins naturalistes*] likevel, i en rekke tvetydige og avslørende uttrykk, ikke om forvirringen mellom, men om foreningen av, bilde og tekst på samme nivå.»¹⁴⁴ Olaus Magnus vitner om det samme når han i en «lettfattelig anordning, ikke bare med ord, men også i bilder» fremstiller blant annet «beskaffenheten (som lenge har vært ettertraktet) til de ulike dyrene», som han skriver i begynnelsen av forordet. Hans «fyllestgjørende tilkjennegivelse» av sin plan, som han fremlegger ved en enklere gjengivelse av *Carta marina*, kan dermed betraktes som det første eksemplet på den metodiske plasseringen av en deskriptiv kunnskap av de ukjente nordlige landene foran leserens øyne.

3.4 *Historia*-verket som en labyrint

Selv om Olaus Magnus antyder at kunnskapen om nord er et vitnesbyrd om egne erfaringer, understreker han det lærde arbeidet som har bidratt til verkets tilblivelse, det vil si glansen som eksempler fra andre regioner og fra historien, men også naturens ulike skuer, tilfører verket:

At dette verkets forord begynte med et varmt lovord over omreisende filosofer og bilders fortrinnslighet må ingen anse som unødig eller overflødig, idet hele denne boken om nordlige forhold og skikker, som med lang og strevsom omhyggelighet under mange år er utarbeidet nesten i mørket og endelig kan fremlegges i verdens lys, burde illustreres med likheter til andre regioner, mangfoldige historiske eksempler og naturens forskjelligartede skuer [*spectaculum*], og, på denne måten gjort mer omfattende og utsmykket med en lånt snarere enn en egen glans, offentliggjøres til allmennhetens kjennskap og kanskje ikke ubetydelig nytte.¹⁴⁵

Han forteller om den lange og strevsomme omhyggeligheten han har lagt inn i utførelsen av sin *historia*, og kontrasterer lys og mørke på en måte som gir innblikk inn i hans forståelse av kildebruk og eksempler for kunnskap. Når han i begynnelsen presenterer verket som et resultat av sine reiser, bruker han en lys-mørke-metafor om bilder «[...] som liksom mer oppriktige tolkere opplyser og gjør klarere det tvilsomme og det dunkle». Nå bruker han den også til å beskrive arbeidspraksisen sin: Før han framla verket i lyset og til allmennhetens kjennskap og nytte, arbeidet han nesten i mørket for å utsmykke det og gjøre det mer omfattende med en lånt glans. Den lånte glansen består av naturens skuer som leserne kan iaktta, men også av likheter og eksempler til andre regioner og fra historien, det vil si lånene fra andre forfattere og historiske tekster. Disse lånene er en vesentlig del av hans *historia*.

---

¹⁴⁴ Glardon, *L'histoire naturelle au XVIe siècle* (Genève: Librairie Droz, 2011), 284: «Que ce soit en latin ou en langue vernaculaire, les médecins naturalistes témoignent pourtant, dans une série d'expressions ambiguës et révélatrices, non de la confusion, mais de l'assimilation sur un même plan de l'image et du texte.»

¹⁴⁵ OM HGS, 3: Appendiks 17.

Granlund har påvist at bortimot én tredjedel av hele verket, og omtrent halvparten av iallfall to av de fem zoologiske bøkene i verket, består av litterære lån.¹⁴⁶

I forordet lister Olaus Magnus opp forfatterne han anser som de viktigste kildene i verket. Først fremhever han Cassiodorus og Saxo, to viktige historikere om henholdsvis goterne og folkene i nord, og deretter nevner han kilder for nordboerne og deres gotiske forfedre, blant andre Jordanes, Paulus Diaconus, Albert Krantz, Franciscus Irenicus og sin egen bror, Johannes Magnus.¹⁴⁷ Selv om han ikke nevner de viktigste kildene i de naturhistoriske bøkene i verket, Aristoteles, Albert Magnus, Plinius og Vincent av Beauvais,¹⁴⁸ rettferdiggjør han behandlingen av kunnskap om «naturens subtile og skjulte ting» ved å vise til støtten fra andre erfarne forfattere:

Men det må ikke bevege den velvillige leseren at mange ord fra andre er anført i dette verket, enten i samme form eller mer likefremt eller kortere sitert og tolket: fordi i tvilsomme, dunkle, vanskelige eller utrolige saker, vurderte jeg det som sikrere å tillegge bedømmelsene til gamle forfattere, som siden langt tilbake i tidligere tidsaldre har vunnet tiltro på grunn av sine mange erfaringer med ting, heller enn å skjødesløst og uten bekreftelse vurdere naturens subtile og skjulte ting, hittil åpenbart for ingen utenom den høyeste Skaperen i sin fullkomne godhet.¹⁴⁹

Her presenterer han verket sitt som et resultat av den lærde empirismen som kunnskapspraksis når han skriver at han tillegger «bedømmelsene til gamle forfattere, som siden langt tilbake i tidligere tidsaldre har vunnet tiltro på grunn av sine mange erfaringer med ting». Selv om han understreker at de skjulte og subtile tingene i naturen ikke er åpenbart for noen unntatt Gud, støtter han seg til forfatterne når han behandler naturens ting. Den partikulære kunnskapen som han har hentet fra andre bøker, bidrar dermed til en økt forståelse av «naturens hemmeligheter». I forordene til naturhistoriske og medisinske verker på 1500-tallet var det vanlig å rettferdiggjøre naturstudiet med utgangspunkt i antikke røtter og påpeke at det kommer allmennheten til gode og hyller Skaperen.¹⁵⁰ I forordet som innleder hele *Historia de gentibus septentrionalibus*, understreker Olaus Magnus kunnskapens allmennytte, men det er først i forordet til bok 17, den første av de seks zoologiske bøkene, at han eksplisitt begrunner den naturhistoriske behandlingen av dyr som en hyllest til Skaperen:

Også i de kalde strøkene finnes mange ville dyr [...] som i de påfølgende kapitlene skal omhyggelig introduseres i ordnet rekkefølge: Formålet med dette er fremfor alt at den fromme tilskuer innser hvor mye den høye skaperens beundringsverdige velvilje og kjærlighet er i alle hans skapninger, som overalt

---

¹⁴⁶ Granlund, *Olaus Magnus. Historia om de nordiske folken* (Stockholm: Michaelisgillet, 1951), 594.

¹⁴⁷ OM HGS, 4: Appendiks 18.

¹⁴⁸ Grape, *Det litterära antik- och medeltidsarvet i Olaus Magnus patriotism* (Stockholm: Caslon Press Boktryckeri, 1949), 194–199.

¹⁴⁹ OM HGS, 4: Appendiks 19.

¹⁵⁰ Glardon, *L'histoire naturelle au XVIe siècle* (Genève: Librairie Droz, 2011), 63–64.

på jorden er underlagt hans vilje, særlig i dem (skjenket en naturlig klokhet [*concessa naturali sagacitate*]) som må overleve i det kaldeste klimaet i de nordlige strøkene.¹⁵¹

Han skjuler ikke formålet om å vise verkets tilskuere at «den høye skaperens beundringsverdige velvilje og kjærlighet» særlig gjelder dyrene i nord, som dessuten er «skjenket en naturlig klokhet» for at de skal kunne overleve i kulden. Samtidig ser det ut til å være en uoverensstemmelse mellom tiltroen han har til de gamle forfatternes bedømmelser av naturen, og tanken om at det finnes ting i naturen som er skjult eller utilgjengelig kunnskap. Johannesson setter ord på Olaus Magnus' tvetydige holdning til kunnskap om naturen og skriver at han ofte uttrykker mistro mot menneskets nysgjerrighet eller *curiositas*, ikke i forbindelse med reiser og oppdagelsen av nye steder, men med det skolastiske søket etter filosofiske forklaringer.¹⁵² Det er i tråd med tanken hos både antikke naturhistorikere og kirkefedrene om at mennesket ikke kan forstå eller forklare naturens undre, og at det må nøye seg med aningen om en guddommelig ordning og ydmyk forundring.¹⁵³ I verkets siste kapittel siterer imidlertid Olaus Magnus en passasje¹⁵⁴ fra det 22. kapitlet i bok 11 av *Gudsstaten*, hvor Augustin skriver at ingenting i den gudskapte naturen er unyttig, og at Gud ikke vil at mennesket skal klage over tingenes tilstand, men heller spørre grundig etter hvilken nytte tingene har.¹⁵⁵ Når nytten er skjult, er spørringen en øvelse i ydmykhet.¹⁵⁶ Ifølge Johannesson innebærer dette at menneskene må akseptere alt som åpenbarer seg for menneskets sinn og erfaringer i skaperverket, og at dette for Olaus Magnus nettopp blir «[...] den ytterste legitimationen av det omsorgsfulla naturstudiet, en 'realism' som paradoxalt nok vetter både mot den antika och medeltida naturspekulationen och mot senare tiders empirisk-experimentella vetenskap».¹⁵⁷ Vi har allerede sett at Olaus Magnus skriver at selv om temaene eller beskrivelsene i verket «ved første inntrykk synes å mangle troverdighet, opplyser de allikevel naturens hemmeligheter når de undersøkes», og at de på denne måten vekker beundring som gagnar studier. Det handler ikke om en empirisk-eksperimentell vitenskap i møte med naturens subtile og skjulte ting, men om empiriske undersøkelser av partikulær kunnskap i form av andrehåndserfaringer fra tekster som han både støtter seg til selv og formidler til leseren. Guds beundringsverdige velvilje og kjærlighet gir seg til kjenne for leseren i den rene betraktningen av den partikulære kunnskapen i billedlige og tekstlige

---

¹⁵¹ OM HGS, 573: Appendiks 20.

¹⁵² Johannesson, *Gotisk renässans* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1982), 267.

¹⁵³ Ibid.

¹⁵⁴ OM HGS, 802: Appendiks 21.

¹⁵⁵ Augustin, *De civitate Dei*, overs. Aasgaard (Oslo: Pax Forlag, 2002), 120.

¹⁵⁶ Ibid.

¹⁵⁷ Johannesson, *Gotisk renässans* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1982), 267.

beskrivelser, og verket kan dermed betraktes som et empirisk grunnlag – en samling av *historia* i form av partikulær kunnskap – som forbereder allmenngyldig og universell kunnskap om årsaker. Selv om Olaus Magnus ikke forsøker å avdekke naturens hemmeligheter gjennom undersøkelser av årsaker og virkninger, som kun er åpenbart for «den høyeste Skaperen», er kunnskapsformidlingen hans forankret i det politiske prosjektet om å blant annet vise at naturen i nord også inngår i skaperverket. Dermed kan det argumenteres for at dette utgjør en del av de skjulte og subtile tingene i naturen som den partikulære kunnskapen han formidler til leserne, vitner om.

Olaus Magnus setter selv ord på forbindelsen mellom den retoriske situasjonen han svarer på og den lærde empirismen som kunnskapspraksis. Han rettferdiggjør sin springende formidling av kunnskap ved å vise til Plinius' tanke om at ingen bok er så dårlig at ingenting nyttig kan hentes ut fra den, som også inspirerte andre forfattere av verk med encyklopediske ambisjoner på 1500-tallet.¹⁵⁸ Han skriver:

[...] det må gis akt på en annen allment kjent læresetning av Plinius, som sier: Ingen bok er så dårlig at den ikke til dels kan være til gagn. Dette blir iallfall regnet som sant hvis dets [*Historia de gentibus septentrionalibus*] anledning, ordning og plan [*institutum*] blir bekreftet med god dømmekraft: Jeg tror dette også gjelder for mine rapsodier [*rapsodiis*]: Selv om de ikke er sammenstilt med en ypperste, men med en middelmådig eller kanskje minste eleganse, eller med verdighet og tyngde (slik som vår lærde tid krever, som veier og undersøker hver eneste ting som om den lå på en vekt), vil det iallfall merkes at disse litterære skrifter er oppteget med god og ekte tro og urokkelig sannhet.¹⁵⁹

Han rettferdiggjør henvisningene sine til andre bøker i lys av sitt eget verks anledning, ordning og plan (*institutum*) hvis de blir bedømt med god dømmekraft. I tillegg kaller han opptegnelsene sine for rapsodier, som han, til tross for at han unnskylder den språklige stilen, hevder er skrevet med både sannhets- og troverdighetshensyn. I den påfølgende setningen forklarer han hvordan arbeidet med disse rapsodiene, eller den springende fremstillingsformen, har foregått og hva det har munnet ut i:

Derfor ønsker jeg oppriktig at hver velvillig tolker eller leser rettferdig og fordringsløst bedømmer, i kraft av sin menneskelighet, mine strevsomme små nattarbeid [*laboriosis lucubratiunculis*], siden ingenting har drevet meg til et så innviklet arbeid [*intricatisimum laborem*], eller rettere sagt en svimlende labyrint [*vertiginosum labyrinthum*], bortsett fra kjærligheten til og medfølelsen for dem som fra verdens begynnelse har ønsket å vite, og hver dag traktet etter å lære, foruten profetens alminnelige ord, at fra Nord skal ondskapen slippes løs, hva som mer er å forvente.¹⁶⁰

Det som er å forvente fra nord, er gull, skriver Olaus Magnus med støtte i Job (37:22), ikke et materielt gull som fører til krig og ulykke, men gullet til uskyldens glans og klarhet

---

¹⁵⁸ Blair, «Revisiting Renaissance encyclopaedism», 382–386.

¹⁵⁹ OM HGS, 4: Appendiks 22.

¹⁶⁰ Ibid., 4–5: Appendiks 23.

(*innocentiæ fulgorem et claritatem*): «Derfor må vi vende tilbake til gullet som kommer fra Nord, det vil si til uskyldens glans og klarhet: og må det være tilstrekkelig å røpe for den fromme leseren at et veldig gode skal utbre seg fra Nord [...]»¹⁶¹ Han beskriver et av de påtrengende problemene hans *historia* skal svare på i kampen mot reformasjonen i nord, nemlig å tilbakevise oppfatninger om Nord-Europa som ondskapens hjem og vise frem de nordiske folkenes fromhet og uskyld. Disse politiske og religiøse tankene står i en tett relasjon til måten han selv beskriver hvordan han formidler kunnskap. Dette er motivert først av Plinius' læresetning om at «ingen bok er så dårlig at den ikke delvis kan være til gagn» og deretter av betegnelsen av verket som en «svimlende labyrint». Presentasjonen av verket som en samling av andre tekster forbindes med hans ideologiske tanker, slik at redegjørelsen for hvordan han formidler kunnskap, hans «rapsodier», knyttes eksplisitt til hans politiske formål for verket. Olaus Magnus' rapsodier og springende formidlingsform er et resultat av den aktive bruken av tidligere tekster, det vil si den lærde empirismen som kunnskapspraksis som har skapt denne «svimlende labyrinten». Ifølge Fabio Stok impliserer betegnelsen labyrint innflytelse fra den encyklopediske tradisjonen som føres tilbake til Plinius' *Naturalis historia*, hvor forfatteren orienterer leseren i en kaotisk masse av autoritative tekster.¹⁶² For ham beskriver ordet labyrint nettopp et flettverk (*intreccio*) av ulike temaer og kilder som forfatteren leder leseren gjennom.¹⁶³ Også Johannesson forbinder labyrinten til mengden av saker som Olaus Magnus behandler i verket, men han understreker naturundersøkelsene og skriver at den gir leseren «[...] den bävande känslan av att stiga in bland naturens okända hemligheter, att invigas i dess *secreta*».¹⁶⁴ Det kan ses i sammenheng Olaus Magnus' påstand om at han støtter seg til tidligere forfattere i bedømmelsen av naturens «subtile og skjulte ting». Det kan dermed argumenteres for at han forbinder arbeidspraksisen sin med en økt forståelse av både naturen og situasjonen i nord som han retorisk griper inn i med sin *historia*. Når han betegner verket sitt som en svimlende labyrint, nevner han et ord som kanskje bidrar til å forklare relasjonen mellom hans politiske prosjekt, økt kunnskap om naturen og den lærde empirismen som kunnskapspraksis. De etterfølgende *laboriosis lucubratiunculis*, *intricatissimum laborem* og *vertiginosum labyrinthum* viser at Olaus Magnus kanskje er bevisst det etymologiske slektskapet mellom *labyrinthus* og *labor*, eller labyrint og arbeid, som kanskje sikter til arbeidet med å sammenstille kilder. Dette kaller han sine små nattarbeid

---

¹⁶¹ Ibid, 5: Appendiks 24.

¹⁶² Stok, «*Enciclopedia e fonti nella Historia de gentibus septentrionalibus*», 406–407.

¹⁶³ Ibid.

¹⁶⁴ Johannesson, *Gotisk renässans* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1982), 267.

eller *lucubrationum*, som er diminutivsformen av ordet *lucubratio*, et ord han bruker i verkets avslutningskapittel i forbindelse med sine litterære lån:

Jeg frykter nemlig, ved å ha funnet anledningen, at jeg kan virke overfladisk snarere enn nyttiggjørende ved å slå om meg med disse nattarbeid [*lucubrationes*], siden jeg må innrømme at det jeg har hentet fra meg selv, er lite og goldt, mens det jeg har lånt fra et annet skattkammer, er rikere, liksom mer utsmykkede kar til oppmuntring for mer fornemme gjester og iakttagere.¹⁶⁵

Lucubratio er forbundet med verbet *lucubrare*, som betyr å arbeide ved kunstig lys eller å arbeide om natten,¹⁶⁶ og er en treffende betegnelse for det arbeidet han tidligere i forordet skriver at foregikk over mange år og nesten i mørket. *Lucubratio*-motivet viser innflytelse fra en litterær og retorisk tradisjon som omfatter viktige antikkforfattere i renessansehumanistenes kanon, blant andre Quintilian, Plinius og Aulus Gellius, men også kirkefedrene Augustin og Hieronymus.¹⁶⁷ Mark Vessey har undersøkt bruken av ordene *lucubratio* og *lucubrationum* i Erasmus' forfatterskap, og argumenterer for at ordet må knyttes til en form for selvrepresentasjon i renessansen.¹⁶⁸ Han viser blant annet til innflytelsen fra Hieronymus, som brukte *lucubratio* om egen skriveaktivitet hvor ordet virket som «[...] an ostensible device of modesty and for self-advertisement».¹⁶⁹ Olaus Magnus skriver seg inn i samme tradisjon og bruker ordet for å uttrykke beskjedenhet når han skriver at han frykter han kan virke «overfladisk snarere enn nyttiggjørende ved å slå om [seg] med disse nattarbeid», men også som en form for selvpromotering når han forbinder sine *lucubrationum* med strevsomt, innviklet arbeid og medfølelse for dem som han beskriver som sine vitebegjærlige lesere.

Lucubratio-motivet hjelper oss med å sette ord på relasjonen mellom forfatter og leser som skapes av den lærde empirismen som kunnskapspraksis, og dermed forståelsen av sjangertrekkene i *historia*-verket. James Ker har undersøkt den retoriske bruken av *lucubratio* blant de ovennevnte forfatterne og retorikerne i antikken, for eksempel Plinius og Gellius, som bruker ordet i forordene til sine respektive *Historia naturalis* og *Noctes Atticae*. Han konkluderer med at antikkforfatterens presentasjon av sine litterære verk som et resultat av et nattarbeid var en performativ selvrepresentasjon som også skapte et forestilt nattlig fellesskap mellom forfatter og leser:

«[...] it [the *lucubratio*] makes possible a shared experience of space and time between author and audience: the space and time of the nocturnal *cubiculum*, or more simply the space of night and all that

¹⁶⁵ OM HGS, 802: Appendiks 25.

¹⁶⁶ *Latinsk ordbok*, s.v. «lūcubrō».

¹⁶⁷ Vessey, «Erasmus's *Lucubrationes*», 237.

¹⁶⁸ *Ibid.*

¹⁶⁹ *Ibid.*, 238.

it stands for in the universe of a given text. All of these aspects make the image of the nocturnal writing scene an auspicious preface to a text's entry into the world of its audience, or to the entry of the audience into the world of the text.»¹⁷⁰

Olaus Magnus bruker en lys-mørke-metafor både om arbeidet med verket når han skriver at det er «utarbeidet nesten i mørket og endelig kan fremlegges i verdens lys», som er treffende beskrivelse for hans *lucubratio*. Det er med andre ord verkets inntreden inn i «lesernes verden» som et resultat av den retoriske situasjonen det svarer på. Samtidig er verket en mulighet for dets lesere og granskere å reise i tanke og sinn til de ukjente landene i nord og gjøre en erfaring av undrene gjennom den empiriske undersøkelsen av kunnskap i de tekstlige og billedlige beskrivelsene. Det er disse som «opplyser og gjør klarere det tvilsomme og det dunkle» som Olaus Magnus har utarbeidet nesten i mørket. Når han presenterer verket som et resultat av «strevsomme små nattarbeid» (*laboriosis lucubrationculis*), inviterer han leserne til å ta del i tekstens verden og tre inn i dette innviklede arbeidet (*intricatisimum laborem*) som er en svimlende labyrint (*vertiginosum labyrinthum*) av kunnskap om tvilsomme og dunkle ting og «gamle forfatteres bedømmelser» om naturens hemmeligheter.

Johannesson skriver at labyrinten gir leseren muligheten til å innvies naturens *secreta*. Disse *secreta* eller hemmeligheter er forbundet med Olaus Magnus' politiske formål, og det påvirker forståelsen vår av labyrintmetaforen med hensyn til hvordan kunnskapen i verket blir presentert, og hvordan leseren forholder seg til denne kunnskapssamlingen. Penelope Reed Doob deler labyrinten inn i to konseptuelle modeller, enveislabyrinten (*unicursal*) og flerveislabyrinten (*multicursal*): Enveislabyrinten fører frem det den skjuler, uansett hvor lang eller uoversiktlig veien måtte være, og er dermed en «infallible guide to its own secrets»; flerveislabyrinten består av flere veivalg og innebærer forvirring, tvil og frustrasjon for personen som befinner seg i den, og som uten en entydig vei å følge er ansvarlig for sin egen gjennomgang.¹⁷¹ For Olaus Magnus handler det om vise verkets granskere hva som mer er å forvente fra nord, blant annet at naturen og dyrene i disse landene også er en del av Guds skaperverk. Det gir et inntrykk av at labyrinten som utgjør hans *historia*, bør klassifiseres som en enveislabyrint der han leder leseren gjennom flettverket av temaer og partikulær kunnskap mot dette målet. Han betegner imidlertid labyrinten sin som svimlende (*vertiginosus*) og antyder at leseren som befinner seg i den, kanskje kan oppleve en tilstand av forvirring i møte med kunnskapen, slik som i en flerveislabyrint. De to konseptuelle labyrintmetaforene deler

---

¹⁷⁰ Ker, «Nocturnal Writers in Imperial Rome», 239–241.

¹⁷¹ Reed Doob, *The Idea of the Labyrinth from Classical Antiquity through the Middle Ages* (Ithaca og London: Cornell University Press, 1990), 46–51.

det kjennetegnet at de består av *ambages* eller «omveier», som også kan oversettes til «utflukter» i forbindelse med en reise, men også «digresjoner» – i så fall også rapsodier – i møte med en tekst.¹⁷² Disse omveiene oppfattes imidlertid fundamentalt forskjellig avhengig av perspektivet på labyrinten, det vil si om den blir sett utenfra som et objektivt og begripelig mønster, eller innenfra som en subjektiv prosess mot et ukjent mål eller sentrum.¹⁷³ Selv om Olaus Magnus forklarer at han skal vise frem de nordlige landenes «gull», folkenes uskyld og naturen og dyrenes deltagelse i skaperverket, behøver ikke dette alltid å være tydelig for leserne og granskerne som føres gjennom labyrinten for dette målet. For dem som befinner seg i tekstens verden blant naturens «subtile og skjulte ting», kan derfor labyrinten fremstå som en samling av partikulær kunnskap om landene i nord uten et entydig «sentrum». Hvis dette sentret er den sosiale handlingen Olaus Magnus utretter med verket når han svarer på den retoriske situasjonen han befinner seg i, kan det potensielt være skjult for leserne blant alle omveiene, utfluktene og rapsodiene som leder til det. Vi skal se at det er på disse omveiene at de epistemiske sjangrene som ligger til grunn for kunnskapsformidlingen i Olaus Magnus' labyrintiske *historia*, gir seg til kjenne.

3.5 Epistemiske sjangre

Formålet til denne analysen har vært å danne et grunnlag for å identifisere epistemiske sjangre som Olaus Magnus veksler mellom i relasjon til den partikulære kunnskapen han formidler, men det er klart at han også i stor grad uttrykker sine egne sjangerintensjoner. Hans politiske formål kommer tydelig frem i forordet, og i den retoriske situasjonen som motiverer verket, og han skriver seg eksplisitt inn i en kunnskapstradisjon når han betegner verket som et *compendium*. Betegnelsen sikter både til en samling av beskrivelser av egne opplevelser i nord og en samling av empirisk kunnskap fra andre forfattere, og viser at *historia*-verket dels kan leses som en reisebeskrivelse han fører leserne gjennom, og dels som en samling av partikulær og empirisk kunnskap. Ifølge Helge Jordheims begreper for sjangerforståelse består nettopp enhver tekst av sjangerintensjoner fra forfatterens side, som i møte med overleverte sjangerkonvensjoner gir opphav til sjangerforhandlinger «[...] som inkluderer tekst, kontekst og intertekst, og som bringer bevegelse inn i hele den språklige, hermeneutiske og retoriske struktur som konstituerer teksten som tekst på et gitt historisk tidspunkt».¹⁷⁴ Basert på sjangerintensjonene som Olaus Magnus uttrykker i forordet, er det mulig å fortsette

---

¹⁷² Ibid., 53–54.

¹⁷³ Ibid., 57–58.

¹⁷⁴ Asdal mfl., *Tekst og historie*, 212–213.

analysen av hans naturhistorieskriving med et begrep om sjangerforhandlinger som utspiller seg mellom intensjoner og konvensjoner i *historia*-skrivningen. Med tanke på det vitenskapshistoriske perspektivet som jeg anlegger i analysen av *Historia de gentibus septentrionalibus*, har jeg imidlertid rettet oppmerksomheten mot 1500-tallets kunnskapspraksiser som verket er et resultat av, og som står i en tett forbindelse med kunnskapen som behandles. Når Olaus Magnus' forklaringer for hvorfor og hvordan han har valgt å skrive *historia*-verket ses i lys av disse kunnskapspraksisene, skapes en god forutsetning for å undersøke hvordan han metodisk formidler partikulær kunnskap ved å vekse mellom ulike sjangre i møte med kunnskapsobjektene.

Selv om vekslingen mellom sjangre i verket kan anses som kontinuerlige sjangerforhandlinger, tillater det epistemiske sjangerbegrepet å beskrive den gjensidige relasjonen mellom leserne, sjangrene i spill og den partikulære kunnskapen som behandles. For Olaus Magnus handler det om å synliggjøre kunnskapen om landene i nord for verkets granskere slik at det erstatter en levd erfaring og tilskynder en reise i sinn og tanke. Denne synliggjøringen kan betraktes som verkets *institutum*, det vil si måten han metodisk formidler kunnskap på. Beskrivelsene av paradoksografiske fenomener fungerer her som et virkemiddel til å gjøre kunnskapen troverdig ved å parallellføre de nordlige landene med den søreuropeiske antikken, noe som både underbygger hans politiske formål og gagnar lesernes studier av kunnskapen i verket. Ved å relatere deskriptiv og partikulær kunnskap om landene og naturen i nord til hverandre i sitt narrative flettverk, gir Olaus Magnus kunnskapsformidlingen en litterær form. Både de billedlige og tekstlige beskrivelsene leder dermed den kognitive oppmerksomheten i møte med kunnskapsobjektene, og slik skaper de potensielt epistemiske sjangre som former kunnskapen i relasjon til leserne som erfarer den empiriske kunnskapen i verket.

Det er den lærde empirismen i 1500-tallets kunnskapspraksiser som støtter tanken om at leserne vinner erfaringer fra *historia*-verket. I kraft av å være granskere gjør de empiriske undersøkelser av den partikulære kunnskapen i tekstlige og billedlige beskrivelser, som deretter oversettes til empiriske erfaringer tilskyndet av beundringsfølelsen kunnskapen vekker. Den lærde empirismen ligger også til grunn for Olaus Magnus' kunnskapspraksis som er preget av en aktiv bruk av tidligere tekster, hvor bedømmelsene fra andre forfattere bidrar til å avdekke naturens skjulte og subtile ting. Den empiriske kunnskapen fra andre forfattere formidler han i et narrativt flettverk. Det kan ses i relasjon til betegnelsen av verket som en labyrint. Dermed knyttes den lærde empirismen som kunnskapspraksis til lesernes opplevelse av verket, her anskueliggjort ved *lucubratio*-motivet som Olaus Magnus forbinder med sine

litterære lån. Han bruker det som et retorisk motiv til å promotere sin egen arbeidsinnsats og beskjedenhet, men det fungerer også som et performativt virkemiddel til å etablere en relasjon til leserne i form av et «nattlig felleskap» hvor den empiriske undersøkelsen av dunkle saker og naturens subtile og skjulte ting finner sted. Det er dette som er labyrinten av tekster og partikulær kunnskap som Olaus Magnus fører leseren gjennom ved hjelp av den narrative flettverksteknikken, og hvor *historia*-verket i labyrintens «omveier» vekselvis kan fremstå som en reise i sinn og tanke og en samling av partikulær kunnskap. For å undersøke hvordan dette gir seg til kjenne som epistemiske sjangre i lys av Olaus Magnus politiske formål med verket, retter vi nå oppmerksomheten mot den naturhistoriske og zoologiske kunnskapen i verket.

4. Zoologien i *Historia de gentibus septentrionalibus*

I de seks zoologiske bøkene i *Historia de gentibus septentrionalibus*, bok 17 til 22, behandler Olaus Magnus dyrene i en ordnet rekkefølge: Først husdyrene og de ville dyrene, deretter fuglene, fiskene og sjømonstrene før han avslutter verket med en bok om insektene. I de tre første bøkene presenterer han dyrene i en mer eller mindre alfabetisk rekkefølge, men går bort fra denne i bøkene om fiskene, sjømonstrene og insektene. Peter Foote skriver at «[w]hile Olaus's scientific curiosity is boundless, his attempts at taxonomy are crude, in line with the vague notions of species differentiation prevalent in his age.»¹⁷⁵ Disse bøkene viser det brede semantiske nedslagsfeltet til *historia*-begrepet, og at partikulær kunnskap om dyr også inkluderer deres bruksområder. Johannesson påpeker at «[...] når man prisat Olaus Magnus som den skarpe iakttagaren av Nordens fauna och som den geniale berättaren, har man ofta förbisett att även dessa böcker äger en strikt utilitistisk karaktär.»¹⁷⁶ Han skriver at Olaus Magnus i disse bøkene vender seg både til det internasjonale publikum og deres «omåttliga begär efter *miracula*» og til de svenske herrene og prelatene som forvalter sine egne, kirkens eller statens eiendommer.¹⁷⁷ Det kan være en av årsakene til at Olaus Magnus legger spesielt vekt på avl og jakt i bøkene om husdyrene og om ville dyr – der førstnevnte ifølge Grape kan leses som en fortsettelse av bok 13 om landbruket¹⁷⁸ –, men også i bok 19 om fuglene, som særlig betraktes med «jegerens øyne».¹⁷⁹ Grape argumenterer også for at de tre siste bøkene står i kontrast til hverandre: Mens bok 20 om fiskene i stor grad omhandler næringslivets

---

¹⁷⁵ Foote, «Introduction», lvi.

¹⁷⁶ Johannesson, *Gotisk renässans* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1982), 261.

¹⁷⁷ Ibid., 262.

¹⁷⁸ Grape, *Olaus Magnus* (Stockholm: Proprius förlag, 1970), 139.

¹⁷⁹ Johannesson, *Gotisk renässans* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1982), 262.

hverdagsslit, har de to siste bøkene om de store sjømonstrene og de aller minste insektene derimot «[...] vuxit fram ur en romantiskt påverkad naturåskådning, där undret är starkt närvarande i den yttre verkligheten».¹⁸⁰ Selv om de seks zoologiske bøkene skiller seg fra hverandre med hensyn til hva slags kunnskap om dyrene som tillegges betydning, og hvordan dyrene er ordnet ut fra denne kunnskapen, er de allikevel i større eller mindre grad skrevet med den samme narrative flettverksteknikken som preger verket for øvrig.¹⁸¹

For å undersøke hvordan Olaus Magnus veksler mellom epistemiske sjangrene i behandlingen av naturhistorisk kunnskap, vil vi derfor følge det narrative flettverket hans gjennom et utvalg kapitler. I den forbindelse fremstår et tekstutdrag fra bøkene 20 og 21, eller rettere sagt slutten på boken om fiskene og begynnelsen på boken om sjømonstrene, som en egnet passasje. Sandmo skriver at de to bøkene om fiskene og sjømonstrene er i tett analytisk forbindelse med hverandre.¹⁸² Dessuten bemerker Glardon at blant de naturhistoriske arbeidene om dyr fra 1500-tallet ble fiskene viet mest oppmerksomhet. For eksempel ble kun tre verk om fugler utgitt mellom 1520 og 1560, mens fiskene ble behandlet i bortimot femten bøker, kommentarverk eller nyutgivelser.¹⁸³ Arnaud Zucker presiserer også at mellom 1551 og 1558 ble elleve større ichtyologiske verk utgitt av seks forfattere,¹⁸⁴ deriblant Olaus Magnus, som han i en fotnote bemerker skiller seg ut blant disse fordi han «[...] beskriver fiskene innenfor rammen til en reisekommentar eller et generelt etnografisk arbeid [...]»¹⁸⁵ Denne reisekommentaren er imidlertid ikke bare en redegjørelse for egne opplevelser i nord, men bidrar til å forme en epistemisk sjanger som kan påvirke den partikulære kunnskapen om fisker i relasjon til leserne, som selv opplever en reise i tanke og sinn. *Historia*-begrepets semantiske rekkevidde med hensyn til naturhistorisk kunnskap gir dessuten rom for menneskelig aktivitet i møte med naturens skapninger, det vil si kunnskap som også kan betegnes som «etnografisk». Vi skal se at dette kommer tydelig frem i Olaus Magnus' oppfatning om hva slags kunnskap om fisker som er verdt å formidle til leserne.

---

¹⁸⁰ Grape, *Olaus Magnus* (Stockholm: Proprius förlag, 1970), 151.

¹⁸¹ Pàroli, «The Book Structure of Olaus Magnus's *Historia*», 141.

¹⁸² Sandmo, «Dwellers of the waves», 240.

¹⁸³ Glardon, *L'histoire naturelle au XVIe siècle* (Genève: Librairie Droz, 2011), 6.

¹⁸⁴ Zucker, «Zoologie et philologie dans les grands traités ichtyologiques renaissants», 138.

¹⁸⁵ *Ibid.*, 149: «C'est la singularité d'Olaus Magnus dans notre corpus, qui décrit les poissons dans le cadre d'un commentaire de voyage ou traité ethnographique général [...]»

4.1 Naturhistorisk kunnskap om fisker

Blant sine naturhistoriske beskrivelser av fisker i bok 20 redegjør Olaus Magnus for fangstmetoder og -redskaper, mattilberedelse, handel og eksport.¹⁸⁶ Ved første øyekast vil kanskje mye av dette nettopp kunne kalles etnografiske beskrivelser av de nordlige folkenes livsvilkår. Fiskeri var en viktig handelsinteresse for blant annet kirken og kronen i Sverige samt overklassen i Sør-Europa,¹⁸⁷ og Olaus Magnus tilegner flere kapitler til beskrivelser og illustrasjoner av særegne fangstteknikker og former for mattilberedning. Skillene mellom natur og kultur kan derfor fremstå som vage, men et godt utgangspunkt for å forstå denne enheten av «naturbeskrivelser» og «kulturbeskrivelser» er et utdrag fra forordet til bok 20, hvor han sammenligner fiskene i nord med utvalget på Venezias fisketorg:

De nordlige innsjøer og elver har faktisk så mange ulike fisker som er forskjellige fra andre i form, kvalitet og kvantitet at det hadde vært behageligere å kjenne deres smak enn å trette om deres navn. Jeg har av og til sett meg rundt på det store venetianske fisketorg: men der var så vidt å finne fire eller fem fiskeslag, nemlig gjedde, suter, ål, flyndre og havengel, som kunne sammenlignes med de nordlige fiskene i deres mangfoldige ulikhet: Selv om navnene deres på enten latinsk eller gresk språk ikke kan frembringes eller bestemmes, fortjener de tilgivelse for deres meget gode smak, ettersom det gagnar lite en sulten mage å gruble over betegnelser eller tvilsomme uttrykk for deres navn eller slag, når de mer inntagende tilberedt eller flottere servert gleder de som undersøker dem [*suos inquisitores*].¹⁸⁸

Her gir Olaus Magnus uttrykk for viktige aspekter i behandlingen av fiskene som er gjennomgående i denne boken og forbinder den til den neste om sjømonstrene. Det første er fiskeslagenes mangfold, som han også understreker i begynnelsen av kapittel 22 «Om ulike fiskeslag» (*De piscibus diuersorum generum*):

De ulike fiskeformene som er illustrert i bilder i dette kapitlet, fremviser deres forunderlige [*miram*] og varierte mangfold som oppdages rundt de nordlige kyster, hvis bruk, navn, beskaffenheter og særmerker ikke er å finne hos filosofene eller andre steder, slik som er blitt sagt i denne bokens forord.¹⁸⁹

Olaus Magnus skriver at den ukjente kunnskapen om fiskene og det enestestående fiskemangfoldet i nord ikke er kjent hos filosofene, det vil si hos andre forfattere, eller andre steder. Viktigheten av mangfoldet i fiskeslagene kan ses i forlengelse av Olaus Magnus' politiske prosjekt om å vise frem en rikdom i nord, i den hensikt å understreke områdets storhet og vekke interessen for disse landene. Når han nevner opplevelsen sin av fisketorget i Venezia og forteller at fiskene her ikke kan måle seg med fiskemangfoldet i nord, skaper han en referanseramme for sine sør-europeiske lesere som kjenner dette torget. Han betoner et

---

¹⁸⁶ Johannesson, *Gotisk renässans* (Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1982), 262.

¹⁸⁷ *Ibid.*, 262.

¹⁸⁸ OM HGS, 697: Appendiks 26.

¹⁸⁹ *Ibid.*, 718: Appendiks 27.

fiskemangfold som hverken er kjent for søreuropeiske lesere eller finnes hos «filosofene», det vil si i tidligere tekster. Mangfoldet forbindes dermed til et ønske om å fremheve det enestående i nord og vise det forunderlige og ukjente for sine lesere i verkets illustrasjoner. Det er imidlertid verdt å merke at Olaus Magnus allikevel forsøker å klassifisere fiskene i denne boken, ifølge Foote, men at han gjør han det «[...] in rudimentary fashion according to features such as body covering, shape, colour, and venom».¹⁹⁰ Dette kan ses i sammenheng med en generell holdning overfor klassifisering og taksonomi som preget 1500-tallets samlere av ting i naturen eller *collectors of naturalia*, som ifølge Daston og Park «[...] emphasized diversity more than uniformity, and the breaking of classificatory boundaries more than the rigors of taxonomy [...]».¹⁹¹ Det er fordi naturhistoriske samlinger av partikulær kunnskap ikke var det samme som naturfilosofi og søken etter universelle årsaker.¹⁹² Førstnevnte er med andre ord samlinger av *historia* i form av empirisk kunnskap som senere kunne ligge til grunn for den allmenngyldige kunnskapen som kjennetegnet *scientia*. Johannesson forklarer oss at Olaus Magnus uttrykker mistro mot søken etter filosofiske forklaringer som tilsvarer *scientia*, men verdsetter den rene betraktningen av naturen slik den åpenbarer seg for menneskets sinn.

Det hjelper oss med å forstå hvorfor Olaus Magnus opphøyer smaken til et viktig aspekt i kunnskapen om fiskene. Glardon forteller at det å vende seg til smakssansene var viktig for naturhistorikere for å appellere til «leserens empiriske hukommelse» (*la mémoire empirique du lecteur*).¹⁹³ Han skriver:

Forfatterne føler seg bekvemme når de appellerer til en form for empati hos leseren, som om de var sikre på å finne der et terreng for gjensidig forståelse. Det er uten tvil ikke fåfengt å etablere en relasjon mellom dette valget og naturhistorikernes [*médecins naturalistes*] gjenvunne tillit når det gjelder sansning som middel til naturundersøkelser. Mennesket har ikke nok sanser til å oppfatte de avgjørende kjennetegnene i de utallige formene de manifesterer seg i. Smaksprøven kan vise seg som et nødvendig skritt som krever mot, og Belon viser at han utsatte seg selv for en risiko under det ene eller det andre forsøket [...].¹⁹⁴

Glardon gjør en lesning av hvordan forfattere som Belon og Rondelet formidler kunnskap om fiskene og deres fysiske kjennetegn slik som form og farge, og bemerker i den forbindelse at

---

¹⁹⁰ Foote, «Introduction», lvii.

¹⁹¹ Daston og Park. *Wonders and the Order of Nature 1150–1750* (New York: Zone Books, 1998), 159.

¹⁹² Ibid.

¹⁹³ Glardon, *L'histoire naturelle au XVIe siècle* (Genève: Librairie Droz, 2011), 359–360.

¹⁹⁴ Ibid., 360: «Les auteurs se sentent à l'aise lorsqu'ils font appel à une forme d'empathie chez le lecteur, comme s'ils étaient certains de trouver là un terrain de compréhension mutuelle. Il n'est sans doute pas vain d'établir une relation entre ce choix et la confiance retrouvée des médecins naturalistes dans les sens perceptifs, en tant que moyens d'investigation de la nature. L'homme n'a pas trop de ses sens pour appréhender les marques décisives, dans les innombrables formes sous lesquelles elles se manifestent. L'examen gustatif peut se révéler un passage obligé, qui requiert du courage, et Belon montre qu'il a payé de sa personne lors de l'un ou l'autre essai [...]» Min oversettelse.

smakens kjennetegn gjerne underlegges en enkel beskrivelse ledsaget av oppskrifter.¹⁹⁵

Smaken er et kjennetegn de både utforsket selv og forsøkte å formidle til sine lesere når de mangfoldige formene som naturen manifesterer seg i, unnslopp de andre sansene. Om fiskene skriver Olaus Magnus at «det gagnar lite en sulten mage å gruble over betegnelser eller tvilsomme uttrykk for deres navn eller slag, når de mer inntagende tilberedt eller flottere servert gleder de som undersøker dem». For ham er smaken et legitimt og viktig kjennetegn for disse *inquisitores*, eller de som bedriver naturhistoriske undersøkelser.

Betegnelsen *inquisitor* hjelper oss med å forankre den empiriske kunnskapen om smak i det aristoteliske historiebegrepet. Når Olaus Magnus nevner de «omreisende filosofene» i begynnelsen av forordet, skriver han at Aristoteles' velgjører Aleksander den store ba den greske filosofen om «[...] å bruke sin kløkt til å omhyggelig nedskrive fra undersøkelsene [*perquisitis*] av alle tings beskaffenheter, og beordret at alt som kunne være til nytte for denne undersøkelsen [*inquisitioni*], skulle stilles til rådighet for ham fra all rikdommen i sine pengekasser.»¹⁹⁶ *Inquisitio* brukes i forbindelse med Aristoteles' naturundersøkelser, noe som skaper en forbindelse mellom betegnelsen *inquisitores* og innsamlingen av empirisk kunnskap om naturen. For Olaus Magnus kvalifiserer undersøkelsen av fiskenes smak som empiriske undersøkelser av partikulær kunnskap om fisk. Selv om han ikke betegner leserne sine som *inquisitores*, er det allikevel tydelig at han ønsker å formidle en opplevelse av smak gjennom verket sitt. Insisteringen på smak som et substitutt for annen partikulær kunnskap kan tolkes som et forsøk på å etablere et gjensidig terreng for forståelse med leserne. Navnene og beskaffenhetene kan ikke frembringes, men smaken er tilgjengelig empirisk førstehåndskunnskap for disse *inquisitores* med sultne mager som får fiskene servert.

Olaus Magnus påpeker at smaken er viktigere enn latinske og greske betegnelser og artsbestemmelser, og impliserer dermed at navngivningen ikke evner å sette ord på fiskeformenes «forunderlige og varierte mangfold» i de nordlige kyster. Beskrivelser av smaksopplevelsen kan substituere kunnskapen fra tidligere tekster og opptre i verket som tilgjengelig empirisk andrehåndskunnskap for leserne. De bidrar med partikulær kunnskap om fisker som også angår den menneskelige interaksjonen med dem, for eksempel tilberedningsmåter. Fiskenes navn opptar imidlertid en betydningsfull plass i Olaus Magnus' kunnskapsformidling, selv om han understreker det motsatte i forordet til bok 21. I vekslingen mellom epistemiske sjangre skal vi nå se hvordan både navn og smak, og en bredere

---

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ OM HGS, 1–2: Appendiks 28.

fremstilling av fiskernes vilkår og geografiske tilhørighet, påvirker den naturhistoriske kunnskapen til et bestemt kunnskapsobjekt i relasjon til leserne.

4.2 Partikulær kunnskap fra et homogent kunnskapsfelt

Ved å tre inn i labyrinten mot slutten av bok 20 om fiskene får vi øye på det narrative flettverket som preger Olaus Magnus *historia*-verk. Før han avslutter bok 20 med kapittel 32 «Om fiskenes mange forskjeller og giftige fisker» (De differentia multiplici Piscium, ac Piscibus veneatis), har han beskrevet blant annet fangst, tilberedelse og salg av sild i kapittel 28 og 29, og illustrert i kapittel 30 et paradoksofrafisk naturfenomen hvor fisker, frosker, mus, mark og stener faller fra himmelen. I sistnevnte kapittel omtaler han de særegne naturforholdene i nord som gunstige omgivelser for både uforklarlige fenomener og fiske, noe han også nevner i kapittel 31 om fiskedammer og -avl. Det gjentar han også i kapittel 32 og forklarer at det er kulden som forårsaker mangfoldet i fiskeslagene:

Fordi vi i denne foreliggende avhandlingen har behandlet de varierte og mangfoldige fiskeslagene som ved de nordlige kyster forekommer i større mengder enn andre steder på grunn av kulden, har vi besluttet, før vi tar med sjømonstrene [*monstra marina*], å kortfattet tilføye deres mange ulike forskjeller, selv om nesten alle lever i vann. Og først er det et slag av monstrøse fisker [*monstrorum genus piscium*] ved de norske kyster av en forbløffende størrelse, lik den Plinius kalte hval, som er fire åkermål lang; hvis slag vi skal behandle mer utførlig i den påfølgende boken.¹⁹⁷

Temaer forbindes sammen i det narrative flettverket som et retorisk virkemiddel for å skape en forventning hos leseren, og vi merker den labyrintiske opplevelsen *historia*-verket gir leserne som blir ført gjennom på dets omveier. Det gjør han ved å peke frem mot de monstrøse fiskeslagene i den påfølgende boken. Resten av kapittel 32 er en presentasjon av forskjeller mellom fisker og en kortere passasje om giftige fisker. Etter å ha varslet leseren om de kommende sjømonstrene begynner han å skrive om forskjeller i fysiske kjennetegn: «Enkelte fiskeslag adskiller seg fra hverandre ved kroppens bekleddning. Noen er nemlig bekledd med skinn og hår, slik som sjøkalver, flodhester, sjøhunder; andre bare med skinn, slik som delfiner; enkelte med klebrig hud, slik som åler [...].»¹⁹⁸ Han presenterer ikke bare fiskeslag som hører til i de nordlige havområdene, men partikulær kunnskap om fisker og havets skapninger generelt:

Også denne forskjellen finnes blant fisker, at noen er rådende på et sted, andre på et annet: *coracinus* i Egypt: *zeus*, også kalt sanktpetersfisk, i Gades: ved Ebusus *salpa*, som andre steder er ufyselig, og som aldri blir gjennomkokt med mindre den er slått med stokk [*ferula*]. Dennes brukes veldig ofte i Nord og blir på gotisk språk kalt *Stockfisck*. Fiskene skiller seg ytterligere fra hverandre ved at noen er flate

---

¹⁹⁷ Ibid., 727: Appendiks 29.

¹⁹⁸ Ibid.: Appendiks 30.

liksom rødspetter, kveiter, rokker, piggvarer, tunger; andre lange liksom åler, havåler, slimåler, murener, niøyer. Blant de flate er dessuten et slag som har bruske istedenfor rygggrad, slik som niøyer, piggrokker, havengler og rokker, som i stort antall fanges overalt i Nord: og av dette slaget er de som grekerne betegner med oksens, sjakalens, ørnens og froskens navn. Pomponius Mela beretter at slike også finnes i Russlands elv Dnepr. Enkelte fisker endrer farge etter ulike årstider [...].¹⁹⁹

Denne partikulære kunnskapen om fisker er hovedsakelig hentet fra Plinius,²⁰⁰ som Olaus Magnus eksplisitt henviser til i slutten av kapitlet: «Den som vil se flere forskjeller mellom fisker, kan se til Aristoteles' bøker VI, VIII og IV om dyrene og Plinius' bok XI, og om deres forstand og tamhet bok XXXII, kapittel II. Herfra fortsetter vi med beskaftenhetene til monstre som lever i havet.»²⁰¹ I de zoologiske bøkene tildeler han ofte et kapittel til ett dyr eller fenomen. I kapittel 32 er hovedanliggende beskrivelsen av forskjeller mellom fisker og giftige fisker, hvor mesteparten er compilert kunnskap fra forfattere som Plinius, Pomponius Mela og Aristoteles. I tillegg oppgir han for leserne som vil fordype seg i dette teamet, hvor de kan finne mer relevant kunnskap, rett før han peker frem mot den påfølgende boken om sjømonstre. Han støtter seg til andre forfatteres bedømmelser av naturen, og bruker først Plinius aktivt uten referanser til å formidle naturhistorisk kunnskap, og deretter henviser han leseren til relevante steder i Aristoteles' og Plinius' verker. Vi ser hvordan den lærde empirismen som kunnskapspraksis gir seg til kjenne gjennom den aktive bruken av tidligere tekster, som først ligger implisitt til grunn for kunnskapsformidlingen uten tydelige referanser, og deretter som eksplisitte henvisninger til Aristoteles og Plinius.

I dets innledende forord skriver Olaus Magnus at verket «burde illustreres med likheter til andre regioner, mangfoldige historiske eksempler og naturens forskjelligartede skuer» og slik «offentliggjøres til allmennhetens kjennskap og kanskje ikke ubetydelige nytte». Vi har sett at en del av denne nytten må forstås på bakgrunn av hans politiske formål om å vise at naturen i nord er del av skaperverket. I kapittel 32 virker det imidlertid som at nytten også foranlediges av den rene kunnskapspresentasjonen i verket. Fabian Kraemer og Helmut Zedelmaier interesserer seg for *historia* som et verktøy for kunnskapsproduksjon i encyklopediske prosjekter som Gesners *Bibliotheca universalis* og Aldrovandis *Pandechion epistemonicon*. De ser *historia* i sammenheng med den klassiske retorikktradisjonens *inventio*, eller kunsten å finne kunnskap, som fra middelalderen til renessansen endret seg fra å omhandle kognitive minneteknikker til teknikker for oppsporing av kunnskap i tekster.²⁰² For

---

¹⁹⁹ Ibid., 727–728: Appendiks 31.

²⁰⁰ Granlund, *Olaus Magnus. Historia om de nordiske folken* (Stockholm: Michaelisgillet, 1951), 502–504.

²⁰¹ OM HGS, 728: Appendiks 32.

²⁰² Kraemer og Zedelmaier, «Instruments of invention in Renaissance Europe», 325.

dem er *historia* i vid forstand det empiriske fundamentet for kunnskapsproduksjon innen ulike kunnskapsfelt, eller:

[...] *historia* in the broad, early modern sense of the word, i.e. as an empirical foundation of the production of knowledge in individual fields of scholarship. In this regard, the systematic arrangement of scholarly knowledge for *inventio* characterizes an homogenous range of experience that prefigures the concept of experience in the modern natural sciences.²⁰³

Om *Bibliotheca universalis* skriver de at verket ga leserne informasjon om hvor de kunne finne relevant kunnskap, men uten å faktisk representere denne kunnskapen.²⁰⁴ I kapittel 32 gir Olaus Magnus' *historia*-verk seg til kjenne som en kompilasjon av andre tekster og som en veiledning til hvor mer kunnskapsinnhenting kan finne sted. Det kan ses i forbindelse med betegnelsen *compendium* som Olaus Magnus bruker både om sitt eget verk som en samling av empirisk kunnskap fra andre tekster og om Hekataios' korte arbeid med hvilket han «egget sine etterkommeres sinn og vekket deres lyst til utførligere undersøkelser». Han begynner kapitlet med å skrive at de «varierte og mangfoldige fiskeslagene» i nord har allerede blitt behandlet, og at han har besluttet «å kortfattet tilføye deres mange ulike forskjeller» før sjømonstres behandles i påfølgende bok. Fordi han først skaper en forventning hos leserne om de kommende sjømonstre, og deretter formidler generell kunnskap om fiskenes forskjeller, kan dette betraktes som en av «omveiene» i det narrative flettverket som utgjør *historia*-verkets labyrint. Han har til hensikt å formidle bare den viktigste kunnskapen om disse forskjellene og hvor denne finnes, men ikke representere den for eksempel gjennom tekstlige eller billedlige beskrivelser av smak og form. Slik sett kan kapitlet betraktes som et empirisk fundament for kunnskapsproduksjon hos leserne som ønsker å fordype seg i dette emnet. Plinius' og Aristoteles' verker er en del av dette homogene feltet av partikulær kunnskap om, eller andrehåndserfaring av fisker, som Olaus Magnus både selv støtter seg til og stiller til rådighet for leserne.

Kunnskapsformidlingen er imidlertid forankret i den retoriske situasjonen som Olaus Magnus svarer på. Hovedformålet hans er å vise at skaperverket også omfatter skapningene i nord, og i forlengelse av dette det enestående mangfoldet av fisker som oppviser mange forskjeller på grunn av kulden. Den partikulære kunnskap om fiskenes forskjeller er et utdrag fra et homogent kunnskapsfelt som Olaus Magnus indirekte utnytter til å fremheve det særegne mangfoldet i den nordlige fiskebestanden. Dette skjer imidlertid også på et konkret nivå når han skriver om fiskene at «noen er rådende på et sted, andre på et annet», og utnytter

---

²⁰³ Ibid.

²⁰⁴ Ibid., 322.

dette til å aktualisere den partikulære kunnskapen fra Plinius om *salpa*-fisken ved Ebusus – som er dagens Ibiza – og trekke en parallell til nord og stokkfisk (*stockfisk*). Selv om han nedvurderer kunnskapen om navn til fordel for den sansbare kunnskapen om smak i bokens forord, ser vi et eksempel på hvordan navn er en like viktig del av den naturhistoriske kunnskapen om fiskene. Glardon setter ord på navngivningens og etymologiens rolle i 1500-tallets naturhistoriepraksis, både når det gjelder kjennskap til dyret som behandles og i identifiseringen av det:

For medisinerhumanistene understøtter etymologien det komplekse forløpet til gjenopprettingen og gjenforeningen av betegnelsen med det reelle objektet. Den bringer en fundamental fasett i reevalueringen av *particulares*, som vi har sett viktigheten av i den naturhumanistiske filosofien. Fullstendig kjennskap til navnet, og deretter tingen, går via den etymologiske klargjøringen [...]. Men i arbeidet med å styrke oppmerksomheten omkring objektet er navnet fremfor alt identifiseringens inngangsport.²⁰⁵

Granlund bemerker at Olaus Magnus overser at Plinius kaller torsken *asellus*.²⁰⁶ *Salpa*-fisken blir identifisert som stokkfisk gjennom etymologien som er forankret i den partikulære kunnskapen om tilberedelsesmåten som gjør fisken spiselig. Hos Olaus Magnus beror identifikasjonen av fisken på oversettelse av Plinius' *ferula* til *stock*. I sin *La nature et diversité des poissons* fra 1555 avkrefter Belon at det tyske navnet *stockfisch* er det samme som Plinius' *salpa*. Han argumenterer for at denne *ferula* hos Plinius, ikke kan være en *stock*, som han sammenligner med hammere (*maillets et marteaux de fer*).²⁰⁷ Han oppklarer misforståelsen ved å skrive at «[f]erula-kjeppene er lette og myke, lik beskaffenheten til en *bourlet*, med hvilken man i Hellas slår hendene til små barn som har mislyktes med sine lekser, istedenfor å slå dem med bjørkeris.»²⁰⁸ Olaus Magnus var ikke den første som forbandt stokkfisk med Plinius' *salpa*-fisk.²⁰⁹ Belon opponerer trolig mot en vanlig oppfatning i sin tid, men både han og Olaus Magnus viser oss at partikulær kunnskap som ikke direkte angår fisken i seg selv også er en fullverdig del av naturhistorien. Viktig her er imidlertid hvordan Olaus Magnus utnytter den lærde empirismen og fremleggingen av partikulær kunnskap om

---

²⁰⁵ Glardon, *L'histoire naturelle au XVIe siècle* (Genève: Librairie Droz, 2011), 205: «Pour les médecins humanistes, l'étymologie est subordonnée au procédé complexe de reconstitution et de réunification de l'appellation avec l'objet réel. Elle apporte une facette cruciale dans la revalorisation des *particulares*, dont nous avons vu l'importance pour la philosophie naturelle humaniste. La connaissance complète du nom, puis de la chose, passe par l'élucidation étymologique [...]. Mais dans le travail de resserrement de l'attention autour de l'objet, le nom fait avant tout office de porte d'entrée à l'identification.» Min oversettelse.

²⁰⁶ Granlund, *Olaus Magnus. Historia om de nordiske folken* (Stockholm: Michaelisgillet, 1951), 503.

²⁰⁷ Glardon, *L'histoire naturelle au XVIe siècle* (Genève: Librairie Droz, 2011), 462.

²⁰⁸ Ibid.: «Les bastons de *ferula* sont legiers et mollets, comparez à la nature d'un *bourlet*, desquels l'on frappe les mains des petits enfants au pais de Grece, qui ont failly en leur leçon, au lieu de les battre de verges.» Min oversettelse.

²⁰⁹ Granlund, *Olaus Magnus. Historia om de nordiske folken* (Stockholm: Michaelisgillet, 1951), 503.

fiskers forskjeller til å parallellføre Sør-Europa og landene i nord. Samtidig fremstår *historia*-verket for leserne som en homogen samling av empirisk kunnskap som også hjelper dem med å gjøre utførligere undersøkelser av fiskenes forskjeller. Når vi følger det narrative flettverket inn i bok 21, skal vi se hvordan andre sjangertrekk virker inn på kunnskapen om *salpa*-fisken og stokkfisken i relasjon til leserne med hensyn til både smak og navn.

4.3 Havets skue og gjenspeiling av jorden som et tolkningsrammeverk

Olaus Magnus avslutter bok 20 med å skrive «herfra fortsetter vi med beskaffenhetene til monstrene som lever i havet» og åpner forordet i bok 21 med en skildring av havet og dets gunstige forhold for frembringelsen av monstre og andre levende vesener:

Beundringsverdig [*admirabile*] er det skue [*spectaculum*] det vide verdenshavet i sitt svelg viser alle nasjoner: Ulike avkom fremviser det, og disse i sin forunderlighet [*mirabiles*] frembringer det ikke så mye i stjernebildenes størrelse og likhet som i truende form, slik at hverken i himmelen, på jorden eller i dens indre, eller blant husgerådene, synes noe å være skjult som ikke finnes bevart i dets dyp. For i dette så vidstrakte og brede verdenshavet som frembyr myk og grøderik næring til livsfrøene, ved den sublime og bestandig fødende naturen, kan flere monstre oppdages: Ved å vikle og velte seg inn i hverandre, snart av bølger, synes de å avle disse formene fra seg og fra andre grunnrifter, slik at vi kan være overbevist om at hva enn som oppstår i en hvilken som helst del av naturen, også er i havet, og at uhyrlig mye av det som ikke finnes andre steder, forekommer her. Ikke bare avbilder av dyr kan oppfattes i havet av iakttagerne, men her viser seg også druer, sverd, sager, hestehoder i små skjell.²¹⁰

I de første to setningene beskriver han med egne ord havets beundringsverdige skue og vesenenes forunderlige og truende former, og gjengir deretter et utdrag fra Vincent av Beauvais' *Speculum naturale*, som på sin side siterer Plinius.²¹¹ Det virker som at Olaus Magnus først gir sin egen tolkning og omskrivning av Plinius før han nedtegner ordlyden i *Speculum naturale*, og understreker dermed bevisst det beundringsverdige skue til havet som yngleplass. Sandmo har viet oppmerksomhet til synet på havet som et skue eller *spectaculum* i forbindelse med sjømonstrene på *Carta marina* og i *historia*-verket, og skriver at «[...] the theatre metaphor grounds the reality of the northern wonders in what they signify, in their performance».²¹² Forståelsen av havets fenomener er forankret i den analogiske gjenspeilingen av jorden, noe Sandmo knytter til tanken om fenomenenes iscenesettelse og selvrepresentasjon som deres iakttagere kan tolke for å avdekke naturens skjulte meninger.²¹³ Olaus Magnus' verk styrer dermed iakttagernes blikk i møte med naturens skuer.²¹⁴ Dette er i

---

²¹⁰ OM HGS, 729: Appendiks 33.

²¹¹ Granlund, *Olaus Magnus. Historia om de nordiske folken* (Stockholm: Michaelisgillet, 1951), 505.

²¹² Sandmo, «Dwellers of the waves», 247.

²¹³ Ibid.

²¹⁴ Ibid.

tråd med verkets *institutum* eller den metodiske synliggjøringen av kunnskap i verket som ansporer reisen i tanke og sinn hos leserne. Dermed bidrar den tekstlige beskrivelsen av havets skue til å skape en epistemisk sjanger som påvirker *salpa*-fisken eller stokkfisken som kunnskapsobjekt. Det skjer blant annet ved at skildringen av havet som jordens gjenspeiling og stedet for en overflod av frembringelser, skaper et tolkningsrammeverk for det skjulte i naturen og i skaperverket. Glardon argumenterer for at havets gjenspeiling av jorden er selve forutsetningen for navngivningen, og dermed identifiseringen, av havets skapninger blant naturhistorikerne:

Hele navngivningsstrategien hviler på den optimistiske trobekjennelsen om at den naturlige ordenen er tilgjengelig bak tingenes åpenbare vrimmel [...] og på overbevisningen om at havet parallelt reproducerer den jordisk verdenen: Der finner man, *mutatis mutandis*, alle artene i overensstemmelse med et enormt nettverk av samsvar som virker som en rekke bevis på Skapelsens enhet.²¹⁵

Glardon har gått i dybden på naturhistorikernes navnegransking og undersøkt holdningene deres til både fiskenes antikke navn og de mange navnene som ble brukt i dagligtalen. De anså søket etter og restaureringen av fiskenes opprinnelige antikke betegnelser som sin hovedoppgave i forsøket på å forstå og deretter «restaurere» skapelsesverkets harmoni (*restaurer l'harmonie de la Création*).²¹⁶ I prosessen støttet de seg til navn på folkespråkene, og Glardon skriver dermed at «[e]n skjør balanse avtegner seg i de onomastiske anvisningene ved opphopningen av usikre navn hvis antall avhjelper ufullkommenheten, og ved de antikke navnenes dyd hvis renhet sikrer den originale artens identifikasjon».²¹⁷

Olaus Magnus lister ikke systematisk opp mange ulike navn på fisk for å identifisere en original art i den antikke litteraturen. Vi har sett at han nedvurderer denne søken etter fiskenes latinske og greske navn fordi «det gagnar lite en sulten mage å gruble over betegnelser eller tvilsomme uttrykk for deres navn eller art», og navngivningen hans bør snarere knyttes til hans politiske formål med verket. Olaus Magnus ønsker å vise frem kultur- og språkmangfoldet i nord med henvisning til de ulike språkene som snakkes der, noe Diego Poli knytter til brødrene Magnus' götisme og leder ham til å skrive at for Olaus Magnus «[blir språkene] til indikatorer på folkenes opphav og deres migrasjoner; historiske

---

²¹⁵ Glardon, *L'histoire naturelle au XVIe siècle* (Genève: Librairie Droz, 2011), 340: «Toute la stratégie dénomminative repose sur la profession de la foi optimiste que l'ordre naturel est accessible derrière l'apparent foisonnement des choses [...] et sur la conviction que la mer reproduit le monde terrestre en parallèle : on y retrouve, *mutatis mutandis*, toutes les espèces, selon un vaste réseau de correspondances qui fonctionnent comme autant de preuves de l'unité de la Création.» Min oversettelse.

²¹⁶ Ibid.

²¹⁷ Ibid.: «Un fragile équilibre s'esquisse dans les notices onomastiques, par l'accumulation des noms incertains, dont le nombre pallie l'imperfection, et par la vertu des noms antiques dont la pureté assure l'identification de l'espèce originelle.» Min oversettelse.

forandringer og geografiske ervervelser gjenspeiles i den leksikalske viten».²¹⁸ Hans zoologiske navngivning vitner om en tett relasjon mellom den naturhistoriske kunnskapsformidlingen og hans politiske formål om å knytte de nordlige landene kulturelt og historisk til Sør-Europa. Det handler ikke om å nedtegne alle navnene for å identifisere en fisk i den antikke litteraturen, men å bruke språket til å forankre kunnskapen om nord – innbefattet naturhistorien – i antikk litteratur og de nordlige folkene i et europeisk kulturfellesskap. *Salpa*-fisken heter stokkfisk på «gotisk» språk fordi den blir slått med stokk eller en *ferula*, slik som Plinius skriver, og en forbindelse mellom de nordiske folkenes språk og navnet til en middelhavsfisk etableres gjennom den naturhistoriske kunnskapsformidlingen. Vi skal imidlertid se at fremstillingen av havet som jordens gjenspeiling i siste instans motiverer Olaus Magnus til å introdusere et nytt navn for *salpa*-fisken. I kapittel 2, «Om faren for fiskere og fiskenes beskaffenhet» (*De periculo Piscatorum, et qualitate Piscium*) viser han tilbake til stokkfisken, her med det norske navnet *bergerfisck* for å understreke fiskens geografiske tilhørighet. Det gjør han i forlengelse av den Plinius-inspirerte skildringen av havets mylder og gjenspeiling av jorden, og som gjennom det narrative flettverket foranlediger beskrivelser av paradoksografiske fenomener og sjømonstre samt faren disse utgjør for fiskerne.

4.4 Paradoksografi og sjangerveksling

Etter å ha nevnt forekomsten av avbilder av «druer, sverd, sager, hestehoder i små skjell» fortsetter Olaus Magnus å liste opp i forordet andre former som havet fremviser, og poengterer i margin ved siden av «Dyr av alle former i Verdenshavet» (*Animalia omnium figurarum in Oceano*).²¹⁹ Deretter siterer han Plinius²²⁰ uten henvisninger og skriver: «Enkelte av disse beistene stiger opp på jorden, nærer seg på buskveksters og planters røtter og vender tilbake [...].»²²¹ Her tydeliggjør han analogien mellom havet og jorden ved å eksplisitt fremheve sjøbeistenes fysiske bevegelse mellom sjø og strand, noe han deretter utnytter til å fortelle om havmenn (*homines marini*) langs norskekysten som stiger ombord på båter om natten: «I havet er det også beist som etterligner omtrent menneskenes figur, sørgende i sin

---

²¹⁸ Poli, «La genesi dei popoli e le affinità fra i vocaboli», 252: «Le lingue divengono indicatori dell'origine dei popoli e delle loro trasmigrazioni; le trasformazioni storiche e le acquisizioni geografiche sono riflesse nel sapere lessicale.» Min oversettelse.

²¹⁹ OM HGS, 729.

²²⁰ Granlund, *Olaus Magnus. Historia om de nordiske folken* (Stockholm: Michaelisgillet, 1951), 506.

²²¹ OM HGS, 729: Appendiks 34.

sang, liksom havfruer [*nerieides*]: dessuten havmenn, hvis hele kropp ligner fullstendig, som blir sett stige opp på skip om natten.»²²² Om disse skriver han i slutten av forordet:

Ja, jeg kan til og med tilføye, ved norske fiskeres troverdige påstand, at hvis ikke slike som er fanget, blir umiddelbart løslatt, blåser en så rasende storm opp med den forferdelige jammeren til dette menneskeslaget [*generis hominum*] og til enkelte andre monstre, slik at himmelen synes å styrte sammen: og fiskerne klarer knapt med den største anstrengelse å redde sine liv, og slett ikke fange fisk. Derfor vises omhu i slike tilfeller gjennom en fiskerlov, som også følges, slik at monstrøse fisker som blir dratt opp på denne måten, med hensyn til ulikhet i form blir løslatt ved å kutte snoren forsynt med krok. Og de som ikke er fornøyde med det lille som er fremlagt av oss om de ulike slagene av fisker og monstre som finnes i havet, kan se mer utførlig i det siste kapitlet i Plinius' bok XXXII og i bok V av Ambrosius' *Heksameron*.²²³

Havmennene gjøres forståelig på bakgrunn av havets gjenspeiling av jorden: Alt som finnes over havoverflaten, forekommer også under den og skaper havets beundringsverdige skue, og det som tilhører jordens og havets rike – dyr, menneskeslag, fisker og monstre – forenes i det samme konseptuelle domenet. Men han forbinder også havmennene eksplisitt til nereidene i den antikke litteraturen, som Plinius skriver om i sin *Naturalis historia*.²²⁴ I den forutgående boken om fiskene, i kapittel 20, har han dessuten allerede nevnt nereidene i forbindelse med en spillemann som varsler ulykke i en elv ved svenske Olofsborg. Her viser han eksplisitt til nereidene, men også til et utdrag fra Plinius' *Naturalis historia* som garanterer for dette paradoksoGRAFISKE fenomenet i nord med en lignende historie om Triton fra gresk mytologi: «En sendeferd fra Olisippo meddelte til keiser Tiberius at Triton i kjent form ble sett i en viss grotte mens han spilte på et muslingsskjell: og det er ikke en falsk oppfatning om nereidene at de har en ru og skjellete kropp, og dessuten med et menneskelig utseende.»²²⁵ Den nordiske folketroen²²⁶ om havmenn har med andre ord allerede fått sin analogiske parallell i antikk paradoksoGRAFI ved hjelp av Plinius' *Naturalis historia*, som også ligger implisitt til grunn for skildringen av mangfoldet i havet som speiler jorden i sitt beundringsverdige skue.

Vi ser hvordan leseren blir ført gjennom den labyrintiske kunnskapssamlingen, og hvordan det narrative flettverket fører til en veksling mellom ulike sjangre i relasjon til leserne. I slutten av forordet henviser Olaus Magnus til mer utfyllende litteratur hos både Plinius og Ambrosius for dem «som ikke er fornøyde med det lille som er fremlagt av oss om de ulike slagene av fisker og monstre som finnes i havet». I motsetningen til henvisningene til Plinius og Aristoteles i slutten av forrige bok, som konkret omhandler fiskenes forskjeller, gir

---

²²² Ibid.: Appendiks 35.

²²³ Ibid.: Appendiks 36.

²²⁴ Granlund, *Olaus Magnus. Historia om de nordiske folken* (Stockholm: Michaelisgillet, 1951), 492, 506.

²²⁵ OM HGS 716: Appendiks 37.

²²⁶ Granlund, *Olaus Magnus. Historia om de nordiske folken* (Stockholm: Michaelisgillet, 1951), 492, 506.

Olaus Magnus her en generell henvisning til fisker og monstre. Selv om han ennå ikke har behandlet sistnevnte, mener han trolig å vise til tillegglitteratur for hele bok 20 og 21. Gjennom henvisningene til Plinius og Ambrosius fremstår dermed verket som en samling av homogen empirisk kunnskap som ligger til grunn for den lærde empirismen. Henvisningen til bok 5 i *Heksameron*, hvor Ambrosius kommenterer havets skapelse i Genesis, bidrar dessuten indirekte til å skrive havets skapninger i nord inn i skapelsesverket.

Olaus Magnus antyder førstehåndskjennskap til områdene der havmennene forekommer når han støtter seg til «norske fiskeres troverdige påstand», og kunnskapsformidlingen fremstår slik som et vitnesbyrd fra egne reiser og en levd erfaring. Først her, etter fremstillingen av havets gjenspeiling av jorden, retter han eksplisitt oppmerksomheten mot nord, og i flettverket kan dette leses som opptakten til den påfølgende skildringen av fiskernes virksomhet og bosteder i bokens to første kapitler. Monstre og monstrøse fisker er hovedtemaet i boken, men kunnskapen om disse hviler på en bredere fremstilling og billedlig synliggjøring av det geografiske området hvor monstrene forekommer og fiskemangfoldet gir seg til kjenne. Ovenfor kapittel 1, «Om farlig fiske i Norskehavet» (*De piscatura periculosa in Noruegiano Oceano*), figurerer et tresnitt som fremstiller to fiskebåter i havet hvorfra åtte fisker i ulik størrelse og form henger i snører, samt fire fiskere, én i hver båt og to som fisker fra et flytende isflak.²²⁷ Fiskene er ikke iøynefallende monstrøse slik som i tresnittene ovenfor kapittel 5 og 6,²²⁸ men det kan argumenteres for at tresnittet antyder mangfoldet blant fiskene i nord og de farlige forholdene som preger fangsten av dem. Det er ikke en detaljert fremstilling av én fisk, men åtte forskjellige som trekkes opp av vannet samtidig. Blant de avbildede fiskene er det dessuten mulig å gjenkjenne både kveite og torsk²²⁹ som Olaus Magnus nevner i de påfølgende kapitlene. På grunn av ulikhetene i formen til fiskene som henger i snører, hentyder tresnittet også om fiskernes «fiskerlov» og påpasselighet overfor havmenn og andre monstrøse skapninger, som han skriver om i bokens forord. Formidlingen er i tråd med *historia*-verkets plan og formål om å legge kunnskapen frem foran lesernes øyne. Synliggjøringen av den står i en tett forbindelse med teksten når det gjelder både den partikulære kunnskapen om fisk og beskrivelsene av hvordan de fanges under farlige forhold blant monstrøse skapninger. Tresnittet består med andre ord av en forening av kunnskap om ulike fiskers partikulære kjennetegn og en billedlig beskrivelse av fangsten av dem. Slik sett vitner det om at *historia*-

---

²²⁷ OM HGS, 730: Appendiks 43.

²²⁸ Ibid., 734–735: Appendiks 44 og 45.

²²⁹ Granlund, *Olaus Magnus. Historia om de nordiske folken* (Stockholm: Michaelisgillet, 1951), 506–507.

verket både er en samling av empirisk og partikulær kunnskap og et verk som er «flettet med figurer» liksom en *biblia pauperum* som skal synliggjøre forholdene i nord.

Videre begynner Olaus Magnus å forene beskrivelser av fisk, fiskerivirksomheten og den geografiske plasseringen slik at grensene mellom naturhistorie og folkeskildringer fremstår som vage. Han skriver om farlig fiske i Norskehavet og på Island, som han behandler mer inngående i kapittel 3 og 4, innledet av et tresnitt²³⁰ som avbilder et islandsk landområde på *Carta marina*.²³¹ I kapittel 1 under tresnittet retter han imidlertid først oppmerksomheten mot de farlige fiskeforholdene og skriver: «Forskrekkelig stormer blåser opp, og fiskerne overveldes raskt av bølgene: iblant spres de av store, flytende ismasser: de skilles i kamp mot hvaler og monstre [...]»²³² Om fiskerne som påtreffer sjømonstre skriver han at de «[...] ved berøring lammes i hendene, og med mindre de straks (som ovenfor er nevnt i forordet) slipper dem løs, kveles de av en opprørende storm.»²³³ De påfølgende passivverbene betoner den dramatiske kampen som fiskerne utsettes for, hvor de overveldes (*obruuntur*), spres (*disperguntur*), skilles (*dividuntur*) og eventuelt lammes (*enervantur*) i hendene og kveles (*suffocantur*). Dette knytter han umiddelbart til handel og fiskernes bosteder:

Selv om disse monstrene viser seg i nettene sammen med utsøkte fisker (i alminnelighet kalt *salpæ*), kastes de som udugelige mens de utsøkte beholdes på båten og selges til en høy pris, både der hvor de er fanget og i naborikene samt i Tysklands ytterste grenseområder. Mange tusen fiskere bor i bygder i det ytterste av Norge, nemlig *Andanes, Trondanes, Duvanæs, Gamlevik, Nyavik*, og i andre omkringliggende landområder ved *Vardahus*, det vil si slottet eller huset til hele rikets troppestyrke.²³⁴

Disse bygdene har Olaus Magnus også tegnet på sitt *Carta marina*,²³⁵ og sammen med tresnittene underbygger den geografiske plasseringen reisen i tanke og sinn som *historia*-verket ansporer hos verkets granskere. Dette blir støttet av beundringsfølelse i møte med tresnittene og beskrivelsene av paradoksografiske fenomener, havets skue og fiskernes dramatiske vilkår på sjøen. I tillegg ser vi at Olaus Magnus forteller at de «utsøkte fiskene» som viser seg i nettene blant monstrene, blir vanligvis kalt *salpæ*. Den mentale reisen som epistemisk sjanger begynner å påvirke kunnskapsobjektet *salpa* som Olaus Magnus beskriver i slutten av bok 20. I utdraget ovenfor opptrer navnet *salpæ* i flertall i en beskrivelse av fiskerivirksomheten i nord. Her forbindes det til en kategori av «utsøkte fisker», og dermed er det uklart om *salpæ* er ett eller flere fiskeslag. I marginen ved siden av står det skrevet «Salpa

²³⁰ OM HGS, 732: Appendiks 46.

²³¹ Granlund, *Olaus Magnus. Historia om de nordiske folken* (Stockholm: Michaelisgillet, 1951), 509.

²³² Ibid.: Appendiks 38.

²³³ Ibid.: Appendiks 39.

²³⁴ Ibid.: Appendiks 40.

²³⁵ Granlund, *Olaus Magnus. Historia om de nordiske folken* (Stockholm: Michaelisgillet, 1951), 507.

den vanligste fisken i Norskehavet» (*Salpa vulgatissimus piscis in oceano Noruagico*),²³⁶ og Granlund foreslår at *salpa* her oversettes til torsk fordi Olaus Magnus forbinder denne fisken hos Plinius med stokkfisk.²³⁷ I kapittel 3 bruker han imidlertid det «gotiske» navnet *torsck* om *merlusia*,²³⁸ og Granlund påpeker at *merlusia* i dette tilfelle ikke bør oversettes.²³⁹

4.5 Epistemiske sjangre og kunnskapsobjektets forandring

Selv om det virker som at Olaus Magnus er upresis i navngivningen sin, kan dette forklares med utgangspunkt i det utydelige skillet mellom kunnskap om natur og kultur som preger fiskene som naturhistoriske kunnskapsobjekter. Han skriver om fisker og monstrøse skapninger, men på grunn av *historia*-verkets sjangertrekk og særpreget til kunnskapen om dyr og fisker på 1500-tallet, er grensene mellom naturhistorie og folkeskildringer vage. Derfor er det ikke tilfeldig at han kaller kapittel 2 for «Om faren for fiskere og fiskenes kvalitet». Her fortsetter han å skrive om farene som møter fiskerne på havet før han knytter dette til fiskehandel og behandler fiskenes kvalitet eller *qualitas*. *Qualitas* er en betegnelse for fiskenes mat- og smaks kvalitet, men må også forstås på bakgrunn av 1500-tallets naturhistoriske kunnskapspraksis og tanken om at smak er viktig empirisk kunnskap om fisk for deres *investigatores*. Fiskenes *qualitas* er ikke bare en betegnelse for smaken uavhengig av fisken som et kunnskapsobjekt underlagt naturhistoriske undersøkelser. *Qualitas* må forstås i bredere forstand med utgangspunkt i *historia*-begrepets semantiske rekkevidde når det gjelder partikulær kunnskap om fisker. Hvordan fiskene brukes, tilberedes og smaker utgjør en konstituerende del av kunnskapen om deres *qualitas* og er viktig empirisk informasjon for fiskenes *investigatores*.²⁴⁰ I kapittel 2 redegjør Olaus Magnus først for hvordan fiskerne renses, forberedes og tørker fisk i solen etter at de har fanget dem og overvunnet havets farer, og deretter forbinder han dette med salget av fisk på markedet i Bergen og fiskenes *qualitas*:

[...] deretter laster de dem på skip og fører dem til det mest kjente markedet i hele Norge, som heter Bergen, for å byttes mot andre varer eller selges for penger. Og av den grunn er det riktigere å kalle dette fiskeslaget [*hoc genus piscium*] *Bergerfisch* på folkespråket og ikke *Stockfisch* fra kjepp eller stokk, siden den slås flere ganger for å bli mykere i kokingen. Denne fisken fra Bergen er imidlertid ikke av ett og samme slag [*genere*], men vurderes etter størrelse [*quantitate*] og godhet [*bonitate*]. Det

²³⁶ OM HGS, 730.

²³⁷ Granlund, *Olaus Magnus. Historia om de nordiske folken* (Stockholm: Michaelisgillet, 1951), 507.

²³⁸ OM HGS, 732. Appendiks 41.

²³⁹ Granlund, *Olaus Magnus. Historia om de nordiske folken* (Stockholm: Michaelisgillet, 1951), 510.

²⁴⁰ Den svenske og den engelske oversettelsen støtter denne tolkningen av *qualitas*, hvor ordet er oversatt til henholdsvis *beskaffenhet* og *nature*. Se: Olaus Magnus, *Historia om de nordiska folken*, oversatt av Michaelisgillet (Hedemora: Michaelisgillet og Gidlunds förlag, 2010), 984; Olaus Magnus, *A Description of the Northern Peoples*, Vol. 3, oversatt av Fisher og Higgins (London: Hakluyt Society, 1998), 1083.

er nemlig et annet slag [*genus*] av lengre utstrekning [*longioris quantitatis*] som heter lange [*asellus*]: hvis mage kuttes i tre alen lange strimler liksom rep og tørkes i luften, og som nordboerne pleier å velge ut og selge som den aller mest velsmakende maten som kalles råskjær [*Roedscher*]. På lignende måte lagrer de i store kjørel det ytterste av sine fiskers haler, enten for fortjeneste eller som lekker føde, noe tyskerne kaller *Spore*. Fra kveitens buk lager de dessuten én til to alen lange strimler som er bredere enn de andre og meget fete, og som lokalfolket kaller rav [*Raff*]: Disse nytes istedenfor brød og kjøtt. Denne maten egner seg nemlig for sterke menn, ikke skjøre: Smaken er nesten som herdet fiskerogn som på italiensk kalles *Bottargi*: men den er mye fetere. Hodene til disse fiskene bruker nordmennene som brensel til matlaging. Ved Norges kyster, særlig ved knausene rundt Oslo, fanges en viss fisk i store mengder som kalles makrell [*Makreel*], tilstrekkelig saltet er den ypperlig, usaltet vemmelig.²⁴¹

Her møter vi igjen stokkfisken som tidligere ble identifisert som Plinius' *salpa*-fisk, men Olaus Magnus påpeker at det er riktigere å kalle dette fiskeslaget *bergerfisck* på grunn av dets geografiske opphav. Navnet «bergfisk» eller «bergerfisk» ble til på 1500-tallet i Danmark som en samlebetegnelse for smakfulle fisker fra Bergen,²⁴² noe Olaus Magnus selv påpeker når han skriver at det ikke er «[...] av ett og samme slag, men vurderes etter antall og godhet». Videre bemerker han at «[d]et er nemlig et annet slag av lengre utstrekning som kalles lange [...]» som tørkes for å bli råskjær. Fordi han omtaler lange eller *asellus* – Plinius' navn for torsk – som et eget slag eller *genus*, virker det som at han anser denne fisken som en underkategori av *bergerfisck*. Deretter formidler han partikulær kunnskap om fiskers *qualitas* i egenskap av smak og tilberedningsmåter. Han skriver om makrellen ved knausene rundt Oslo, som er ypperlig når den er saltet, men vemmelig usaltet, og appellerer til lesernes smakssanser eller empati, slik som Glardon skriver. Han forsøker også å gi leserne sine en mulighet til å oversette informasjonen i boken til en empirisk erfaring av den partikulære kunnskapen. Når han skriver om kveiten, sammenligner han smaken av strimlene som lages av dens buk, med «*bottargi*» og henviser til denne italienske fiskerognen for å sanseliggjøre smaken av rav for sine søreuropeiske lesere.

Når smaken er opphøyet til kunnskaps konstituerende trekk, får fiskene som skapninger i naturen i seg selv og fiskene som tilberedt matvare den samme naturhistoriske behandlingen. De stilles på samme analytiske nivå som kunnskapsobjekter, og vi ser det uklare skillet mellom natur- og kulturfenomener som preger 1500-tallets naturhistorieskriving. Dette muliggjør den retoriske forandringen av Plinius' *salpa*-fisk, gjennom *stockfisck* og til *bergerfisck* i det narrative flettverket hvor Olaus Magnus relaterer kunnskap og temaer til hverandre. Han skriver at *bergerfisck* vurderes etter størrelse (*quantitate*) og godhet (*bonitate*), og mener trolig at disse fiskeslagene eller *genera* som faller inn under samlebetegnelsen *bergerfisck* vurderes i størrelse som matvarer til salg på

---

²⁴¹ OM HGS, 731: Appendiks 42.

²⁴² Granlund, *Olaus Magnus. Historia om de nordiske folken* (Stockholm: Michaelisgillet, 1951), 508–509.

markedet. Deretter skriver han at langten er av lengre utstrekning (*longioris quantitatis*), hvor ordet *quantitas* snarere er en egnenskap ved selve fisken, nemlig dens fysiske lengde. Ordet «*quantitas*» får dermed en dobbel betydning som anskueliggjør enheten av kunnskap om fiskenes bruk, smak og nytte for mennesket som utgjør det naturhistoriske kunnskapsobjektet.

Det hjelper oss med å forstå den retoriske forandringen av *salpa*-fisken fra kapittel 32 i bok 20 til *bergerfisck* i kapittel 2 i bok 21 som blir drevet frem av sjangervekslingen i Olaus Magnus' labyrintiske kunnskapsformidling. Først presenteres *salpa* og stökkfisk som samme fisk i en generell presentasjon av forskjeller mellom fisker, hvor kunnskapsformidlingen fremstår som et homogent felt av empirisk kunnskap om dette temaet. Det hele er forankret i den lærde empirismen som kunnskapspraksis, hvor Olaus Magnus aktualiserer kunnskap om fiskene fra Plinius til å trekke paralleller til en fisk i nord. Når han viser tilbake til *salpa*-fisken i boken om sjømonstre, har imidlertid skildringen av havet i forordet motivert en endring i sjanger i relasjon til leserne. Den Plinius-inspirerte skildringen av havet som et beundringsverdige skue og jordens gjenspeiling danner grunnlaget for en beskrivelse av fiskernes vilkår i møte med monstre og paradoksografiske fenomener. Dette er forankret i fremstillingen av det geografiske området hvor fiskevirksomheten finner sted, og legges frem foran granskernes øyne i tresnittene som viser utdrag fra *Carta marina* og gir en billedlig beskrivelse av fiskerne i arbeid og fiskenes kjennetegn. Det handler med andre ord om å gi leserne en mental reise i nord gjennom empiriske erfaringer fra *historia*-verket, drevet frem av beundringsfølelsen og synliggjøringen av kunnskapen som er verkets *institutum*. *Salpæ* nevnes her i flertall i forbindelse med utsøkte fisker, noe som peker frem mot *bergerfisck* som en samlebetegnelse for flere slag av fisker, og begge er forbundet til hverandre gjennom betegnelsen *stockfisck*.

Skildringen av havets skue i forordet til bok 21 er hentet fra Vincent av Beauvais, en av forfatterne Olaus Magnus støtter seg til i bedømmelsen av naturens subtile og skjulte ting. Også denne er forankret i den aktive bruken av tidligere tekster som utgjør den svimlende labyrinten som Olaus Magnus fører leseren gjennom. I det innledende forordet til hele *historia*-verket ser vi at den lærde empirismen som kunnskapspraksis er tett forbundet med det politiske prosjektet om å øke kirkens interesse for landene i nord og vise at disse tar i del i skapelsesverket. Han antyder dette når han understreker fiskemangfoldet i nord ved å vise til de gunstige naturforholdene som årsak for de «varierte og mangfoldige fiskeslagene som ved de nordlige kyster forekommer i større mengder enn andre steder». Selv om han skriver at mange av disse fiskene hverken finnes andre steder eller i verkene til tidligere forfattere, forteller han at de røper sin «deilige smak» til fiskerne som fanget dem. I kapittel 1 bruker han

navnet *salpa* både i entall og flertall om de «utsøkte fiskene» som fanges i nettene sammen med sjømonstre. I det narrative flettverket peker navnet tilbake til *stockfisck* i det siste kapitlet i bok 20 og dermed også indirekte frem mot *bergerfisck* i det påfølgende kapitlet. *Salpa* kan derfor leses den antikke og opprinnelige betegnelsen hos Plinius som de utsøkte fiskene – det vil si både *stockfisck* og *bergerfisck* og indirekte andre fiskeslag som langene og andre tilberedte fisker – kan føres tilbake til.

Glardon forklarer at naturhistorikere som Belon og Rondelet ville «restaurere skapelsesverkets harmoni» ved å finne tilbake til den antikke og opprinnelige betegnelsen for en fisk, og at opphopningen av navn på folkespråkene bidro i identifikasjonsprosessen. Det er fordi navngivningsstrategien deres hvilte på den «optimistiske trosbekjennelsen om at den naturlige ordenen er tilgjengelig bak tingenes åpenbare vrimmel». Her fungerte havets gjenspeiling av jorden som et tolkningsrammeverk fordi det beviser skapelsesverkets enhet og den naturlige ordenen. For Olaus Magnus handler det også om å «restaurere skapelsesverkets harmoni», men han gjør det i tråd med sitt politiske prosjekt om å vise at også naturen og skapningene i nord deltar i det. Insisteringen på områdets forunderlige og varierte mangfold av fisker bidrar til dette, og havets skue og gjenspeiling av jorden fungerer derfor også som et tolkningsrammeverk for leserne og danner grunnlaget for reisebeskrivelsen som leserne opplever i tanke og sinn. Overgangen fra skildringen av havets skue til redegjørelsen for de farlige fiskeforholdene og fiskernes geografiske plassering skjer ved hjelp av et paradoksografisk fenomen som anskueliggjør gjenspeilingen for leserne: Det som finnes under havoverflaten, gir seg til kjenne i formene til det som finnes over havoverflaten – en oppfatning Olaus Magnus utnytter til å løfte frem sjømonstrenes fysiske bevegelse mellom havet og jorden. Sjømonstrene knyttes til nereider som garanterer for de nordlige havmennesenes forekomst gjennom parallellføringen av antikk og samtidig paradoksografi.

Flettverket av assosiasjoner som danner grunnlaget for labyrinten i *historia*-verket, bidrar til å gi leserne en opplevelse av en mental reise i nord. I tresnitt over kapittel 1 viser Olaus Magnus frem ulike fiskeslag sammen med en billedlig beskrivelse av fiskerivirksomheten på havet. Deretter beskriver han dette i et språk som fremhever fiskernes dramatiske kamp mot sjømonstre hvis de ikke slippes fri fra nettene og skilles fra de «utsøkte fiskene». Han vil gi verkets lesere og granskere en følelse av beundring som gagnar studier av fenomenene han beskriver, deriblant partikulær kunnskap om fiskene. Reisebeskrivelsen som erstatter en virkelig reise i nord, fungerer her som en epistemisk sjanger som retorisk påvirker kunnskapsformidlingen i relasjon til leserne, og hvor Olaus Magnus' svar på sin retoriske situasjon kommer til uttrykk. *Salpæ* i flertall kan angi både ett og flere fiskeslag, står i tydelig

motsetningsforhold til sjømonstrene som fiskerne må kvitte seg med, og bidrar dermed til å vise den naturlige ordenen og skapelsesverkets harmoni hvor skapningene i nord også deltar. Plinius' *salpa*-fisk, som Olaus Magnus behandler i fremleggingen av et homogent kunnskapsfelt av empirisk kunnskap fra bøker, blir til det nye kunnskapsobjektet *bergerfisch* som geografisk forankrer og synekdotisk representerer alle disse «utsøkte» fiskene i nord.

5. Konklusjon

Hovedanliggendet mitt i denne oppgaven har vært å undersøke hvordan Olaus Magnus formidler naturhistorisk kunnskap for sitt politiske formål med *Historia de gentibus septentrionalibus*. I utformingen av den metodiske tilnærmingen til oppgaven så vi at *historia* kan betegne både en kunnskapssamling og den empiriske og partikulære kunnskapen som tilegnes fra enten førstehånds- eller andrehåndserfaringer. *Historia* knyttes derfor både til en oppfatning av kunnskap og til spesifikke kunnskapspraksiser, særlig den lærde empirismen som innebærer at empirisk kunnskap kan tilegnes fra bøker. Det har ligget til grunn for den metodiske tilnærmingen min til problemstillingen, nemlig en undersøkelse av ulike sjangre i verket og hvorvidt sjangrene fremstår som epistemiske.

I forordet fremstiller Olaus Magnus verket som både en beskrivelse av sine reiser og en samling av kunnskap fra andre tekster, og verkets sjangertrekk er tett forbundet med lesernes mulighet til å gjøre empiriske studier av kunnskapen i verket. Den underliggende tanken er at empirisk kunnskap fra bøker kan oversettes til empiriske erfaringer i 1500-tallets kunnskapspraksiser, og at beundringsfølelsen i møte med paradoksografiske fenomener gagnar disse studiene. Analysen viser at verket på den ene siden kan betraktes som en kunnskapssamling som gir opplevelsen av en mental reise i nord gjennom tekstlige og billedlige beskrivelser. På den andre siden er det en labyrinth av empirisk kunnskap fra bøker som Olaus Magnus fører leserne gjennom slik at de selv kan oversette denne til egne empiriske erfaringer.

Ved å følge *salpa*-fisken fra slutten av bok 20 og frem til *bergerfisch* i det andre kapitlet i bok 21, har jeg vist hvordan den labyrinthiske kunnskapsformidlingen, drevet frem av det narrative flettverket, setter sjangervekslingen i spill. Som sjanger fremstår verket først som et homogent kunnskapsfelt av empirisk kunnskap om forskjeller mellom fisker som stilles til rådighet for leserne. Kunnskapsformidlingen forandrer deretter gradvis sjangertrekk fra et homogent kunnskapsfelt til en bredere skildring av havet i nord, paradoksografi og fiskernes vilkår. Sett i lys av funnene fra analysen av verkets forord gir formidlingen leserne en opplevelse av en reise i sinn og tanke, støttet av den geografiske forankringen av

kunnskapen i nord i både tresnittene og de tekstlige beskrivelsene. I siste instans påvirker dette *salpa*-fisken som kunnskapsobjekt, som først behandles i forbindelse med generelle forskjeller mellom fisker, hvor kunnskapen presenteres som en homogen kunnskapssamling som hjelper leserne med å fordype seg i dette emnet. Ved å følge det narrative flettverket inn i bok 21 ser vi hvordan sjangertrekkene forandres gjennom skildringene av paradoksografi og fiskernes spesifikke forhold i havet i nord, og dermed påvirker de *salpa*-fisken som kunnskapsobjekt. Den fremstår som både ett og flere fiskeslag før den indirekte blir til *bergerfisck* gjennom identifisering med *stockfisck*, og forvandles definitivt fra ett fiskeslag i den antikke litteraturen til flere fiskeslag i nord. Det skjer på grunn av kjennetegnene til 1500-tallets naturhistoriske kunnskap, blant annet smakens betydning, men også den retoriske situasjon som motiverte Olaus Magnus' *historia*-verk. I den retoriske forandringen av *salpa* til *bergerfisck* utnytter han den empiriske kunnskapen fra Plinius til å trekke en parallell til nord. Som et resultat av den epistemiske sjangervekslingen representerer det nye kunnskapsobjektet til slutt flere fiskeslag som støtter tanken om det enestående mangfoldet av fisker i nord.

Tekstutdragene fra bok 20 og 21 er en del av en beskrivelse av fiskene, sjømonstrene og fiskevilkårene i nord. Her fungerte skildring av havets skue og gjenspeiling av jorden som et tydelig tolkningsrammeverk for kunnskap om havets skapninger. På grunn av *historia*-verkets omfang og tematiske bredde, også i de seks zoologiske bøkene, er det imidlertid ikke gitt at sjangervekslingen i relasjon til annen naturhistorisk kunnskap vil gi seg til kjenne på samme måte. Beskrivelsene av smak er en fundamental del av kunnskapen om fiskene, men i den naturhistoriske behandlingen av andre skapninger i naturen er det mulig at også andre deler kunnskapen vil kunne påvirke sjangertrekkene. Allikevel står kunnskapsformidlingen i tett relasjon til leserne, og verket bør analyseres med utgangspunkt i Olaus Magnus' kunnskapspraksiser for å finne ut av hvordan han formidler kunnskap for sitt politiske formål. Det muliggjør flere undersøkelser av epistemiske sjangre i *Historia de gentibus septentrionalibus*, og slik kan vi også få en enda bedre forståelse for naturhistorien hans i lys av 1500-tallets *historia*-begrep og kunnskapssyn.

6. Litteraturliste

Primærkilder

Magnus, Olaus. *Historia de Gentibus Septentrionalibus earumque diversis statibus, conditionibus, moribus, ritibus, superstitionibus, disciplinis, exercitiis, regimine, victu, bellis, structuris, instrumentis, ac mineris metallicis, & rebus mirabilibus, necnon uniuersis penè animalibus in Septentrione degentibus, eorumq[ue] natura*. Roma: Apud Ioannem Mariam de Viottis Parmensem, 1555. Hentet fra: <https://www.nb.no/items/24169df86a46faa5627ebb429ab7a675?page=0>

Oversettelser av primærkilder

Magnus, Olaus. *A Description of the Northern Peoples, Vol. 1*. Oversatt av Peter Fisher og Humphrey Higgins og redigert av Peter Foote. London: Hakluyt Society, 1996.

Magnus, Olaus. *A Description of the Northern Peoples, Vol. 3*. Oversatt av Peter Fisher og Humphrey Higgins og redigert av Peter Foote. London: Hakluyt Society, 1998.

Magnus, Olaus. *Historia om de nordiska folken*. Oversatt av Michaelisgillet. Hedemora: Michaelisgillet og Gidlunds förlag, 2010.

Sekundærlitteratur

Asdal, Kristin, Trygve Riiser Gundersen, Helge Jordheim, Kjell Lars Berge, Karen Gammelgaard, Tore Rem, and Johan L. Tønnesson. *Tekst og historie: Å lese tekster historisk*. Oslo: Universitetsforlaget, 2008.

Augustin. *De civitate Dei: Gudsstaten, eller Guds by*. Oversatt av Reidar Aasgaard. Oslo: Pax Forlag, 2002.

Balzamo, Elena. *Den osynlige ärkebiskopen. Essäer om Olaus Magnus*. Stockholm: Atlantis, 2015.

Blair, Ann. «Revisiting Renaissance encyclopaedism». I *Encyclopaedism from Antiquity to the Renaissance, 379–397*, redigert av Jason König og Greg Woolf. New York: Cambridge University Press, 2013.

Daston, Lorraine og Katharine Park. *Wonders and the Order of Nature 1150–1750*. New York: Zone Books, 1998.

Findlen, Paula. *Possessing Nature: Museums, Collecting, and Scientific Culture in Early Modern Italy*. Berkeley og London: University of California Press, 1994.

Flammini, Giuseppe. «La Praefatio all' *Historia de gentibus septentrionalibus* nella tradizione

- del genere promiale». I *I Fratelli Giovanni e Olo Magno. Opera e cultura tra due mondi. Atti del Convegno Internazionale Roma-Farfa*, 117–138, redigert av Carlo Santini. Roma: il Calamo, 1999.
- Foote, Peter. «Introduction». I *Olaus Magnus, Description of the northern peoples, Rome 1555*, oversatt av Peter Fisher og Humphrey Higgens, redigert av Peter Foote, bind 1, xiii–lxxii. London: The Hakluyt Society, 1996.
- Giacomotto-Charra, Violaine. «Quelques réflexions sur la notion de genre épistémique à la Renaissance». *Réforme, Humanisme, Renaissance* 86, no. 1 (2018): 185–197. DOI: 10.3917/rhren.086.0185.
- Gillgren, Peter. «The artist Olaus Magnus. Vision and illustration». I *I Fratelli Giovanni e Olo Magno. Opera e cultura tra due mondi. Atti del Convegno Internazionale Roma-Farfa*, 147–156, redigert av Carlo Santini. Roma: il Calamo, 1999.
- Gardon, Philippe. *L'histoire naturelle au XVIe siècle: Introduction, étude et édition critique de La nature et diversité des poissons de Pierre Belon (1555)*. Genève: Librairie Droz, 2011.
- Grafton, Anthony. «Philological and Artisanal Knowledge Making in Renaissance Natural History: A Study in Cultures of Knowledge». *History of Humanities* 3, no. 1 (2018): 39–55. DOI: 10.1086/696301.
- Granlund, John. *Olaus Magnus. Historia om de nordiska folken. Femte delen. Kommentar*. Stockholm: Michaelisgillet, 1951.
- Grape, Hjalmar. *Det litterära antik- och medeltidsarvet i Olaus Magnus patriotism*. Doktorgradsavhandling. Stockholm: Caslon Press Boktryckeri, 1949.
- Grape, Hjalmar. *Olaus Magnus: forskare, moralist, konstnär*. Stockholm: Proprius förlag, 1970.
- Johannesson, Kurt. *Gotisk renässans. Johannes och Olaus Magnus som politiker och historiker*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1982.
- Ker, James. «Nocturnal Writers in Imperial Rome: The Culture of *Lucubratio*». *Classical Philology* 99, no. 3 (Juli 2004): 209–242. DOI: 10.1086/429195
- Kraemer, Fabian og Helmut Zedelmaier. «Instruments of invention in Renaissance Europe: The cases of Conrad Gesner and Ulisse Aldrovandi». *Intellectual History Review* 24, no. 3 (Mai 2014): 321–341. DOI: 10.1080/17496977.2014.891179
- Landgren, Per. *Det aristoteliska historiebegreppet: Historieteori i renässansens Europa och Sverige*. Göteborg: Acta Universitatis Gothoburgensis, 2008.

- Magnus, Olaus. *Opera breue, laquale demonstra, e dichiara, ouero da il modo facile de intendere la charta, ouer del le terre frigidissime di Settentrione, oltra il mare Germanico, doue si contengono le cose mirabilissime de quelli paesi, fin' a quest' hora non cognosciute, ne da Greci, ne da Latini*. Venezia: Giovanni Tomaso, 1539. Hentet fra: https://urn.nb.no/URN:NBN:no-nb_digibok_2019010328001
- Miller, R. Carolyn. «Genre as Social Action». *Quarterly Journal of Speech* 70, no. 2 (Mai 1984): 151–167. DOI: 10.1080/00335638409383686
- Ogilvie, Brian W. «Natural History, Ethics, and Physico-Theology». I *Historia. Empiricism and Erudition in Early Modern Europe*, 75–103, redigert av Gianna Pomata og Nancy G. Siraisi. Cambridge og London: The MIT Press, 2005.
- Ogilvie, Brian W. *The Science of Describing: Natural History in Renaissance Europe*. Chicago: University of Chicago Press, 2006
- Pàroli, Teresa. «The Book Structure of Olaus Magnus's *Historia*. The case of Book XVI». I *Hugur. Mélanges d'histoire, de littérature et de mythologie offerts à Régis Boyer pour son 65e anniversaire*, 137–156, redigert av Claude Lecouteux og Olivier Gouchet. Paris: Presse de l'Université de Paris-Sorbonne, 1997.
- Pinon, Laurent. «Conrad Gessner and the Historical Depth of Renaissance Natural History». I *Historia. Empiricism and Erudition in Early Modern Europe*, 241–267, redigert av Gianna Pomata og Nancy G. Siraisi. Cambridge og London: The MIT Press, 2005.
- Poli, Diego. «La genesi dei popoli e le affinità fra i vocaboli». I *I Fratelli Giovanni e Olao Magno. Opera e cultura tra due mondi. Atti del Convegno Internazionale Roma-Farfa*, 245–259, redigert av Carlo Santini. Roma: il Calamo, 1999.
- Pomata, Gianna. «*Praxis Historialis*. The Uses of *Historia* in Early Modern Medicine». I *Historia. Empiricism and Erudition in Early Modern Europe*, 105–146, redigert av Gianna Pomata og Nancy G. Siraisi. Cambridge og London: The MIT Press, 2005.
- Pomata, Gianna. «Sharing Cases: The Observationes in Early Modern Medicine». *Early Science and Medicine* 15, no. 3 (Januar 2010): 193–236. DOI: 10.1163/157338210X493932
- Pomata, Gianna og Nancy G. Siraisi. «Introduction». I *Historia. Empiricism and Erudition in Early Modern Europe*, 1–38, redigert av Gianna Pomata og Nancy G. Siraisi. Cambridge og London: The MIT Press, 2005.
- Reed Doob, Penelope. *The Idea of the Labyrinth from Classical Antiquity through the Middel Ages*. Ithaca og London: Cornell University Press, 1990.

- Roggen, Vibeke, Egil Kraggerud og Bjørg Tosterud, red. *Latinsk ordbok: Latin-norsk*. Oslo: Cappelen Damm, 2015.
- Sandmo, Erling. «Historien om en *Historia*. Olaus Magnus i et bokhistorisk perspektiv». I *Litterære verdensborgere. Transnasjonale perspektiver på norsk bokhistorie 1519 – 1850*, redigert av Aasta M. B. Bjørkøy, Ruth Hemstad, Aina Nøding og Anne Birgitte Rønning, 56–80, Oslo: Nasjonalbiblioteket, 2019.
- Sandmo, Erling. «Dwellers of the waves: Sea monsters, classical history, and religion in Olaus Magnus's *Carta Maria*». *Norsk Geografisk Tidsskrift* 74, no. 4 (oktober 2020): 237–249. DOI: 10.1080/00291951.2020.1810114.
- Santini, Carlo. «Strategie della comunicazione nella *Historia* di Olao Magno». I *I Fratelli Giovanni e Olao Magno. Opera e cultura tra due mondi. Atti del Convegno Internazionale Roma-Farfa*, 309–331, redigert av Carlo Santini. Roma: il Calamo, 1999.
- Scarcia, Riccardo. «La tradition de la paradoxographie classique dans l'oeuvre d'Olaus Magnus». I *Tra testo e contesto: Studi di scandinavistica medievale*, 55–66, redigert av Carlo Santini. Roma: il Calamo, 1994.
- Smith, Pamela H. og Paula Findlen. *Merchants & Marvels: Commerce, Science, and Art in Early Modern Europe*. New York: Routledge, 2002.
- Stagl, Justin. *A History of Curiosity. The Theory of Travel 1550–1800*. Chur: Harwood Academic, 1995.
- Stok, Fabio. «Enciclopedia e fonti enciclopediche nella *Historia de gentibus septentrionalibus*». I *I Fratelli Giovanni e Olao Magno. Opera e cultura tra due mondi. Atti del Convegno Internazionale Roma-Farfa*, 387–410, redigert av Carlo Santini. Roma: il Calamo, 1999.
- Vessey, Mark. «Erasmus's *Lucubrationes*: Genesis of a Literary Oeuvre». I *Author, Reader, Book: Medieval Authorship in Theory and Practice*, 232–262, redigert av Stephen Partridge og Erik Kwakkel. Toronto: University of Toronto Press, 2012.
- Zucker, Arnaud. «Zoologie et philologie dans les grands traités ichtyologiques renaissants». I *L'Hortus sanitatis* 29, no. 1 (2013): 135–174. DOI: 10.4000/kentron.702

7. Appendiks

1. «Quocirca hæc omnia, atque longè acerbiora per me iampridem mille periculis exantlata, studiosi situm orbis Aquilonaris experiri volentes, pro sua securitate suscipiant, atque subsequentibus scripturis et picturis, quasi apertioribus interpretibus, qui dubia atque obscura quæque illustrent, clarioraque reddant, fidem animumque accommodent.»
2. «Vbicunque enim gentium terrarumue aliquid se discere posse arbitrabatur, eò quàm primùm profectus est, ne quid relinqueret, quod vspiam ab homine indagando percipi posset.»
3. «[...] egit enim quod potuit, et breui quidem compendio posterorum ingenia excitauit, et ad vberiora expergefecit indaganda.»
4. «[...] fidedignis autoribus ex relatione loca moresque scribentibus, fidelis integritas est adhibenda, et iis præcipuè, qui referunt ex scientia vrbanas necessitates, immò et formam, ac magnitudinem simplici, ac breui oratione constringunt.»
5. «[...] cogitavi ego, faciliori seruato ordine, non scriptis modò, sed et picturis, qui mores et ritus, præliorumque insolita spectacula, atque diuersorum animalium, tam terrestrium et volatiliū, quàm aquatiliū ac insectorum, diu desideratas rationes, et maximè his compendio quodam ostendere, qui prædictorum philosophorum exemplo incessanter optant occasionem dari sibi in frigidissimis nationibus versandi, atque experimentum proprio periculo oium [*sic*] eorum mirabilium, de quibus nobis sermo erit, per præsentem oculorum inspectionem subeundi.»
6. «Quod quàm impossibile, vel difficile sit, causæ sequentes ostendunt, longissimum scilicet iter, ignorantia multorum idiomatum, defectus interpretum, Principum et terrarum discordiæ, explorationis suspicio, elementorum insueta asperitas, ciborum sapor insolitus, latronum et viarum insidiæ, sylvarum vastitas, ferarum immanitas, alta rupium præcipitia, præiecta aquarum obstacula, tempestuosa nauigatio, ac propriæ libertatis et quietis amissio.»
7. «Quod autem ille [Hecateus] breuiter in commentarium redegerat, longiore argumento eius sequaces amplificârunt [...].»

8. «[...] inter omnes barbaras nationes, quæ vnquam molestârunt Italiam, aut Romanum Imperium inuaserunt, nulla vnquam gens clementior reperta sit, quæ humanius ignoscere nouerit, quàm hæc Gothorum [...].»

9. «Vt autem res Aquilonares pro magna parte mirabiles, in hoc volumine contentæ, euidentioribus aliquot ex primantur argumentis, subiungendæ sunt nonnullæ eius vtilitates, quæ inter alia in humanis euentibus frequentius vsui esse possunt [...].»

10. «Sunt tamen et alia fortasse prædictis multò vtiliora, quæ scrutatoribus suis nonnihil amænioris voluptatis excerpta præbere possint, eò quòd nil ambiguum, nilque occultum, quod homines iuuare queat, relinquere deliberârim, ne vel per meipsum longo rerum vsu comperta, vel aliunde conquisita studiosis abscondere, vel suppressere voluisse videar: quæ etsi prima fronte videbuntur fide carere, tamen examinata naturæ secreta dilucidant, atque non fidem modò conciliare, sed et admirationem (unde studia proficiunt) excitare probantur: idque efficient, vt bonæ voluntatis meæ cunctis innotescat affectus: quo me ad bene de omnibus merendum promptissimum declarare volui [...].»

11. «Pictura enim non modò gratiam habet, et mirificam delectationem exhibet, sed et præteritarum rerum memoriam conseruat, et historiam rerum gestarum ante oculos perpetuò præfert. Quinetiam videndo picturas, in quibus præclara facinora exprimuntur, excitamur ad studia laudis, et ad magna negotia obeunda. [...] Plato, ac Cicero leguntur cum plerisque aliis huius artis studiosissimi fuisse, eamque velut tacentem poësin tenuisse, quandoquidem ipsa lineis, coloribus, proportionibus, et imitatione rerum naturalium accuratissima constans, pro loquaci, et quasi vitæ magistra reputetur, ideoque magnificat.»

12. «Huius autem artis magna vtilitas potissimùm ad Principes et illustres viros spectat, vt illi, cùm tutò à patria (vt dictum est) ob infinita pericula, grauesque sumptus in terras ignotas experientiæ capiendæ gratia emigrare, atque omnia oculis contueri nequeant, saltem beneficio imaginum rem concupitam animo et cogitatione comprehendant.»

13. «Ars enim perfectæ naturæ imitatrix, picturam inuénit, vt imaginis specie sine iniuria, ac probo delectaremur, et quæ ante oculos semper habere non possumus, per picturæ similitudinem aspiceremus, atque recordaremur.»

14. «Ipsam denique pone cum tabella, aut vtramque putabis esse veram, aut vtramque putabis esse pictam.»

15. «Alii tamen tristes vumbras, alii lætas imagines, alii mugitu boues, alii cantu ad retia volucres fictis formis depinxere vocatas, et illusas.»

16. «Pro maiori verò instituti nostri declaratione, sequentem Scandinæ insulæ descriptionem lectoris oculis subiicere libuit.»

17. «Verùm quòd præfatio voluminis huius ab insigni commendatione peregrinantium philosophorum, et excellentia picturarum suscepit exordium, nulli mirum videatur, aut otiosum, cùm totus hic liber Aquilonarium rerum et rituum, longa difficilique sollicitudine per multos annos quasi in tenebris compilatus, atque demum in lucem hominum eductus, similitudine aliarum regionum, variarumque historiarum exemplis, ac difformibus naturæ spectaculis illustrari, et ita diffusior multò, ornatiorque alieno potius, quàm proprio splendore, ad omnium notitiam, et forsitan non exiguam vtilitatem in publicum transmitti debuerit.»

18. «Duorum tamen præcipuè autorum videlicet Magni Aurelii Cassiodori, genere Gothi, ac Romani patricii, multorum Regum Gothorum in Italia dominantium prudentissimi cancellarii: ac Saxonis Grammatici, Danorum eloquentissimi historici [...]. Aderunt et alii censores optimi, præsertim vetusti temporis vt Ablabius Gothus, Iordanes, Priscus, Paulus Diaconus, Agathius, Procopius, atque recentioris seculi Albertus Crantzius, et Franciscus Irenicus, Germanicarum Gothicarumque rerum incomparabiles scriptores, atque omnium aliorum vltimus Io. Magnus, charissimus frater et antecessor meus [...].»

19. «Sed nec benignum lectorem moueat, plurima aliorum dicta in hoc volumine, vel sub eadem forma, vel syncerius, aut breuius recitata, interpretataque comprehendi: quia in dubiis, obscuris, difficilimis, aut incredibilibus, securius duxi censuram veterum autorum, longis retroactis ætatibus ob multiplicem rerum experientiam approbatorum, adiungendam, quàm temerè aliquid sine teste de subtilibus et abditis naturæ rebus, nulli adhuc, nisi ipsi summo creatori, in consummata virtute compertis iudicandum.»

20. «Ita et in frigidis regionibus complures reperiuntur bestię [...] successiuus capitibus inferius per ordinem diligentius insinuandæ: ea potissimùm causa, vt pius inspector agnoscat, quàm

admirabilis excelsi creatoris affectus, et amor est in omnibus creaturis suis, ubique terrarum suæ dispositioni subiectis, maximè in frigidissimo climate Septentrionalis plagæ (concessa naturali sagacitate) conseruandis [...].»

21. «Atque in hoc nostro proposito iudicando, aliquis non incongruè verbis diui Augustini lib. XI. de Ciui. Dei cap. XXII. inniti poterit, sic dicentis: Diuina prouidentia nos admonet non insipienter res vituperare, sed vtilitatem rerum diligenter inquirere: et vbi nostrum ingenium, vel infirmitas deficit, ita credere occultam, sicut erant quædam, quæ vix potuimus inuenire: quia et ipsa vtilitatis occultatio, aut humilitatis exercitatio est, aut elationis attritio, cùm omnino natura nulla sit mala.»

22. «[...] attendenda erit alia sententia Plinii, qua dicitur, Nullum esse librum (vt omnibus notum relinquatur) tam malum, quin aliqua parte prodesse videatur. Quod vtique verum esse censetur, si eius causa, ordo, et institutum bono iudicio fuerit confirmatum: quod et meis rapsodiis attribuendum puto: quæ si non summa, vel mediocri, aut fortassis minima eloquentia, grauitate, verborumue pondere (vt hæc docta ætas requirit, et singula quæque tanquam ad bilancem expendit, examinatque) congestæ sunt, at bona saltem, et integra fide, ac constanti veritate deprehendentur hisce literarum monumentis consignatæ.»

23. «Quocirca synceriter opto, vt benignus quisque interpres, siue lector æquius ac modestius pro sua humanitate de his meis laboriosis lucubratiunculis sentiat, cùm nihil me ad hunc intricatissimum laborem, seu potius vertiginosum labyrinthum impulerit, quàm amor et affectus eorum, qui ab orbis initio anxie cognoscere cupierant, atque indies addiscere affectant, quid præter vsitatum prophetæ verbum, quod ab Aquilone pandetur malum, vltius sit expectandum.»

24. «Igitur ad aurum, quod ab Aquilone venit, scilicet innocentiae fulgorem et claritatem reuertendum erit: idque sufficiat pio lectori parumper indicasse, quam ingens bonum ab Aquilone dimanabit [...].»

25. «Vereor autem ne occasione comperta has lucubrationes leuiter magis, quàm vtiliter iactare videamur, cùm exigua atque sterilia de propriis nos assumpsisse, opulentiora verò ab alieno thesauro, quasi ornatiores vasa, pro nobilioribus hospitibus, aut inspectoribus exhilarandis, mutuasse confitemur.»

26. «Habent enim lacus et amnes Aquilonares, adeò multiplices piscium species, in figura, qualitate, et quantitate ab aliis distinctas, vt delectabilius esset vti eorum sapore, quàm altercari de nominum appellatione. Intuitus aliquando sum forum piscarium abuendantissimum Venetorum: sed vix quatuor, aut quinque piscium genera, scilicet lucios, tenchas, anguillas, orches, ac squatinas reperi, quæ comparari poterunt Aquilonaribus piscibus multiplici varietate distinctis: quorum veriora nomina si Latino, vel Græco sermone elici, aut indicari nequeunt, veniam facilimè merentur sapore gratissimo, quando parum famelico stomacho de nominibus, vel æquiuocis (cuius nominis, vel generis sunt) ratiocinari proderit, vbi delicatius præparati, ac oblati iucundius exhilarent suos inquisitores.»

27. «Variæ figuræ piscium præsentī capitulo atque imagine disgnatæ, miram ac diuersam eorum multitudinem circunquaque per Aquilonaria littora inueniri ostendunt, quorum vsus, nomina, naturæ, et proprietates, nec apud Philosophos, nec alias, vti in præfatione huius libri dictum est, reperiuntur [...].»

28. «[...] vt Aristoteli pereximo philosopho hanc solertiam demandauerit, quò perquisitis omnium rerum naturis, de eis quàm diligentissimè scriberet: iussitque, vt quæcunque huic inquisitioni vsui forent, ei ab omnibus sui fisci opulentiis suppeditarentur.»

29. «Qvoniā in hoc præsentī tractatu de vario ac multiplici genere piscium, qui in Septentrionalibus oris maiori in copia, quam alibi, propter frigus annexum occurrunt, egimus: antequàm monstra marina adiungantur, etiamnum differentiam eorum longè diuersissimam, quamquàm ferè omnes in aquis degant, paucis inserendam esse duximus. Ac primùm quidem quoddam monstruosum genus piscium est, in littoribus Noruagicis stupendæ magnitudinis, similium illi, quod Plinius balenam appellauit, quaternùm iugerùm: de quo genere in sequenti lib. latius agemus.»

30. «Quædam genera piscium differunt secundum tegumenta. Alia enim corio et pilis teguntur, vt vituli marini, hippopotami, canes marini: alia corio tantùm, vt delphini: quædam viscosa pelle, vt anguillæ [...].»

31. «Estque hæc differentia inter pisces, vt alii alibi principatum obtineant: coracinus in Aegypto: zeus, idem faber appellatus, Gadibus: circa Ebusum salpa, obscænus alibi, et qui

nusquam percoqui possit, nisi ferula verberatus. Huius vsus frequentissimus est in Septentrione, ac vulgari Gothico Stockfisk appellatur. Differunt prætereà pisces, quòd alii sunt plani, vt passerres, pectines, raiæ, rhombi, soleæ: alii longi vt anguillæ congri, lampetræ murænæ, oculatæ. Inter planos aliud est genus cartilaginem, non spinam habens, vt ocilatæ, pastinacæ, squatinæ, raiæ, quæ in maxima multitudine in Septentrione vbique capiuntur: et huius generis sunt, quos Græcia bouis, lamiaë, aquilæ, ranæ nominibus appellat. Tales etiam in Borysthene flumine Russiæ esse Pompo. Mela tradit. Pisces quidam pro diuersitate temporis mutant colorem [...].»

32. «Plures piscium differentias qui vedere velit, videat Aristotelem VI. VIII. et IX lib. de animalibus, et Plin. lib. IX. ac de ingeniis et mansuetudine eorum lib. XXXII. cap. II. Hinc monstrorum in mari viuentium naturas prosequemur.»

33. «Admirabile spectaculum vastus Oceanus in suo gurgite cunctis nationibus offert: diuersos partus ostendit, hosque non tam magnitudine et comparatione syderum mirabiles, quam forma minaces adducit, vt nec cælo, nec terra, aut eius visceribus, aut domesticis instrumentis aliquid abscondi videatur, quod non adsit in sua profunditate retentum. In eo namque Oceano tam lato, supino, molli, ac fertili accremento accipiente semina genitalia, sublimi semperque pariente natura, pleraque esse monstrifica reperiuntur: quæ perplexis, et in semet aliter at aliter nunc flatu, nunc fluctu conuolutis, ex se ac allis principiis generare formas videntur, vt quicquid nascatur in vlla parte naturæ, etiam in mari esse nobis persuasum habeamus, et perquam multa alibi nusquam reperibilia, ibidem inueniri. Nec solùm animalium simulachra mari inesse licet intelligere intuentibus, sed vnam quoque in eo, gladium, serras, equorum capita in paruis cochleis eminere.»

34. «E quibus quædam beluæ in terram exeunt, pastæque radices fruticum ac satorum remeant [...].»

35. «Sunt et beluæ in mari quasi hominis figuram imitantes, lugubres in cantu, vt nereides: etiam marini homines, toto corpore absoluta similitudine, qui ascendere nauigia nocturnis temporibus videntur.»

36. «Immò per fidelem Noruagicorum piscatorum assertionem addo, nisi tales capti illicò dimissi fuerint, adeò sæua tempestas exurgit cum horrido planctu eius generis hominum, ac

nonnullorum aliorum monstrorum, vt cælum ruere videatur: piscatoresque vitæ suæ vix etiam summo labore succurrere, multò minus piscibus insidiari poterunt. Quocirca in tali casu piscaria lege cautum est, et obseruatur, vt monstrosi pisces taliter attracti, secundum figuræ varietatem illicò abscisis hamatis funibus dimittantur. Atque his paucis à nobis adductis de variis piscium, ac, monstrorum in mari existentium generibus non contenti, videant latius Plin. lib. XXXII. cap. vltimo, et Ambros. lib. V. Hexamer.»

37. «Tiberio Principi nuntiauit Olyssipponensium legatio ob id missa, visum autitumque in quodam specu concha canentem Tritonem, qua noscitur forma: et Nereidum falsa opinio non est, squamis modo hispido corpore, etiam in quo humanam effigiem habent.»

38. «Diris tempestatibus ortis, celerrimè piscatores fluctibus obruuntur: tum fluitante mole maxima glacierum disperguntur: balenarum monstrorumque pugna in diuersa diuiduntur [...].»

39. «[...] et attactu, in manibus eneruantur, ac nisi eos (prout supradictum est in præfatione) illicò dimiserint, mota tempestate suffocantur.»

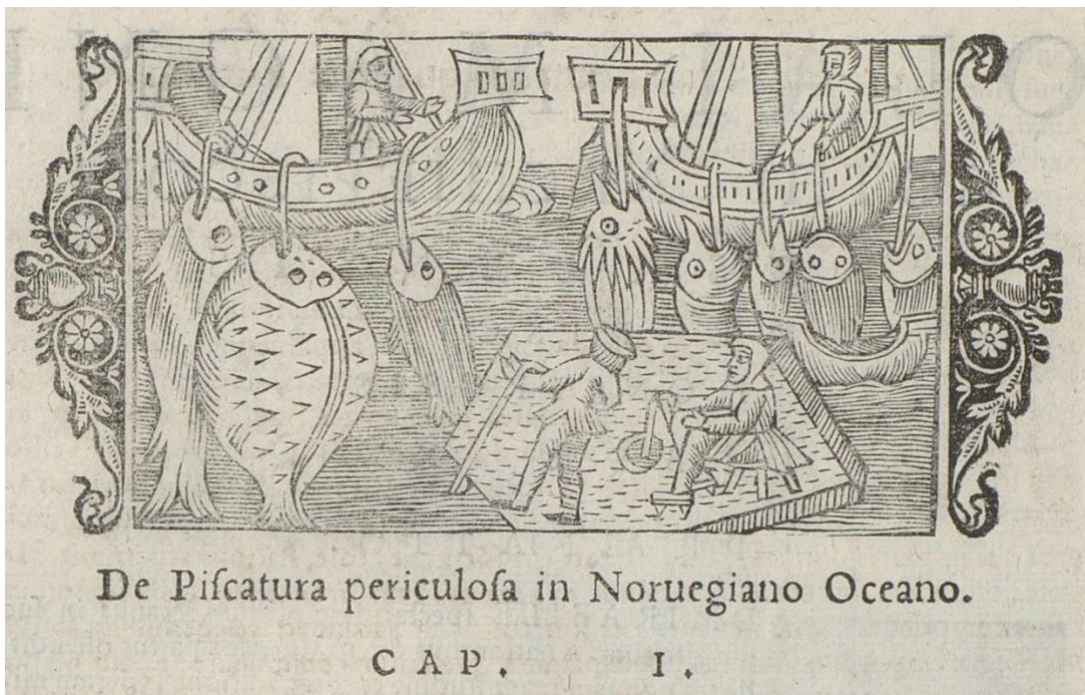
40. «Hæc monstra etsi æquè atque pisces electi (salpæ communiter dicti) in retibus apparuerint, tanquam inutiles eiiciuntur, sed electi in navi reseruantur, magnoque venduntur lucro, tum in loco vbi capiuntur, tum in vicinis regnis, ac vltimis Germaniæ oris. Plura millia piscatorum in pagis extremæ Noruegiæ habitant, Andanes, Trondanes, Duuanes, Gamblauik, Nyauick dictis, et aliis circumiacentibus terris apud VVardahus [*sic*], idest castrum, siue domum præsidii totius regni.»

41. «Est et alia piscium distinctio et qualitas, qui in Islandicis aquis infinita multitudine ab incolis illius loci capiuntur, molliori scilicet carne, et longitudine ab istis, quos in superiori cap. introduximus, differentes. Prætereà aselli, rhombi, vituli marini, merlusia, Gothicè Torsck appellata [...].»

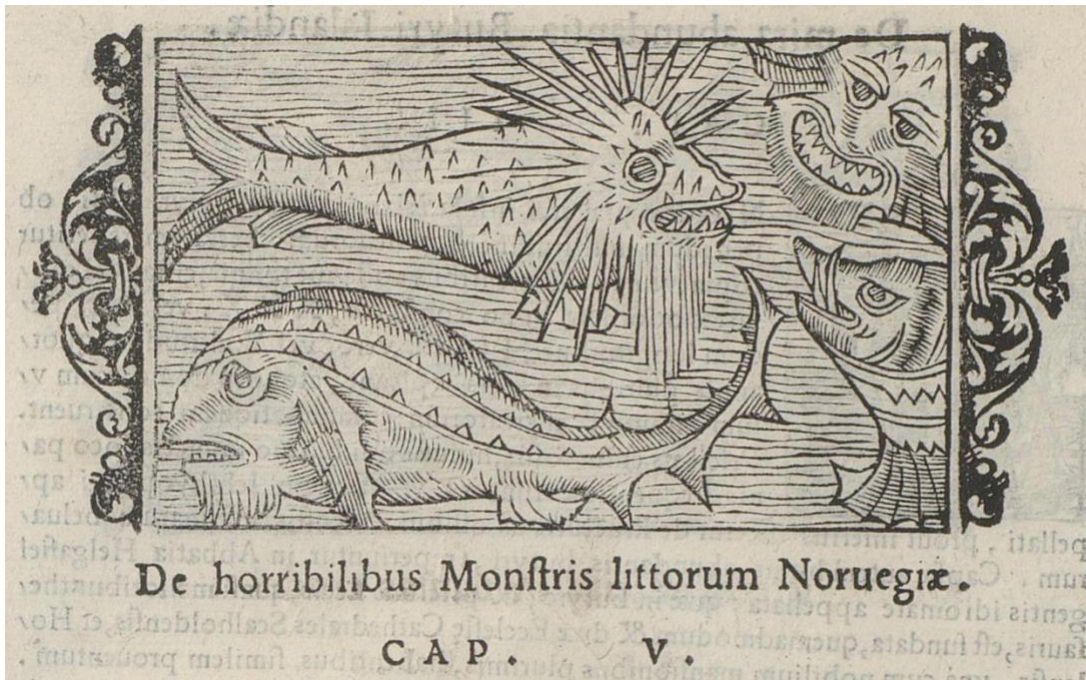
42. «[...] quas in naues vicissim collocant, atque ad celeberrimum totius Noruegiæ emporium, Bergen nuncupatum, pro rerum commutatione, aut pretio distrahendas exportant. Et hinc verius hoc genus piscium Bergerfiskc vulgari gentis idiomate vocatur, et non Stockfiskc à fuste, vel baculo, vt mollior ad coquendum fiat pluries fustigatus. Non tamen vno eodemque genere hic Bergensis piscis, sed quantitate vel bonitate æstimant. Nam aliud est genus longioris quantitatis,

asellus dictus: cuius ventres in bicubitales ligulas instar funium abscisos, et aere desiccatos, quasi longè delicatories cibos Aquilonares eligere, et vendere solent, Roedscher dictos. Similiter et extremas caudas eorum piscium in magnis vasis ad quæstum, siue delicatam escam reseruant, quas Spore Germani vocant. Prætereà ex ventre rhomborum etiam fiunt ligulæ cubitales, vel bicuitales, sed latiores aliis, valde pingues, quas incolæ Raff vocant: eisque pro pane et obsonio vtuntur. Fortibus enim hominibus iste cibus conuenit, non delicatis: ferè eius saporis est, vt semen piscium induratum, Italicè Bottargi dictum: sed illæ longè pinguiores. Capitibus horum piscium loco lignorum pro cibis coquendis vtuntur incolæ Noruegiæ. Capitur etiam in littoribus Noruegiæ, præcipuè in scopulis Asolensibus, quidam piscis in maxima multitudine, Makreel dictus, sale sufficienter conditus optimus, et sine sale pessimus.»

43.

44.

45.

